

4D TÁJÉPÍTÉSZETI ÉS KERTMŰVÉSZETI FOLYÓIRAT / 29. SZÁM 2013
JOURNAL OF LANDSCAPE ARCHITECTURE AND GARDEN ART / NO 29. 2013

24.

A KERTTÖRTÉNET ÉS A KERTMŰVÉSZET OKTATÁSÁNAK ÉS KUTATÁSÁNAK SZÁZ ÉVE
HUNDRED YEARS OF EDUCATION AND RESEARCH IN GARDEN HISTORY AND GARDEN ART

SZERZŐ / BY: SZILÁGYI KINGA

WEB: WWW.4DJOURNAL.HU

A KERTTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SZÁZ ÉVE
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA SZÉKHÁZA,
2012. NOVEMBER 23.

*HUNDRED YEARS OF RESEARCH
IN GARDEN HISTORY*

SCIENTIFIC CONFERENCE

*HEADQUARTERS OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF
SCIENCES, 23 NOVEMBER 2012.*

SZERZŐ/BY:
JÁMBOR IMRE

Hihetetlennek tűnik, de tény, hogy a módszeres kertművészet-történeti kutatások, az ezekre alapozott rekonstrukciós munkák és a megőrzést szolgáló védelmi intézkedések Magyarországon immár több mint száz éves múltat tekintenek vissza. Ez egyben azt is jelenti, hogy a hazai kerttörténeti kutatások mindig is lépést tartottak az európai fejlődéssel és hosszú időszakon keresztül annak élvonalába tartoztak. Így van ez ma is, noha a magyar kertművészeti kultúrkincs – köszönhetően a történelem minden addigit letipró

évszázadainak – a nyugat-európai megmaradt, meglévő és védett értékekhez képest nagyon szerény kiméretű, mégis olyan értékekkel bír, amik fémjelzik a magyar kertművészet rangját és teljesítményét az európai kultúrtörténetben, minden pusztítás ellenére.

Ez a kincs és az ezzel foglalkozó kutatások száz éve adta az inspirációt, hogy 2012 őszén, a „Tudomány Hete” c. rendezvénysorozat keretében, a Magyar Tudományos Akadémia Tájépítészeti Albizottsága és a Budapesti Corvinus Egyetem

Tájépítészeti Kara közös szervezésében az MTA felolvasótermében e címmel tudományos konferenciára kerüljön sor, amely áttekinti e száz év eredményeit és tapasztalatait. A rendezvény azt a szerepet is betöltötte, hogy annak alkalmából megemlékezzünk Ormos Ilona kertművészeti munkásságáról, aki ebben az évben, a rendezvény idején töltötte be a 70. életévét. Ormos Ilona a kertművészet-történet oktatása és kertépítészeti kutatások terén múlhatatlan érdemeket szerzett, tevékenysége máig hatással van a kutatás gyakorlatára és az egyetemi oktatásra.

Az egynapos tudományos konferencián összesen 6 előadás hangzott el. Két meghívott külföldi előadó – Monica Luengo, az ICOMOS-IFLA Kultúrtáj Bizottságnak elnöke, valamint Brigitte Mang, az Ausztriai Történeti Kertek intézményi igazgatója – mellett M. Szilágyi Kinga, a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kartának dékánja, tanszékvezető; Mócsényi Mihály professzor emeritus; Galavits Géza, az MTA levelező tagja; valamint Fatsar Kristóf, a BCE Kertművészeti Tanszékének vezetője tartott előadást.

Az előadások egy része az interneten, többek között az Építész Fórum hasábjain elérhető. Azokat az előadásokat, amelyek eddig nem kaptak ilyen publicitást, részben jelen számunkban közöljük. Teszük ezt azzal a szándékkal, hogy felhívjuk a figyelmet a magyar kertművészet még meglévő értékeire és védelmük fontosságára egy olyan időszakban, amikor a műemlékvédelem ügye általánosságban is megroppanni, alárendelődni látszik a beruházói, befektetői érdekek célrendszerének, s megkérdőjeleződik, van-e jelentősége, s milyen súlyú fontossága e történeti értékeknek. Ez fokozottan érvényes a kertművészeti múlt élő alkotásaira nézve, amik még könnyebben elpusztíthatóak, mint a holt anyagból létrejött, statikus épített örökség. Ez volt az egyébként rendkívül sikeres, nagy látogatottsággal lebonyolított konferencia szervezőinek szándéka is. Sokkal több lehetőség nemigen kínálkozik, mint a figyelemfelhívás és a felelősség tudatosítása. Nem elsősorban Ormos Ilona generációját, de sokkal inkább az azt követő nemzedékeket terhel, hogy amit sikerült eddig megőrizni, az jó állapotban, jó kezekben megmaradjon, és aminek a kutatása még jelenleg is tart, a tervbe vett rekonstrukciós munkák, különböző védelmi intézkedések – az intézményi hierarchia átszervezésétől és a szabályozások változásaitól függetlenül – megvalósulhassanak. Mert a hierarchia és a szabályozási kánon – sokszor szűkebb érdekek mentén – változik, módosul, aztán eltűnik, jön helyette egy másik, egy jobb, vagy még rosszabb, de az örökség változatlan, mert az a kortól független, történeti érték marad, amíg őrizzük. ●

It seems unbelievable, but it's true that methodic research in garden art and history and reconstruction works based on it, as well as protective measures with the purpose of conservation reach back over hundred years in Hungary. This, at the same time also means that Hungarian garden history research always kept track of European development and also belonged to its forefront for a long time. The same applies today, although Hungarian cultural heritage in garden art - thanks to centuries in history that shattered all the preceding ones - is very modest and small compared to the Western-European preserved, existing and protected heritage, but it still carries values that hallmark the class and performance of Hungarian garden art within European cultural history, despite all destruction.

This treasure and the hundred years of the research dealing with it gave the inspiration for the Hungarian Academy of Sciences Subcommittee of Landscape Architecture and the Faculty of Landscape Architecture of the Corvinus University of Budapest to organize a scientific conference under this title in the Academy's lecture hall, within the framework of the series of events of the "Science Month", a conference giving an overview of the achievements and experience of the past hundred years. The event gave an occasion to commemorate the work of Ilona Ormos in garden art who in that year, at the time of the event, completed her 70 years. Ilona Ormos has earned perennial merits in the field of garden art education and landscape architecture research and her work continues to influence research praxis and university education.

During the one-day scientific conference 6 lectures were held altogether. Beside two invited lecturers from abroad - Monica Luengo, President of the ICOMOS-IFLA Cultural Landscapes Committee and Brigitte Mang institutional Director of the Austrian Historic Gardens - Kinga M. Szilágyi, dean of the Faculty of Landscape Architecture at the Corvinus University of Budapest and Head of Department,

Mihály Mócsényi professor emeritus, Géza Galavits, corresponding member of the Academy as well as Kristóf Fatsar, Head of the Department of Garden Art at the Corvinus University of Budapest held their lectures.

Some of the lectures are available online, among others on the pages of the Architects' Forum. The presentations that haven't received such a large publicity yet will be in part published in this issue. By this, our intention is to raise awareness of the still existing values of Hungarian garden art and of the importance of their protection at a time where the cause of monument conservation seems to crack under and get subordinated to the set of objectives of investor interests and it is questioned, whether and to what extent these historic values bear an importance. This is particularly relevant for living creations of garden art past which are even easier to demolish than the static built heritage created from dead matter. This was also the intention of the organizers of this extraordinarily successful conference with a large attendance. In fact, there seems to be no further opportunity left than to raise awareness and responsibility, which much rather encumbers the coming generations than the generation of Ilona Ormos, in order to keep in a good condition and good hands what we could preserve until today and the research of which is currently still ongoing, and in order for the planned reconstructions works, the various protection measures to be implemented independently of the reorganization of the institutional hierarchy and the changes in regulation. For hierarchy and regulation canon change and are modified - often according to narrower interests -, then they disappear, or are replaced by others, better, or even worse ones, but heritage remains unchanged, since it stays a historical value, independent of age, until we preserve it. ●

A TÖRTÉNETI KERTEK NEMZETKÖZI VÉDELME ÉS KEZELÉSE¹

„A KERTTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SZÁZ ÉVE”

INTERNATIONAL PROTECTION
AND MANAGEMENT OF HISTORIC
GARDENS

“HUNDRED YEARS OF GARDEN HISTORY RESEARCH”

SZERZŐ/BY:
MONICA LUENGO

Az alábbi tanulmány annak az elméletnek történeti fejlődéséről szól, amely szerint a történeti kert örökségünk része, és mint ilyen, védelemre és megőzésre érdemes. Az írás a történeti kert fogalmának a műemlék-elmélettől a kultúrtáj kategóriájáig tartó evolúcióját is vizsgálja, valamint összegzi a legfontosabb dokumentumokat és kártyákat, illetve különböző országok közelmúltbeli tapasztalatait. Az egyes országok és világrészek számtalan különféle örökségvédelmi és helyreállítási rendszerének és módszerének elemzése meghaladná e cikk kereteit, hiszen szerencsére a történeti kertek egyre nagyobb jelentőséget nyertek az utóbbi években, s mára a legtöbb ország örökségi listáján jelentős pozíciót foglalnak el. Ez azonban nem mindig volt így, a történeti kerteket kezdetben csak természeti és ökológiai értékeik alapján vették számításba, művészeti és kulturális értékeit azonban sokáig figyelmen kívül hagyták (1. ábra).

A kultúra és az örökség értelmezése mindig együtt változott a társadalom fej-

lődésével. Ma az örökséget az emberi tevékenység olyan természetes termékeként értelmezzük, amely az anyagi, szellemi, tudományos, történeti és művészeti kultúra különböző korábbi korszakaiból maradt ránk, és amelyet a jövő generáció számára kötelességünk megőrizni. Ez az örökség számos tárgyi- és szellemi formátumú elemből tevődik össze, amelyek az ember és környezete kapcsolatáról tanúskodnak, arról, hogy hogyan viszonyul a társadalom ahhoz a környezethez, amelybe beleszületett. Egy adott társadalom identitásának alapja, kollektív emléke saját öröksége. De ahogy azt fentebb említettem, az örökség fogalma egy bizonyos fejlődésen ment keresztül. Az ipari örökséget vagy a kulturális útvonalakat például egészen a közelmúltig nem értékelték.

Ugyanez a helyzet a történeti kertekkel is. A kert és táj mint kulturális örökségi fogalmak lényeges változáson mentek keresztül a közelmúltban. A 20. században számos érv szólt amellett, hogy kulturális szempontból újraértelmezzük

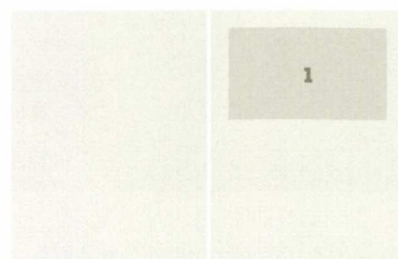
¹ Szíves meghívásukért köszönettel tartozom a Magyar Tudományos Akadémának és a Budapesti Corvinus Egyetemenek, különösen pedig kollégámnak, az ICOMOS-IFLA International Scientific Committee on Cultural Landscapes bizottság szavazótagjának, Fatsar Kristófnak, amiért alkalmat adott arra, hogy a történeti kertek védelmében és megőrzésében jelentős szerepet játszó Dr. Ormos Ilonát, Bizottságunk egykori tagját köszönthessem. Megtiszteltetés és öröm számomra, hogy az ünnepségre meghívást kaptam, s így a Bizottság nevében is gratulálhatok neki. Hatalmas öröm számomra továbbá az is, hogy Mócsényi Mihály Professzor Úrnak is gratulálhatok a legmagasabb IFLA-kitüntetés, a Sir Geoffrey Jellicoe-díj kapcsán, amelyet életén át tartó tájépítészeti munkássága eredményeképpen méltán megérdemelt. Különleges alkalomban osztozhatok tehát a magyar kollégákkal. Gratulálni szeretnék továbbá a Tájépítészeti Karnak is, amiért az évek során kiváló oktatási programot tudott kidolgozni.

This paper will focus on the historical development of ideas about the consideration of the historic garden as a heritage artifact or element, and therefore worthy of protection and conservation. The text will also include the evolution of the concept of historic garden from the idea of monument to the category of cultural landscape, some of the most important international texts and charters and also recent experiences from different countries. An analysis of the many different systems and methods in conservation and protection, in different countries and regions of the world, would be beyond this article, because fortunately, in recent years, the historic garden has been acquiring more and more importance and currently occupies a main position in the heritage set of most countries. It was not always so, as the historic garden was long considered only in terms of its **natural and ecological** values, without an appreciation of its **artistic or cultural** values. (Fig. 1)

The notion of culture and heritage has changed as society has evolved. Today we understand the heritage as the set of natural goods or products of human activity that document on the material, spiritual, scientific, historical and artistic culture from different eras that preceded us and that we are obliged to keep for future generations. It includes many different elements, both tangible and intangible, witnessing the way in which a society relates to the environment in which it is inserted, this is, man's relationship with nature. The heritage is the basis for the identity of society, its collective memory. But, as said before, the concept of heritage has evolved. For example, industrial heritage or cultural routes have not been valued until quite recently.

So happened with the historic garden. The shift over the years of the concept of garden and landscape as cultural heritage has been substantial in the near past. In the twentieth century several reasons converge in a

1. kép/pict.:

Château de la Gaude.
Aix en Provence
A SZERZŐ FELVÉTELE /
PHOTOGRAPH BY THE
AUTHOR

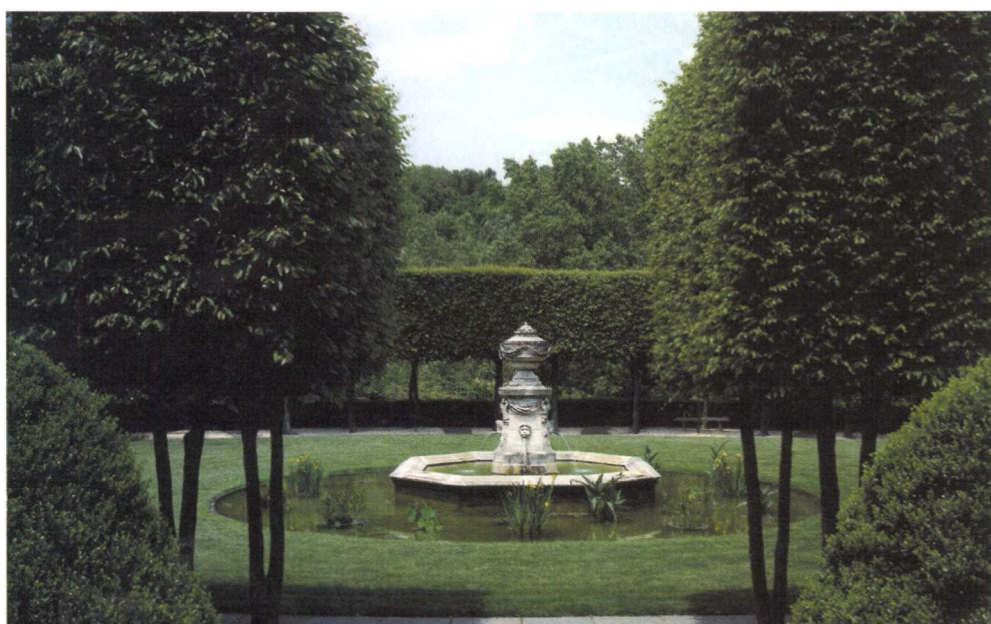

a táj fogalmát, feloldva ezzel azt a kettősséget, amely a természetvédelem és a kulturális örökség védelme között fennáll. Ma már elismerjük a természet és kultúra kölcsönösen egymásra gyakorolt hatását. A kert összetettebb, mivel az az emberi kreativitás és a természeti elemek együttes eredménye, művészi munka. A természettel ellentétes vagy „művésziesített természet”², és ebből következően az egyetlen helyes megközelítési mód kulturális szemszögű, amely távol áll a pusztán természetvédelmi szempontból kiinduló nézetektől.

A történeti kertekkel kapcsolatos első megmozdulások valószínűleg 1549-ben kezdődtek, amikor Pirro Ligorio, a Villa d'Este-hez keresve inspirációt és anyagokat, megkezdte a Villa Adriana feltárását. A 18. században J. C. Loudont fog-

lalkoztatta a kertek „ósi” stílusa, William Morris szintén a klasszikus kertek felé fordult. Az első ismert történeti kert-helyreállításokat Angliában végezték: Levens Hallt 1810-ben, Chastletont 1828-ban, Penshurstöt pedig 1860-ban restaurálták. Az óceánon túl a Mount Vernon Ladies Association 1856-ban indított kezdeményezést, hogy George Washington otthonának és kertjének megőrzését biztosítsák. Az első itáliai helyreállított villák pedig a Villa d'Este és a Caprarola voltak. (2. és 3. ábra)

A 19. század végén és a 20. század elején érdekes stílusirányzatok tűntek fel, amelyek visszahozták a mértani kertek klasszikus kánonjának szépségét és csodálatát, és olyan, ma már klasszikusnak számító írások születtek, mint Julia Cartwright *Italian Gardens*

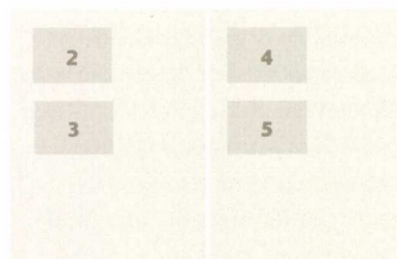

re-consideration of the landscape from a cultural point of view, ending with the traditional dichotomy that seemed to exist between nature conservation and cultural heritage and currently we recognize the reciprocal influence of nature and culture. The garden is somewhat more complex, as it is a work of art, the result of human creativity and natural elements alike. It is opposite to nature, or "nature artialised"², and from these premises the only consideration of a garden can be done from a cultural perspective, far from theories concerning only the conservation of nature.

We go back in history to find the first concerns about historic gardens, probably in 1549 when Pirro Ligorio begins the excavations of Villa Adriana, searching for inspiration and materials

for Villa d'Este. In the 18th century, J.C. Loudon was interested in the "ancient" style of gardens, and William Morris also turned to the classical gardens. The first known restorations of historic gardens were carried out in England; Levens Hall in 1810, Chastleton in 1828 and Penshurst in 1860 were restored. On the other side of the ocean, the Mount Vernon Ladies Association promoted an initiative to ensure the protection of George's Washington home and garden in 1856. The first Italian villas to be restored were Villa d'Este and Caprarola.

In the late nineteenth and early twentieth century, interesting trends emerge returning to the beauty and appreciation of the classical canons of formal garden, along with texts already considered classics today as *Italian Gardens of*

2. kép/pict.:

Villa d'Este, Tivoli

FORRÁS/SOURCE:

WIKIMEDIA

COMMONS

FOTÓ/PHOTO: KARELJ

3. kép/pict.:

Villa Caprarola

FOTÓ/PHOTO: IAN

SIEGEL

4. kép/pict.:

Villa Gamberaia

FORRÁS/SOURCE:

WIKIMEDIA

COMMONS

FOTÓ/PHOTO: SAILKO

5. kép/pict.:

Dumbarton Oaks

Gardens.

Washington.

FOTÓ/PHOTO:

MICK HALES

of the Renaissance (1914), Sir Geoffrey Jellicoe *Italian Gardens of the Renaissance* (1926), illetve Rose Standish Nichols *English Pleasure Gardens* (1902), *Spanish and Portuguese Gardens* (1924) és *Italian Pleasure Gardens* (1928) című munkái. Többé-kevésbé ezekkel egy időben egy – többségében Olaszországban letelepült brit és amerikai – elit (olyan képviselőkkel, mint Charles A. Platt, Cecil Pinset vagy Bernard Berenson) újra-élesztette a reneszánsz kertek szellemiségét, és közülük néhányat helyre is állított. Nem sokkal később, az 1930-as években a nagy Pietro Porcinai dolgozott kiemelkedő itáliai kerteken Gamberaiban (4. ábra), az Egyesült Államokban pedig újraalkottak néhány európai minta szerint épült kertet, pl. Miami-ban a híres Villa Vizcaya-t vagy Washingtonban Dumbarton Oakst (5. ábra).

Franciaországban érdekes kezdeményezések köthetők M. Sommier, Vaux le Vicomte tulajdonosának nevéhez, valamint Dr. Carvallohoz, aki Villandry-t alakította át, költői módon értelmezve újra a történelmet. A klasszikus francia kert megújulásának kezdeményezői Henri Duchêne (1841-1901) és fia, Achille (1866-1947) voltak, akik Európában, Észak-Amerikában és Argentínában is dolgoztak. De más alapvetően meghatározó személyiségek, pl. a Vera testvérek vagy Ernest de Ganay is ekkor tevékenykedtek.

Mindezek mellett azon nemzetközi doktrínákat és jogszabályokat is meg kell említeni, amelyek támogatták a természeti érték kulturális szemszögből való megközelítését. A folyamat 1931-ben a műemlékek védelméről szóló *Athéni Kartával* kezdődött, amelyben először nyert érdemi említést „az egyes műemlékekhez vagy együttesekhez tartozó növényzet és díszítő vegetáció, azok régi hangulatának, jellegének megőrzése érdekében”.³

De ami kezdetben csak egy szellemi elit számára volt fontos, az a két világháború eredményeként általános követelménnyé vált, hiszen egyre nagyobb figyelem fordult az épített örökség pusztulására, és a védelem biztosítása érdekében már formális lépések megtételére is sürgető szükség lett. Olyan civil egyesületek születtek, mint például a National

Trust Angliában, amely a törődést a társadalom minden szintjén megjelenítette.

Az örökségvédelem felelőssége többé nem maradhatott magánügy, a védelem biztosítása már hivatalos kereteket kívánt meg. 1957-ben az ICCROM, később, 1964-ben pedig a Velencei Karta vetette meg az alapjait a műemlékek és a műemléki környezetek nemzetközi független szervezetének (ICOMOS).⁴

Két évvel korábban, 1962-ben (50 évvel ezelőtt) az UNESCO a természeti örökség védelme érdekében kiadta az *Ajánlások a tájak és műemléki területek szépségének és jellegzetességének megőrzésével kapcsolatban* című kiadványt, amely egyértelmű aggódást fejezett ki a tájak és kertek ügyében:

„ - mérlegelve, hogy minden időkből és a világ minden részén megtörtént, hogy az emberek kárt okoztak a közvetlen környezetük részét képező tájban vagy örökségi helyszínen, s ezzel egész régiók kulturális, esztétikai értékeit, sőt azok fennmaradását veszélyeztető elszegényedése keletkezett, (...)

- mérlegelve, hogy ez a jelenség a természetes vagy ember alkotta tájak és műemléki területek esztétikai értékét befolyásolja és kihat az élővilág kulturális és tudományos jelentőségére is,

- mérlegelve, hogy szépségük és jellegzetességük miatt a tájak és örökségi helyszínek megőrzése, ahogyan azt az ajánlások meghatározzák, különösen fontos az emberiség számára, mert hatalmas fizikai, erkölcsi és szellemi regeneráló hatása van, és még a népek művészeti és kulturális életéhez is hozzájárul, ahogyan ezt számos közismert példa bizonyítja, (...)

A Közgyűlés azt javasolja, hogy a tagországok léptessenek életbe rendelkezéseket (...):

(mely szerint) 5. A védelem nem szorítkozhat kizárólag a természeti tájakra és örökségi helyszínekre; ki kell azt terjeszteni olyan tájakra és örökségi helyszínekre is, amelyek részben vagy egészben emberi beavatkozás eredményei. Így különleges rendelkezések vonatkoznak bizonyos

2 „Művésziesítés” címén Alain Roger elméletére utalok, aki szerint a természet a művész szemén kettős „művésziesítésen” esik át, esztétizálódik, aminek eredményeképp a „táj” „tájképpé” válik. A. Roger, *Court traité du paysage*, Ed Gallimard, 1997. Rosario Assunto kertelméletéhez is nagyon közel áll ez, ő úgy vélte, hogy a kert művészi természet, „művésziesített” természet. R. Assunto, *Ontologia e teleologia del giardino*, Guerini e Associati, 1994.

3 A szövegben szereplő idézetek a Román András (szerk.): *Karták könyve*. Budapest, 2002. című mű alapján kerültek fordításra.

4 A tanulmány végén a kertek megőrzésének és helyreállításának történetével és elveivel kapcsolatos bibliográfia található, továbbá a témával kapcsolatos legfontosabb kartákat és nemzetközi dokumentumokat is felsorolom. Egy folyamatosan frissülő irodalomjegyzék pedig letölthető az UNESCO-ICOMOS dokumentumközpontjából „Restoration and Conservation of Historic Gardens” cím alatt az alábbi helyről: <http://icomosdocumentationcentre.blogspot.com.es/2011/04/updated-bibliography-on-historic.html>

the Renaissance (1914) by Julia Cartwright, *Italian Gardens of the Renaissance* (1926) by Sir Geoffrey Jellicoe, *English Pleasure Gardens* (1902), *Spanish and Portuguese Gardens* (1924), and *Italian Pleasure Gardens* (1928) by Rose Standish Nichols. More or less, at the same time, an elite (mostly British and Americans installed in Italy) with figures such as Charles A. Platt, Cecil Pinset or Bernard Berenson, revives the spirit of the Renaissance gardens and restores some of them. Soon after, in the thirties, the great Pietro Porcinai works on the outstanding Italian garden in Gamberaia and in the U.S., they recreate some gardens according to European samples, including the famous Villa Vizcaya in Miami or Dumbarton Oaks in Washington. (Fig. 2)

In France, interesting initiatives come from the hand of M. Sommer, owner of Vaux le Vicomte, and Dr. Carvallo that transforms Villandry, a poetic historical reinvention of history. But the great promoters of the renewal of the classical French garden were Henri Duchêne (1841-1901) and his son Achille (1866-1947) who worked in Europe, North America and Argentina. Other characters, like the Vera brothers or Ernest de Ganay, were also fundamental.

Meanwhile, we must also consider international doctrinal or legislative texts, that supported the idea of natural considered from a cultural perspective. The process began in 1931 with the *Athens Charter on the Conservation of Monuments* where "plants and plant ornamentation adapted to certain monuments or groups of monuments to preserve the old character", were first considered worthy of interest.

But what was a concern only for an intellectual elite, became a general requirement as a result of the two world wars, when there was an increasing awareness of the destruction of built heritage and an urgent need to establish formal mechanisms to ensure protection. Civil associations, such as the National Trust in England, were born, confirming the concern in all levels of society.

The responsibility to preserve this heritage could not remain a private initiative, imposing the need for formal

mechanisms to ensure their protection. In 1957 the International Centre for the Restoration of Monuments (ICCROM) and later, in 1964 the *Venice Charter* laid the groundwork for the creation of an international non-governmental organization for Monuments and Sites (ICOMOS).³

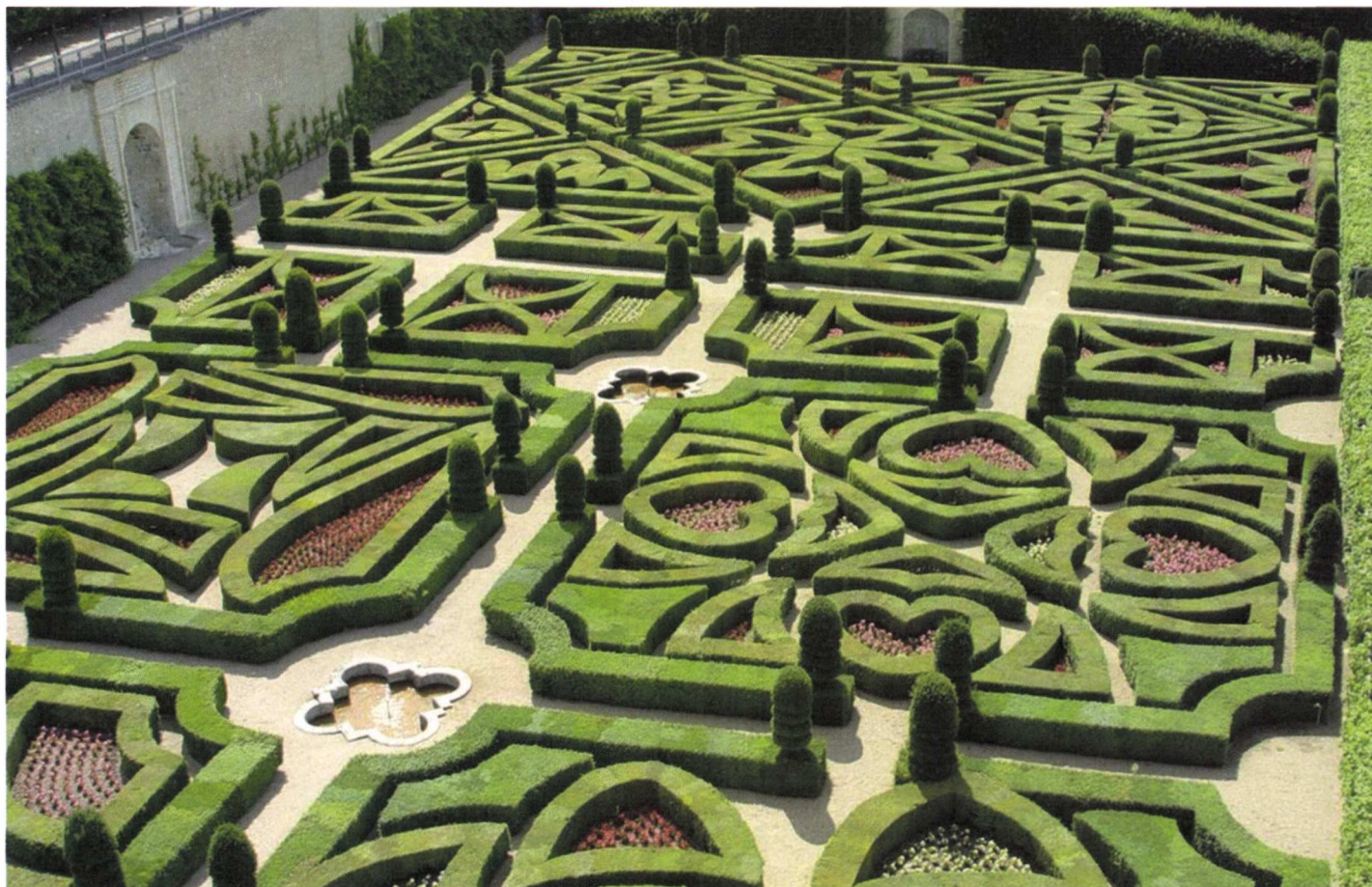
Two years earlier, in 1962 (50th anniversary) UNESCO, concerned about the natural heritage, adopted the *Recommendation on the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites*, which expressed a clear concern for the landscape and gardens:

"Considering that at all periods men have sometimes subjected the beauty and character of landscapes and sites forming part of their natural environment to damage which has impoverished the cultural, aesthetic and even vital heritage of whole regions in all parts of the world,
Considering that this phenomenon affects the aesthetic value of landscapes and sites, natural or man-made, and the cultural and scientific importance of wild life,
Considering that, on account of their beauty and character, the safeguarding of landscapes and sites, as defined in this recommendation, is necessary to the life of men for whom they represent a powerful physical, moral and spiritual regenerating influence, while at the same time contributing to the artistic and cultural life of peoples, as innumerable and universally known examples bear witness,

The General Conference recommends that Member States should apply the following provisions:

(...) 5. Protection should not be limited to natural landscapes and sites, but should also extend to landscapes and sites whose formation is due wholly or in part to the work of man. Thus, special provisions should be made to ensure the safeguarding of certain urban landscapes and sites which are, in general, the most threatened, especially by building operations and land speculation. Special protection should be accorded to the approaches to monuments." (Fig. 3)

UNESCO was still concerned about the protection of natural and cultural heritage and therefore, with the help

városi látványok és helyszínek védelmére, amelyek általában a legveszélyeztetettebbek, különösen az átgondolatlan építkezések és a telekspekulációk miatt. Ezért különös védelmet kell biztosítani a műemlékeknek.” (6. ábra)

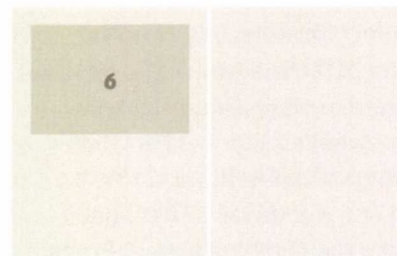
Az UNESCO a továbbiakban is foglalkozott a természeti és kulturális örökség védelmével, ezért – az ICOMOS és az IUCN (International Union for Conservation of Nature – Nemzetközi Természetvédelmi Egyesület) közreműködésével – 1972 novemberében (40 évvel ezelőtt) kiadta az *Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről* című megállapodást. Az egyezmény – a kulturális és a természeti örökséget egyaránt tekintve – az ember természetre mért hatására hívja fel a figyelmet, és hangsúlyozza, hogy a kettő közötti egyensúly megőrzése alapvető szükséglet lenne.

Az egyezmény legfontosabb jellemzője, hogy egyetlen dokumentumba sűríti a kulturális örökséggel és természetvédelemmel, ill. a természeti erőforrások megőrzésével kapcsolatos követelményeket. Kimondja, hogy a természet és a kultúra egymást kiegészítő jelenségek, és a kulturális identitás szoros kapcsolatban áll a természeti környezettel, amelyben kifejlődik. A kulturális örök-

ségnek különböző típusait tárgyalja: a műemlékeket, a műemléki együtteseket és a műemléki környezeteket, amely utóbbiak „emberi alkotások, vagy ember és természet együttes alkotásai”, jól lehet a kertekről és tájakról még ez a dokumentum sem tett külön említést.

Pár évvel később, 1975-ben az Európa Tanács újabb dokumentumot készített, az *Amszterdami Deklarációt*, amelynek összefoglalásában ezt olvashatjuk: „Főleg a történeti városok védelméről, a régi városnegyedek és községek egyes részeinek védelméről van szó manapság, ideértve a történelmi jelentőségű parkokat és kerteket”.

A Történeti Kertek Nemzetközi Bizottsága 1981-ben Firenzében gyűlt össze. A Bizottság, amelynek vezető feladatait jelenleg jómagam látom el, korábban e néven szerepelt. Az ICOMOS-IFLA közös bizottsága ez, amelyet a kiváló René Pechère belga tájépítésznek köszönhetően hoztak létre, és első találkozó-ját Fontainebleau-ban tartotta 1971-ben (tavaly ugyanazon a helyen ünnepeltük ennek 40. évfordulóját). A Firenzei Kartát az ICOMOS 1982-ben fogadta el, így tehát újabb évfordulóhoz érkezünk! Immár 30 éve született ez a fontos dokumentum. A találkozó során a Bizottság a történeti kertek *Firenzei Kartáját* a Velen-

6. kép/pict.:

Gardens of the Château de Villandry. Restored by Dr. Carvalho in the early 20th century
A SZERZŐ FELVÉTELE / PHOTOGRAPH BY THE AUTHOR

of ICOMOS and IUCN (International Union for Conservation of Nature), adopted in November 1972 (so we are celebrating its 40th anniversary this year) the *Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage*. Regarding both cultural and natural heritage, the Convention reminds us of the ways in which people interact with nature, while the fundamental need to preserve the balance between the two. The most significant feature of the convention is precisely to associate in a single document the requirements of cultural heritage, nature conservation and the preservation of natural resources. Nature and culture are complementary and the cultural identity has a close relationship with the natural environment in which it develops. It considered different types of cultural heritage: monuments, groups of buildings and sites, "places that are works of man or the combined works of man and nature" although it still did not mention explicitly gardens or landscapes.

A few years later, in 1975, another document was launched by the Council of Europe, the *Amsterdam Declaration on Architectural Heritage*. In its conclusions we can read: "What matters today is protecting historic towns, urban neighborhoods and cities of ancient tradition, including historic parks and gardens."

In 1981, the International Scientific Committee on Historic Gardens and Sites met in Florence. The Committee, I have currently the honour to chair, was formerly known with this name. It was a joint committee ICOMOS-IFLA (International Federation of Landscape Architects), that had been created thanks to René Pechère, a distinguished Belgian landscape architect, and held its first meeting in Fontainebleau in 1971 (last year we celebrated our 40th anniversary in the same place). The Florence Charter was adopted by ICOMOS in 1982, so again an anniversary! Already 30 years of this important document. During the meeting, the Committee adopted the *Florence Charter on Historic Gardens* as an addendum to the Venice Charter. The *Florence Charter* furnished a new definition of historic gardens that must be

considered as monuments in the sense that they bear witness to the aesthetic, social, cultural and environmental tastes and preoccupations of a past, and thus form an important part of our heritage.

Among the most important items of the Florence Charter, it includes:

"Art.1. A historic garden is an architectural and horticultural composition, from the point of view of history or art, has a public interest. As such, it is considered a monument.

Art. 2. The historic garden is an architectural composition whose material is essentially plant and, therefore, active, perishable and renewable. Its appearance is thus the result of a perpetual balance between the cyclical movement of the seasons, the development and deterioration of nature and of artistic will and artifice that tends to perpetuate their status.

Article 3. As a monument, the historic garden must be preserved in accordance with the spirit of the Venice Charter. However, since it is a living monument, its preservation must be governed by specific rules which are the subject of the present charter.

Article 7. Whether or not it is associated with a building in which case it is an inseparable complement, the historic garden can not be isolated from its own private environment, urban or rural whether artificial or natural.

Art.9. The preservation of historic gardens depends on their identification and listing. They require several kinds of action, namely maintenance, conservation and restoration (...) The authenticity of a historic garden is both a matter of design and proportion of parts as ornamental composition, or choice of vegetable and inorganic materials that constitute it. (Fig. 4)

Article 11. Continuous maintenance of historic gardens is of paramount importance (...)

Article 14. The historic garden must be preserved in appropriate surroundings. Any alteration to the physical environment which will endanger the ecological equilibrium must be prohibited (...)

Article 15. No restoration work and, above all, no reconstruction

1 I thank the Hungarian Academy of Sciences and Corvinus University for their kind invitation, and in particular, my colleague and voting member of the ICOMOS-IFLA International Scientific Committee on Cultural Landscapes, Kristof Fatsar, for offering me the opportunity of celebrating Dr. Ilona Ormos, who was also a former member of the committee and who has played a significant role in the protection and conservation of historic gardens. It is for me an honor and a pleasure to have been invited to this celebration and thus congratulate her on behalf of the Committee. I am also very pleased to be able to congratulate Prof. Mihály Mösényi for the Sir Geoffrey Jellicoe award, the highest IFLA award, that he has well deserved for a lifetime dedicated to landscapes architecture. It is indeed an extraordinary occasion to share with all the Hungarian colleagues. I would also like to compliment the Hungarian Landscape Architecture School that for so many years has developed an outstanding educational programme.

2 I am referring to "artialisation" as term following the theories of Alain Roger, who speaks of the double "artialisation" of nature through the artist's eye, ie aestheticized nature by which the "land" becomes "landscape". See, A. Roger, *Court traité du paysage*, Ed Gallimard, 1997. We would be therefore, also very close to the garden idea advocated by Rosario Assunto, who believes that the garden is nature as art, this is nature "artialised", hence all his considerations about nature and artifice. See R. Assunto, *Ontologia e teleologia del giardino*, Guerini e Associati, 1994.

3 As to the history and principles of garden conservation and restoration, there is a bibliography included at the end of this text, together with the reference to the main charters and International documents that can be useful in this sense. An updated bibliography from the UNESCO ICOMOS Documentation Centre, with the title "Restoration and Conservation of Historic Gardens" may be also downloaded from <http://icomosdocumentationcentre.blogspot.com.es/2011/04/updated-bibliography-on-historic.html>

cei Karta függelékeként fogadta el. A Firenzei Karta új meghatározást adott a történeti kert fogalmának, amely szerint a történeti kertek az esztétikai, társadalmi, kulturális és környezeti ízlés és egy múltbeli gondolat, elképzelés tanúi, és ezért örökségünk fontos részét képezik. A *Firenzei Karta* többek között az alábbi fontos tételeket tartalmazza:

„1. § A történeti kert olyan építészeti és növényi alkotás, amely történeti vagy művészi szempontból közérdekű. Mint ilyen, műemléknek tekintendő.

2. § A történeti kert olyan építészeti alkotás, amelynek anyaga növényi, tehát élő, s mint ilyen: pusztuló és megújítható. Megjelenése így állandó egyensúlyt hoz létre az évszakok ciklikus váltakozása, a természet fejlődése és hanyatlása, valamint azon művészi és mesterséges törekvések között, hogy állapotát állandósítsák.

3. § A történeti kertet – mint-hogy műemlék – a Velencei Karta szerint kell védeni. Eleven műemlékként viszont védelme egyedi szabályokat határoz meg, egyedieket, amelyekkel ez a karta foglalkozik.

7. § A történeti kertet nem lehet elválasztani városi vagy falusi, mesterséges vagy természetes környezetétől – függetlenül attól, hogy van-e vagy nincs

kapcsolatban épülettel. Ha van, úgy annak elválaszthatatlan kiegészítője.

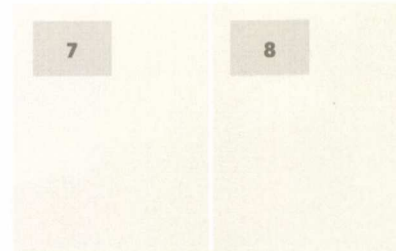
9. § A történeti kertek védelme megköveteli, hogy azonosításuk és nyilvántartásba vételük megtörténjék. Differenciált beavatkozásokat igényel: karbantartást, konzerválást, restaurálást. (...) A történeti kert hitelességét elemeinek alaprajza és tömege határozza meg, de a növényi és ásványi díszítő alkotóelemek választéka is. (7. ábra)

11. § A történeti kertek karbantartása elsődleges s szükségképpen folyamatos feladat. (...)

14. § A történeti kertet a megfelelő környezetben kell megőrizni. A fizikai környezet bármilyen megváltoztatása, ami az ökológiai egyensúlyt veszélyeztetné, üldözendő. (...)

15. § A történeti kert bármilyen restaurálását, méginkább rekonstrukcióját elmélyült tanulmányok előzik meg, (...) hogy biztosítható legyen a beavatkozás tudományos jellege.

23. § A felelős hatóságok feladata, hogy a hozzáértő szakemberek véleménye alapján megtegyék a történeti kertek összeírásához, nyilvántartásához és védelméhez szükséges jogszabályi és adminisztratív intézkedéseket. Védelmüket bele kell venni a kataszteri tervekbe, a területrendezési és fejlesztési

7. kép/pict.:

Restored gardens
of El Generalife.
Granada

A SZERZŐ FELVÉTELE /
PHOTOGRAPH BY THE
AUTHOR

8. kép/pict.:

Restored gardens
El Rosedal, Buenos
Aires

A SZERZŐ FELVÉTELE /
PHOTOGRAPH BY THE
AUTHOR

work on a historic garden shall be undertaken without thorough research prior to ensure that such work is scientifically executed (...)

Article 23. It is the task of the responsible authorities to adopt, on the advice of qualified experts, the legal and administrative appropriate measures for the identification, listing and protection of historic gardens. Their protection should be integrated into land use plans and documents management and planning. It is also for the authorities to take, with the advice of experts, the economic provisions designed to encourage the maintenance, preservation, restoration and, where necessary, the recovery of historic gardens. "

Clearly, as observed in these articles, the spirit of the Florence Charter was to affirm that the historic garden (gardens of houses, palaces, villas parks, botanical gardens, archaeological sites, parks in historic urban centers etc.) is a complex set designed by man, made in part with living materials that incide on (and modify) an anthropic territory in a natural context. The result is a work of art, and as such a cultural property, an architectural and environmental resource that the community has the right to enjoy. The garden, as a work

of art, is not unlimited, but perishable, unrepeatable, with its own process of development, with its own history and it is a sample of the society and the culture that created it, built it, used it and thus has interacted with it. It has become a fragile palimpsest, formed by successive layers both of tangible and intangible components, that needs to be maintained and conserved.

The restoration must respect the historical process of the garden completely, because this process represents the evolution of its structure forged through time. Therefore, any intervention to favor a certain stage in a particular historical period leads to diminish its value. The restoration therefore has to conserve and this objective should be achieved and guaranteed through a proper and continuous maintenance, that cannot be separated from its context, being it rural or urban, so its conservation is inseparable from a territorial planning.

The garden should be studied analytically in all its components (architecture, plants, water, geology, topography, history, art, environment, etc.) and through all kind of documents, historical, literary or graphical sources, without excluding other possible

tervekbe. Az is a felelős hatóságok feladata, hogy a szakemberek véleménye alapján biztosítsák a történeti kert fenntartásához, konzerválásához, restaurálásához, esetleg rekonstrukciójához szükséges pénzügyi eszközöket.”

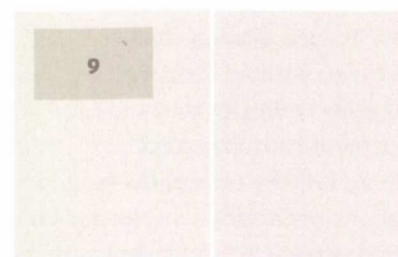
Ahogy a fenti paragrafusokból is látható, a Firenzei Karta célja valójában az, hogy megerősítse: a történeti kert (lakóépületek, paloták, villák kertjei, botanikus kertek, régészeti lelőhelyek, történeti városok központjában lévő parkok stb.) az ember által tervezett, összetett rendszer, amely részben élő anyagokból létesül, ezáltal természeti kontextusban hat az emberi környezetre, és befolyásolja is azt. Ennek eredménye egy művészeti alkotás, és mint ilyen, kulturális tulajdon, építészeti és környezeti erőforrás, amelyben a közösség jogosan részesülhet. A kert, mint műalkotás korlátlan, de mulandó, megismételhetetlen, saját fejlődési folyamattal rendelkezik, saját történettel, és annak a társadalomnak, kultúrának mutatója, amelyik megalkotta, megépítette, használta és így kölcsönhatásban állt vele. Törékeny palimpszeszt, amely tárgyasult és szellemi elemek egymásra épülő rétegeiből áll, amelyek gondozásra és megővésre szorulnak.

Ebből következően a restaurálásnak a kert teljes történeti fejlődését tisztel-

nie kell, mivel ez a folyamat jeleníti meg az idők során összekovácsolódott struktúra evolúcióját. Minden olyan beavatkozás, amely előnyben részesít egyetlen, adott történeti időszakhoz köthető állapotot, a kert értékének csökkenéséhez vezet. A restaurálás tehát a megőzésre irányul, és ezt olyan megfelelő és folyamatos karbantartással kell elérni és biztosítani, amely a kert – vidéki vagy városi – környezetétől nem választható külön, a konzerválás ezért teljes mértékben összefügg a területi tervezéssel.

A kert minden összetevőjét (építmény, növényzet, víz, geológia, topográfia, történelem, művészet, környezet stb.) részletesen vizsgálni kell, felhasználva minden dokumentumtípust, történeti, irodalmi vagy grafikai forrást, illetve egyéb képi forrásokat (például a fényképek elemzése), vagy ha szükséges, a közvetlen régészeti feltárás módszerét is, nem kiflejtve a legújabb technológiák alkalmazását. Egy ilyen elemző, összehasonlító tanulmány szükségszerűen multidiszciplináris kutatócsoportot igényel, az ilyen jellegű műalkotások restaurálásához szükséges különleges módszertan elsajátításához ezért szakértőket kell képezni. (8. ábra)

Az azóta eltelt évek és lezajlott viták ellenére a Firenzei Karta a legtágabb

9. kép/pict.:

Restored gardens
Villa Borghese, Roma
A SZERZŐ FELVÉTELE /
PHOTOGRAPH BY THE
AUTHOR

iconographic sources, such as photographic interpretation, or when necessary, through direct archaeological research, without excluding application of new technologies. This analytical and comparative study necessarily implies a multidisciplinary team. Experts should be trained in the specific methodology necessary for the restoration of such pieces of art. (Fig. 5)

Despite the controversy and of the elapsed years, the Florence Charter, in its broadest sense is still fully valid and has become the basis of all restoration of historic parks and gardens and it outlines strategies for maintenance, conservation and restoration.

Looking backwards from today, it may seem that this Charter is very simple. Of course, currently historic gardens are considered historic and artistic monuments embedded with cultural values. Nowadays this seems a truism, but at the time was a major conquest, as for the first time, something "built" with natural elements, vegetation, was considered as a monument.

But, to be honest, the acceptance that something "natural" could have a cultural value, was largely due to the fact that the garden was defined as an **architectural composition**. As the essence of the garden, it also introduced the intangible values, and several important ideas, such as integrity, authenticity, the notion of dynamism and the need of a continually evolving approach for its conservation and preservation, and the notion of ecological sustainability. So although we might consider it nowadays as partly obsolete, in fact it was a pioneer document in its holistic, social, cultural and ecological approach.

In 1992 (this is, again, another anniversary, 20 years!) as we all know, there was the quantum leap in the development of the *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. New criteria for the inclusion of properties on the World

Heritage List were evaluated, and thus arose the new term "Cultural Landscape", that has currently become part of the heritage terminology.

Three categories were established:

1. **The most easily identifiable is the clearly defined landscape designed and created intentionally by man.** This embraces garden and parkland landscapes constructed for aesthetic reasons which are often (but not always) associated with religious or other monumental buildings and ensembles.

2. **The second category is the organically evolved landscapes**

3. **The third category is the associative cultural landscape**

From then on, historic gardens are considered "cultural landscapes" (and thus the name of our Committee changed and has become the International Scientific Committee on Cultural Landscapes to embrace the three categories). Not everybody agrees with this definition, and there is a discussion still to be carried out, but we must admit that in terms of terminology it is currently accepted.

The term was initially quite confusing, and still is. National Icomos Committees reacted quickly and meetings were held, as the Conference in Budapest and Keszthely in June 1993, when Tamás Fejérdy, recognised that "still has to be defined precisely what we call cultural landscapes". Most of the contributions published after the conference are still highly topical, but they show how the new term, due to its complexity, relegated historic gardens to the background. Very few contributions are dedicated to them. And currently we remain in this situation. Historic gardens seem to pose no problems, neither conceptual, philosophical, or practical while the other two categories embrace such a huge variety of landscapes that discussions regarding their inventory, protection, safeguarding and management will still go on for

értelemben még mindig teljesen aktuális, és minden történeti park és kert helyreállításának alapját képezi, valamint a karbantartás, konzerválás és restaurálás stratégiáját is meghatározza.

Mai szemmel nézve talán úgy tűnhet, hogy ez a Karta nagyon semmitmondó. Természetesen napjainkban a történeti kerteket már kulturális értékekkel felruházott történeti és művészi emlékeknek tekintjük. Manapság ez közhelynek tűnik, de abban az időben nagy győzelemnek számított, hogy valamit, ami természeti elemekből épült, akkor először műemléknek tekintettek.

Hozzá kell tenni azonban, hogy annak az elfogadása, hogy valami „természeti” jelenségnek kulturális értéke is lehet elsősorban abból a tényből adódott, hogy a kertet építészeti kompozícióként határozták meg. Ez pedig bevezette a kert lényegeként a szellemi értékeket és számos olyan fontos jellemzőt, mint az integritás, a hitelesség, a dinamizmus fogalma, a konzerválás és megőrzés terén folyamatosan fejlődő megközelí-

tés szükségessége, valamint az ökológiai fenntarthatóság eszméje. Noha ma már részben elavultnak tartjuk ezt a dokumentumot, egészét tekintve, társadalmi, kulturális és ökológiai szempontból valójában mégis úttörő jelentőségű volt.

Bizonyára mindannyian tudjuk, hogy 1992-ben hatalmas ugrás történt a Világörökségi Egyezmény Végrehajtási Irányelvei fejlődésében is (újabb évforduló, ezúttal 20 éves). A Világörökségi Listára történő felvételhez új kritériumokat hoztak létre, és ezzel egy új kifejezés, a „kultúrtáj” fogalma is létrejött, amely ma már az örökségvédelmi terminológia részét képezi.

Három kategóriát állapítottak meg:

1. A legkönnyebben meghatározható **az ember által tudatosan megtervezett és kialakított táj**, beleértve az esztétikai célból létesített kerteket és parkokat, amelyek gyakran (de nem minden esetben) vallási vagy más műemléki épülethez vagy épületegyütteshez tartoznak
2. A második kategória a **természetes fejlődési folyamatot tükröző tájak** csoportja

years. So, from this perspective, we can perhaps consider that historic gardens are somewhat undervalued. (Fig. 6)

There is no doubt that after 25 years of the Florence Charter issue - which states in article 9: "The preservation of historic gardens depends on their identification and listing..." - progress has been achieved in the identification of historical gardens and inventories have been carried out principally in Europe and the USA. The English Heritage Register of Parks and Gardens of Special Historic Interest, for example, includes more than 1,600 designed parks and many other thousands are included in several inventories. In France near 350 were considered and registered as "jardins remarquables" and in the last years, many French regions have carried out a regional inventory of their historic parks and gardens. The Austrian catalogue includes more than 1,500 historical gardens. In the USA, The HALS Program (Historic American Landscapes Survey) also includes several

thousand landscapes. This catalogue began in a nationwide size in 2000, although several initiatives are as old as 1930. Also Canada has a strong work in this sense. The landscape heritage and historic gardens inventory has begun in Uruguay. Venezuela is undertaking an interesting initiative, and Mexico has finished its inventory of cultural landscapes including historic gardens. Recently, the Japanese historical gardens begun to be inventoried and in Australia an excellent work has been carried out. So while in some regions like Europe and North America, we can find registers, inventories, brochures and precise handbooks for historical gardens and cultural landscapes, in other regions not even the basic task has been started. In 2006, the ISCCL launched a worldwide basic inventory/register card for cultural landscapes sufficiently flexible that can be adjusted to meet the particular requirements of different countries and circumstances that operate within them.

As for the legislative measures, there

10

10. kép/pict.:

Restored gardens of Chapultepec Palace, Mexico D.F.
A SZERZŐ FELVÉTELE /
PHOTOGRAPH BY THE
AUTHOR

11

11. kép/pict.:

The Golden Pavilion, Kyoto
A SZERZŐ FELVÉTELE /
PHOTOGRAPH BY THE
AUTHOR

3. A harmadik kategória a **társult érték-eket hordozó (asszociatív) kultúrtáj**.

Ettől kezdve a történeti kerteket kultúrtájnak tekintik (és így Bizottságunk neve is megváltozott, a három kategóriát összefogva Kultúrtájak Nemzetközi Bizottsága lett). Ezzel a meghatározással nem mindenki ért egyet, és vannak még lezáratlan viták, de el kell ismernünk, hogy terminológiai szempontból jelenleg mégis ez az elfogadott álláspont.

A megnevezés kezdettől fogva – és még ma is – meglehetősen zavaros. Az ICOMOS Nemzeti Bizottságai gyorsan reagáltak, és több találkozót is tartottak, többek között 1993 júniusában Budapesten és Keszthelyen, ahol Fejérdy Tamás megjegyezte, „a kultúrtáj fogalmának meghatározása még további pontosításra szorul”. A konferencia után publikált legtöbb közlemény még mindig nagyon időszerű, és jól mutatja, hogy az új kifejezés – komplexitása folytán – háttérbe szorította a történeti kerteket. Utóbbiakról nagyon kevés közlemény szól már. És jelenleg a helyzet így is marad. A történeti kertek, úgy látszik, semmilyen problémát nem vetnek fel, sem fogalmi, filozófiai, sem gyakorlati kérdést, míg a másik két kategória a tájak a problémák olyan hatalmas változatosságát ölelik fel, hogy az inventarizálásukról, védelmükről, érték-védelmükről és kezelésükről szóló tárgyalások még évekig eltartanak majd. Ebből a szempontból nézve talán úgy is gondolhatjuk, hogy a történeti kerteket némiképp alulértékelik. (9. ábra)

Nincs kétség afelől, hogy 25 évvel a Firenzei Karta kiadása után – amelynek 9. §-ában ez áll: „A történeti kertek védelme megköveteli, hogy azonosítsuk és nyilvántartásba vételük megtörténjék.” – a történeti kertek azonosításában fejlődés történt, s főként Európában és az Egyesült Államokban leltárak is készültek. Az English Heritage különleges történeti értékkel rendelkező parkokról és kertekről készített jegyzéke

például több mint 1600 tervezett parkot tartalmaz, s több ezer másik létezik még számos egyéb jegyzékben. Franciaországban közel 350 „figyelemre méltó kert” került jegyzékbe, és az elmúlt években számos francia régió felállította saját regionális listáját is az ott található történeti parkokról és kertekről. Az osztrák katalógus több mint 1500 történeti kertet tartalmaz. Az Egyesült Államokban futó HALS Program (Historic American Landscape Survey – amerikai történeti tájak felmérése) szintén több ezer tájat tartalmaz. Ez utóbbi katalógus 2000-ben kezdték nemzeti szinten kidolgozni, jöllehet számos kezdeményezés még az 1930-as évekből származik. Kanada szintén nagy munkát fejt ki ezzel kapcsolatban. A táji örökség és a történeti kertek inventarizációja Uruguay-ban is megkezdődött. Venezuela érdekes kezdeményezésbe vágott bele, Mexikó pedig már elkészült a történeti kerteket is magában foglaló kultúrtájak felméréssel. Az utóbbi időben kezdték meg a japán történeti kertek jegyzékbe vételét, Ausztráliában pedig már elkészült egy kitűnő munka.

Egyszóval amíg az olyan vidékeken, mint Európa és Észak-Amerika, jegyzékeket, inventáriumokat, ismertetőket és részletes kézikönyveket találunk a történeti kertekről és kultúrtájakról, addig máshol akár még az alapvető feladatokhoz sem kezdtek hozzá. 2006-ban az ISCCL kiadott egy, a világ bármely táján alkalmazható, kultúrtájakra vonatkozó alapszintű regisztrációs kártyát, amely rugalmasan használható, s a különböző országok és az ottani körülmények sajátos követelményei szerint változtatható.

A jogszabályi intézkedésekkel kapcsolatban számos érdekes kezdeményezés született, ilyen például az olaszországi adórendszer, amely adómentességet ad a történeti kerttel kapcsolatos munkák esetén. Franciaországban pedig a listán szereplő parkok tulajdonosai fenntartási munkákért 50% adókedvezményt igényelhetnek. Hollandiában a

kormány 100% vagyonadó-mentességet ad, ha a tulajdonos vállalja, hogy birtokát 25 évig jó állapotban megőrzi.

A történeti kertek helyreállításával kapcsolatban pedig az 1960-as, '70-es évekig tekinthetünk vissza, ekkor kezdődtek rendszeres munkák e téren. Legjelentősebb közülük talán Het-Loo kertje, amelyet 1972-74 között restauráltak. Egy másik látványos helyreállítási munka 1983-85 között történt a brühli Augustusburg partereinek helyreállításával. Több más ország is megkezdte a helyreállítási munkákat: Dánia, Svédország, Norvégia, Ausztria, Lengyelország, Olaszország, Oroszország, Portugália, Franciaország és természetesen Anglia, amely nemrégiben a Hampton Courtban lévő közismert Privy Garden helyreállításával érte el csúcspontját. Saját hazámban, Spanyolországban az utóbbi évek alatt jelentős kertyhelyreállítások történtek, többek között a Generalife és az Alhambra néhány udvarát restaurálták. Észak-Amerikában, az Egyesült Államokban a Nemzeti Park Szolgálat végzett olyan munkákat, amelyek elérik a történeti kertek helyreállításának és kezelésének elvárt színvonalát. További kiemelkedő helyreállítási munkák – köz- vagy magánkezdeményezésből valósultak meg – pl. Middleton Place kertjei és az Alcatraz-kertek.

Kanadában a Kertyhelyreállítási Program keretében többek között Fulford Place történeti kertjének restaurálását végezték el. Mexikóban több érdekes helyreállítást végzett az INHA (Nemzeti Antropológiai Intézet), többek között a Chapultepec-palota kertjeit restaurálták (10. ábra). Japánban Kyoto világszerte ismert kertjeinek nagy részén készültek helyreállítási munkák és kezelési tervek. Kínában a legjelentősebb kertek közül néhány helyreállítása jelenleg is folyik, amely leginkább abból adódik, hogy az olyan területek, mint a Nyugati-tó vagy a Szucsou-kertek felkerültek a Világörökségi Listára, s ennek eredményeképp nőtt az örökségvédelem iránti

are also many interesting initiatives, as the Italian tax system that give exemptions for work to historic gardens. In France, owners of listed parks can claim tax allowances of up to 50% for works of maintenance. In the Netherlands, the government grants 100% exemption from wealth tax where owners agreed to preserve their estate for 25 years.

And as for restoration of historic gardens, we can go back to the sixties and seventies, when a systematic work in this field was begun. Perhaps the most significant and important of all was that of Het-Loo, which began to take shape in the years 72-74. Other spectacular restorations, was the parterre gardens of Augustus Burg Palace in Bruhl in 1983-85. Many other countries had also begun their restorations: Denmark, Sweden, Norway, Austria, Poland, Italy, Russia, Portugal, France and of course England, culminating recently with the restoration of the well known Privy Garden at Hampton Court. In Spain, my own country, during the past recent years important garden restorations have been carried out, including some of the Generalife and Alhambra patios. In North America, works have been carried out in the United States by the National Park Service, that sets the standards for the restoration and management of historic gardens. Outstanding examples of restoration works, implemented either by public or private initiative, are Middleton Place Gardens and... the Alcatraz gardens!

In Canada, the Garden Conservancy Program has allowed for the restoration of historic gardens such as Fulford Place. In Mexico, several very interesting restorations have been carried out by the INHA National Institute of Anthropology, such as the gardens of the Chapultepec palace. (Fig. 7) In Japan, restoration works and maintenance plans have been set in most of the world known gardens of Kyoto. In China, some of the most important gardens are

being managed and restored, mostly due to an increasing awareness derived from the inscription of World Heritage sites, such as West Lake or Suzhou gardens, and in many arab countries a new interest in historic gardens has led to its restoration and establishing of a management plan, such as in the Agdal in Marrakesh and last year the nomination of Persian garden, a serial comprising nine historic gardens, was inscribed in World Heritage List. Since 2004 and thanks to the Aga Khan foundation, there has been a renewal of the gardens of Humayun's tomb in Delhi. And so we could carry on and on giving outstanding examples of the latest restorations and management plans of historic gardens throughout the world.

Unfortunately there is no time to examine in detail all these projects and initiatives, and there is not a "magical recipe" to be applied to all of them, as each historic garden is a unique universe of its own. But, in short we can find some general issues that relate to the protection and management of historic gardens:

- The need for inventory and register
 - The understanding of authenticity plays a fundamental in the plans for restoration and preservation (Nara document). The authenticity of the historic garden lies in the readability of its essence, the preservation of the "spirit of the place" (*genius loci*)
 - a thorough understanding of the property shared by all stakeholders.
 - a cycle of planning, implementation, monitoring, evaluation and feedback;
 - the involvement of partners and stakeholders;
 - the appropriate allocation of the necessary resources;
 - capacity building and training;
 - an accountable and transparent description of the operation of a sustainable management system.
 - Raising public awareness
- The key element in garden or

landscape restoration is **authenticity**, to maintain and conserve it is the objective of the restoration or conservation process. Authenticity is not a subjective appreciation but one that supports a scientific, historical, religious, anthropological and geological... authority. It is the indispensable base for the proper maintenance that will ensure the conservation that will give sense its values, its uniqueness and its identity. (Fig. 8)

Historic Gardens are a unique form of heritage that need a holistic and multidisciplinary approach, where all stakeholders should be involved and conservation should be long-term basis management plans, being dynamism and the capacity for adapting and evolving, one of the key points.

But as for restoration and management of historic gardens, the key point continues to be how to preserve the spirit of the place. As Dézallier d'Argenville said in *La Théorie et la Pratique du Jardinage* at the beginning of 18th century: "You have to go as far as possible in the spirit of the one who made the garden plan" and consider time as a key element in the garden. ©

tudatosság. Az arab országokban a történeti kertek iránti új érdeklődés helyreállításokhoz és kezelési tervek készítéséhez vezetett, mint például a marrakechi Agdal-kertek esetében, az elmúlt évben pedig a „perzsa kert” elnevezéssel, egy kilenc történeti kertből álló együttes is felkerült a Világörökségi Listára. 2004 óta az Aga Khan Alapítványnak köszönhetően Humájun császár síremlékének kertjei is megújultak Delhiben. És még folytathatnánk tovább a sort, világszerte kiemelkedő példákat mutatva be a legutóbbi helyreállításokból és örökségvédelmi kezelési tervekből.

Sajnos jelen keretek között nincs lehetőségünk arra, hogy mindezen projekteket és kezdeményezéseket részletesen megvizsgáljuk, és nincs olyan „mágikus recept” sem, amit mindegyiknél alkalmazni lehetne, mivel minden egyes történeti kert egy egyedülálló világot képez. Röviden mégis megemlíthetünk néhány általános témát, amely a történeti kertek védelmével és kezelésével kapcsolatos:

- az inventarizáció és jegyzékek szükségessége
- a hitelesség megértése alapvető fontosságú a helyreállítási és megőrzési tervekben (Narai dokumentum); a történeti kert hitelessége lényegének kiolvashatóságában, a hely szellemének (genius loci) megőrzésében rejlik
- az ingatlan alapos ismerete az érintett felek körében
- a tervezés, kivitelezés, monitoring, kiértékelés és visszacsatolás körforgása
- partnerek és érintettek bevonása
- a szükséges pénzforrás megfelelő elosztása
- teljesítményfokozás és továbbképzés
- a fenntartható kezelési rendszer működésének felelősségteljes és átlátható leírása
- a társadalmi tudatosság növelése.

A kert- vagy tájhelyreállítás kulcseleme a **hitelesség**, a fenntartás és megőrzés pedig a restaurálási vagy konzerválási folyamat célja. A hitelesség nem

szubjektív értékelés kérdése, hanem tudományos, történeti, vallási, antropológiai és geológiai... szakértelmen alapul. A megfelelő kezelés elengedhetetlen alapja, amely a kert vagy táj értékeinek, egyediségének és identitásának értelmet adó helyreállítását biztosítja. (11. ábra)

A történeti kertek örökségünk egyedülálló képviselői, amelyek minden érintett fél bevonásával átfogó, multidiszciplináris megközelítést kívánnak. A megóvás alapja továbbá egy hosszú távú kezelési terv, amelyben a dinamizmus és az alkalmazkodásra és fejlődésre való képesség kulcsfontosságúak.

Mindazonáltal a történeti kertek helyreállításával és kezelésével kapcsolatban mindig a hely szellemének megőrzése marad a kulcsponthoz. Ahogy Dézallier d'Argenville írta *La Théorie et la Pratique du Jardinage* című munkájában a 18. század elején: „Olyan mélyre kell hatolnod a kerttervező gondolatvilágába, amilyen mélyre csak tudsz”, és az időt kulcsfontosságú elemnek kell tekinteni a kertben. ●

IRODALOMJEGYZÉK/ BIBLIOGRAPHY

Az ICOMOS-IFLA Kultúrtájak Nemzetközi Bizottsága a történeti kertek elméleti, történeti és módszertani hátterét összefoglaló irodalomjegyzéket készít a legalapvetőbb munkákból. A bibliográfia hamarosan elérhető lesz az interneten, addig pedig az alábbiakban a témát érintő szakirodalom néhány fontosabb művét összegzem./ The International Scientific Committee on Cultural Landscapes ICOMOS-IFLA is preparing a basic working bibliography including theory, history and methodology of historic gardens that will be soon possible to consult in internet. Meanwhile, some of the basic bibliography regarding this subject.

ALFÖLDY, Gábor, "Történeti kertjeink védelmének aktuális kérdései" [Topical Question of the Conservation of Historic Gardens in Hungary], *Műemlékvédelem* XLVII. (2003): 153–169.

ANON FELIU, Carmen (Ed.), *Culture and Nature, International legislative texts referring to the safeguard of natural and cultural heritage* (2003): Olschki, Firenze.

BÖHME, Christa, PREISLER-HOLL, Luise, TAUBERT, Annette, *Historisches Grün als Aufgabe de Denkmal-und Naturschutzes [Historic Green as duty for the preservation of monuments and nature conservation]* (1996): Deutsches Institut für Urbanistik, Berlin.

BORIANI, Maurizio, SCAZZOSI, Lionella (Ed.), *Il giardino e il tempo. Conservazione e manutenzione delle architetture vegetali* (1992): Guerini e Assoziati, Milano.

BIRNBAUM, Charles A., *Preservation Brief 36: Protecting Cultural Landscapes: Planning, Treatment and Management of Historic Landscapes* (1994): Washington, DC: USDI, NPS, Cultural Resources, Preservation Assistance Division.

CANESTRINI, F, JACONO, M.R. (Ed.), *Il governo dei giardini e dei parchi storici. Restauro, manutenzione, gestione* (2001): EDI, Napoli-Roma.

CANESTRINI, Francesco, FURIA, Francesca, IACONO, Maria Rosaria (Eds.), *Il governo dei giardini e dei parchi storici. restauro, manutenzione, gestione* (2001): Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli-Roma.

CATALANO, M., *Giardini storici-teorie e tecniche di conservazione e restauro* (1985): Officina, Roma.

CAZZATO, Vincenzo, *Tutela dei giardini storici*, (1989): Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Roma.

CONAN, Michel, TITO ROJO José, ZANGHERI Luigi (Eds.), *Histories of garden conservation* (2005): Olschki, Firenze.

DE JONG, Erik, SCHMIDT, Erika, SIGEL, Brigitt (Eds.), *Der Garten — ein Ort des Wandels. Perspektiven für die Denkmalpflege [The garden — a place of change. Perspectives for the preservation of monuments]* (2006): VDF-Verlag, Zürich.

DIXON HUNT, John (ed.), *Garden History. Issues, Approaches, Methods*, (1992): Dumbarton Oaks, Washington.

ENGLISH HERITAGE (Ed.): *Power of Place — The future of the historic environment* (=az angliai történeti örökség nemzeti politikájának áttekintése) (2000): [az English Heritage online publikációja] London. (See: <http://www.english-heritage.org.uk/publications/power-of-place/>)

EUROPEAN COMMISSION (Ed.), *Historic Gardens. Safeguarding a European Heritage* (1996); French edition: *Les jardins historiques. La sauvegarde d'un patrimoine européen* (1997): Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

FATSAR, Kristóf, "Történeti kertekben végzett terepkutatások

összetett eljárásai/A Comprehensive Approach to the Restoration of Historic Gardens", *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat* No.13 (2009): 36–55.

GIUSTI, Maria Adriana, *Restauro dei giardini: teoria e storia* (2004): Alinea Editrice, Firenze.

HAJÓS, Géza: "Historic gardens and cultural landscapes. Connections and differences from a theoretical viewpoint. Some critical remarks to the Charter of Florence (1981)". In: Pelisetti, L. S. / Scazzosi, Lionella (eds.): *Giardini, Contesto, Paesaggio*, (L. S. Olschki) 2005, 165 – 176.

HENNEBO, Dieter (Ed.), *Gartendenkmalpflege. Grundlagen der Erhaltung historischer Gärten und Grünanlagen [Preservation of garden monuments. Basic principles of the maintenance of historic gardens and green spaces]* (1985): Ulmer, Stuttgart.

ICOMOS (Ed.), PETZET, Michael (Red.), *International Principles of Preservation* (2009): Bassler Verlag, Berlin.

KERR, J., *The Conservation Plan, a guide to the preparation of conservation plans for places of European cultural significance* (2000): National Trust of Australia, NSW, fifth (ANZUK) edition.

KOWARIK, Ingo, SCHMIDT, Erika, SIGEL, Brigitt (Eds.), *Naturschutz und Denkmalpflege. Wege zu einem Dialog im Garten [Nature conservation and preservation of monuments. Roads toward a dialogue]* (1998): VDF-Verlag, Zürich.

KRAFT, Nikolaus, *Der historische Garten als Kulturdenkmal. Rechtsfragen des Kulturgüterschutzes in ausgewählten Rechtsordnungen Europas [The historic garden as cultural monument. Judicial questions of the preservation of cultural goods in selected European legal systems]* (2002): Manz Verlag, Wien.

JONG, Erik de (Ed.), *Restoration of Baroque Gardens. The UNESCO Conference on Neercanne, 1995* (1997): Garden Art. Tuinkunst. Dutch Yearbook of the History of Garden and Landscape Architecture, Bd.2 (1996), Amsterdam.

MARQUIS-KYLE, Peter, WALKER, Meredith, *The Illustrated Burra Charter — good practice for heritage places* (2004): Australia ICOMOS Inc.

POZZANA, Mariachiara, *Materia e cultura dei giardini storici. Conservazione, restauro, manutenzione* (1989): Alinea Editrice, Firenze.

Néhány fontosabb karta és nemzetközi dokumentum tanulmányozása szintén hasznos lehet./ It will be also useful to consult some of the main charters and international documents

ICOMOS, *International Charters for Conservation and Restoration*, [compilation] (without year) See <http://www.international.icomos.org/charters/charters.pdf>

ICOMOS, *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)* IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Venice, 1964. Adopted by ICOMOS in 1965. See http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

ICOMOS, *Historic Gardens (The Florence Charter)*, 1981. Adopted by ICOMOS in December 1982. See http://www.international.icomos.org/charters/gardens_e.pdf

ICOMOS, *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (The Washington Charter)* Adopted by ICOMOS General Assembly in Washington, DC, October 1987. See http://www.international.icomos.org/charters/towns_e.pdf

ICOMOS, *International Cultural Tourism Charter - Managing Tourism at Places of Heritage Significance*, 8th Draft, for Adoption by ICOMOS at the 12th General Assembly, Mexico, October 1999, See <http://www.icomos.org/tourism/charter.html>

ICOMOS: *Charter on Cultural Routes* (2008); See http://www.icomos.org/charters/culturalroutes_e.pdf

ICOMOS: *Ename Charter or Charter on the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites* (2008). See http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf

Joint ICOMOS – TICCIH *Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes* (2011). See: http://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf

ICOMOS: *The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas* (2011) See: http://www.international.icomos.org/Paris2011/GA2011_CIVVIH_text_EN_FR_final_20120110.pdf

ICOMOS, Australia, *The Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of places of cultural significance* (1999), See: http://www.icomos.org/burra_charter.html and http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf

NATIONAL PARK SERVICE (ed.), *Federal Historic Preservation Laws* (2002): National Center for Cultural Resources, National Park Service, U.S. Department of the Interior, Washington DC.

UNESCO: *Recommendation concerning the Safeguarding of the Beauty and Character of Landscapes and Sites*, 1962. See http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13067&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

UNESCO WORLD HERITAGE CENTER: *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, (2011), UNESCO. See <http://whc.unesco.org/archive/opguide11-en.doc>

UNESCO, [Cultural Heritage Conventions], See: <http://www.unesco.org/new/en/culture/>

A KERTTÖRTÉNET ÉS A KERTMŰVÉSZET OKTATÁSÁNAK ÉS KUTATÁSÁNAK SZÁZ ÉVE - A KERTÉSZETI TANINTÉZETTŐL A TÁJÉPÍTÉSZETI KARIG

HUNDRED YEARS OF EDUCATION AND RESEARCH IN GARDEN HISTORY AND GARDEN ART - FROM THE INSTITUTE FOR HORTICULTURAL EDUCATION TO THE FACULTY OF LANDSCAPE ARCHITECTURE

SZERZŐ/BY:

M. SZILÁGYI KINGA

A magyar tájépítészeti képzés alapjai bő száz évvel ezelőtt jöttek létre egy olyan intézmény falai között, ahol a 19. század közepe óta képeztek kertészeket. A hagyományos termesztési ismereteken túl már a századforduló előtt oktattak műszaki, mérnöki stúdiumokat, vagyis mértant és földméréstant, valamint a téralakítást, térformálást, a tervezői gondolatok ábrázolását segítő szabadkézi rajzot és festést¹ is. Gillemot Vilmos, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület (OMKE) egyik alapító tagja egy 1898-ban írt cikkében már határozottan választotta el a kertészeti képzést („A kertésztől tehát ne követeljenek egyebet, mint hogy az a növény tenyésztés és a virágkertészethez értsen...”²) és a tájkertészetet³, melyet szerinte a „technika”⁴ egyik ágaként minden

mérnöknek, építésznek tanulnia kellene. A XIX. század végén tehát egy új képzés vette kezdetét; a műszaki és művészeti tantárgyaknak köszönhetően az itt tanuló diákok a kertészeti termesztési ismeretek alkalmazásán, fejlesztésén túl valami újra, valami másra is képessé váltak. Egy évtizeddel később ezt az újító szellemiséget vitte tovább a kerttervezés és a kertművészet oktatásával egy fiatal, világlátott építész, Rerrich Béla.

A TÁJKERTÉSZETTŐL A KERTMŰVÉSZETIG

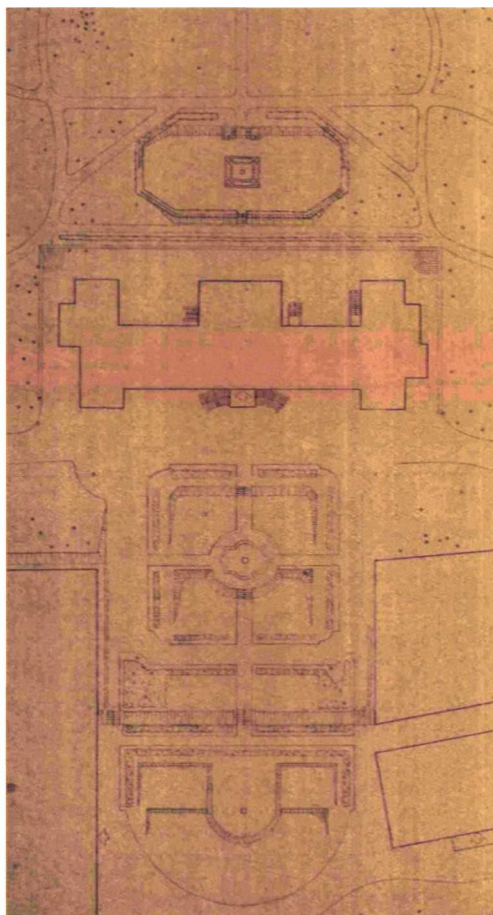
A műegyetemi tanulmányok, az építész diploma megszerzése után Rerrich előbb Petz Samu mellett dolgozott a Magyar Királyi József Műegyetemen

¹ Ráde Károly: A Budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet. *A kert*, 1899. p.17-20.

² Gillemot Vilmos: Adalék a kertészeti szakoktatáshoz. *A kert*, 1898. 487-488

³ A tájkertészetet tekinthetjük a kerttervezés, szabadtervezés elődjének. A szóösszetétel eredetileg az angol, ill. német *landscape garden*, *landscape gardening*, ill. *Landschaftsgarten*, *Landschaftverschönerung* szavak magyar fordításából származik.

⁴ A technika szó itt Gillemot értelmezésében az építés, építészet fogalmát takarja

The fundamentals of the Hungarian landscape architecture education were set more than a hundred years ago among the walls of an institution where gardeners have been trained from the middle of the 19th century. Beyond traditional cultivation knowledge also technical and engineering studies, thus geometry and geodesy were among the subjects taught before the turning of the century, as well as space shaping, space forming, and freehand drawing and painting¹ aiding the illustration of designers' thoughts. Vilmos Gillemot, one of the founding members of the Hungarian National Gardening Association (OMKE) already clearly distinguished in an 1898 article horticultural studies ("thus no one should expect more from a gardener than to understand the cultivation of plants and floriculture..."²) from landscape gardening³, which, in his opinion, as one of the branches of "technology"⁴, should be studied by every engineer and architect. Thus, at the end of the 19th century, a new education training system has been launched; due to the technical and art subjects the students of this institution acquired skills not only in the application and development of horticultural cultivation knowledge, but in something new,

something different as well. A decade later this renewing spirit has been carried on by a young, much travelling architect, Béla Rerrich, with the education of garden design and garden art.

FROM LANDSCAPE GARDENING TO GARDEN ART

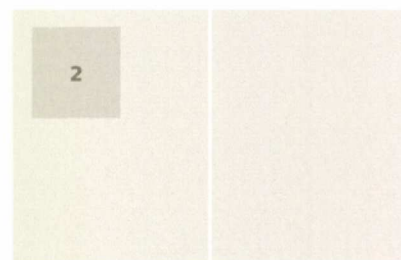
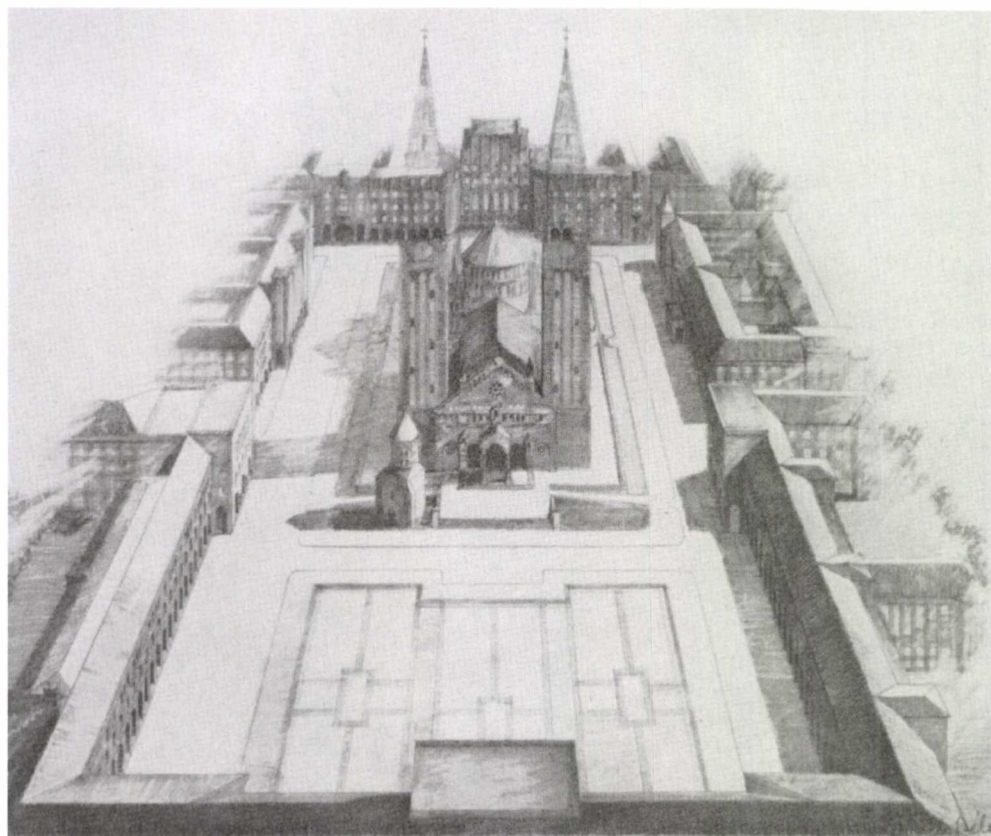
After his studies at the University of Technology and obtaining his degree in architecture, Rerrich first worked next to Samu Petz as an assistant teacher at the Royal Hungarian Joseph University of Technology, then he left for study trips to Germany, France, Belgium and England. The largest impact on his professional development and on his interest for partner professions was made by the Parisian André⁵, then the Mawson⁶ bureau in England, while in Dahlem by Berlin he studied horticulture.⁷

Béla Rerrich has been invited to be a lecturer of the Royal Hungarian Institute for Horticultural Education in 1908. In the beginning, he taught garden design and garden art within the framework of the subject of ornamental plant cultivation, later, crossing the boundaries of the gardening subject, he created the discipline of

1.a-b kép/pict.:
Rerrich Béla
kertterve a Budai
Arboretum felső
kertjének díszterére.
1930 körül. A Dísz
tér rekonstrukciója.
Tervező: Balogh
Péter István,
Csepely Knorr Luca,
Szabó Teodóra,
Sárospataki Máté,
Jámbor Imre. 2010.
/ Ceremonial-garden
in the Buda-
Arboretum, design:
Béla Rerrich, 1930,
Landscape design for
the Reconstruction:
Péter István Balogh,

Luca Csepely-Knorr,
Teodóra Szabó, Máté
Sárospataki, Imre
Jámbor. 2010.

2. kép/pict.:

Rerrich Béla terve a Szegedi Dóm tér építészeti, szabadterépitészeti megformálására / Szeged, Dóm-square. Architecture and open space design Rerrich Béla

tanársegédként, majd tanulmányútra indult Németországba, Franciaországba, Belgiumba és Angliába. Szakmai fejlődésére, a társszakmák iránti érdeklődésére a legnagyobb hatást a párizsi André⁵, majd az angliai Mawson⁶ iroda gyakorolta, a Berlin melletti Dahlemben pedig kertészeti tanulmányokat folytatott.⁷

Rerrich Béla 1908-ban kapott előadói felkérést a Magyar Királyi Kertészeti Tanintézetbe. Kerttervezést és kertművészetet eleinte a dísznövénytermesztés tárgy keretében oktatott, majd a kertészeti tárgy kereteit átlépve önálló tantárgyként megalkotta a kertművészeti diszciplínát. A kerttörténetet művészet-történeti és építészettörténeti ismeretekbe ágyazva oktatta, a kerttervezést pedig építészeti, téralkotói tevékenységgé formálta. 1913-ban már így írt az új oktatás eredményeiről: „A legújabb kertész generáció ... már az iskolában megkapja azt a kiképzést, melyre a kertművésznek szüksége van, megszeresheti a kellő építészeti és művészeti ismereteket, amelyek a megfelelő kertészeti szaktudással és a megfelelő gyakorlati érzékkel jó és ügyes kertművésszé, vagy kerttervezővé teszik meg.”⁸

Építészettörténeti tanulmányai alapján Rerrich a kerttörténet csúcának a reneszánsz kort tartotta. A reneszánsz-

ban az építőművészet „a palota-építészeten”⁹ érte el legfőbb kifejezését; ... a palota a magános főúri családnak lakóhelye és így inkább a szabadban talált elhelyezést. Így keletkezett a reneszánszban a palota-építészettel egyidejűleg egy művészet, mely az építészettel karöltve igyekezett egymást minél magasabb nívóra emelni.”¹⁰ Az egybefonódó, egymást erősítő építész- és kertművészet harmóniája a mellérendelő térszervezésben tisztán érvényesült. A nagyszerű itáliai reneszánsz vilák ismerete alapján Rerrich meggyőződéssel vallotta, hogy az épület és a kert egységes koncepciót, térformálást igényel, vagyis a kert éppúgy építészeti téralkotás, mint az ’épület-építészeti’.

A reneszánsz térformálás sajátosságai tisztán lekövethetők Rerrich kertművészetén. Az eklektika, a szecesszió olykor dagályos, túldíszített kertjei után valóságos megtisztulást jelentett a reneszánszból vett tiszta architektúra, a mértani kert, a parterek, süllyesztett terek, karakteres építészeti elemek rendje, melyet a kert fő építőelemének tekintett növényzet keretezett, és szőtt egységes egészé. A szolnoki Verseggy park, vagy a Budai Arborétum felső kertjének dísztere ízig-vérig mértani kert, gazdag növényanyaggal, szabályos geomet-

⁵ Édouard Francois André (1840- 1911), Alphand stílusának folytatója, a párizsi parkok egyik kiváló tervezője a 19. sz. végén

⁶ Thomas Hayton Mawson (1861-1933) brit kerttervező, tájépítész és várostervező, a századforduló és a XX. század első harmadának meghatározó tervezője a szigetországban

⁷ Jámbor Imre: A mértani kert Magyarországon és Rerrich Béla működése. Tájépítészeti – szakmai tudományos folyóirat. III. (2002) 5. 3-8.

⁸ Rerrich Béla: A kertművészet és az építészeti. Kertészet, 1913. p.197.

⁹ Mai felfogásunk szerint Rerrich itt sokkal inkább az itáliai villa (villa suburbana) és a francia château építészetére utalt, mert az itáliai városi palotához többnyire nem tartozott kert.

¹⁰ Rerrich Béla: A reneszánsz és a modern kert művészete. 1909. p.10. Budapest, 1909. Franklin

garden art as an independent discipline. He taught the history of garden art embedded into art history and architectural history knowledge and made garden design an architectural, space creating activity. In 1913 he wrote the following on the results of the new training: "The latest generation of gardeners ... gets the qualification that a garden artist needs in school already, they can acquire the necessary architectural and art knowledge, which, with the according horticultural competency and the right practical sense make them good and skilled garden artists or garden designers."⁸

Based on his studies in the history of architecture, Rerrich considered the Renaissance period as the peak in the history of garden art. In the Renaissance, the art of architecture "reached its highest point of expression in palace architecture⁹; the palace is the residence of private aristocratic families and therefore rather found its place in the free. This way, during the Renaissance a new art was born simultaneously with palace architecture, which tried, hand in hand with architecture, to bring the other to the highest possible level."¹⁰ The harmony of the interwoven, mutually reinforcing architecture and garden art came well to expression in coordinated space organization. Acquainted with the great Italian Renaissance palaces, Rerrich was convinced that building and garden need a unified concept and space forming, thus, a garden is just as much an architectural space creation, as is the 'architecture of buildings'.

The special characteristics of Renaissance space creation are clearly to be observed on Rerrich's garden art. After the sometimes effusive, over-ornamented gardens of Eclectics and Art Nouveau the clear architecture taken from Renaissance was a genuine purification, the order of geometrical gardens, parterres, sunken spaces and characteristic architectural elements, which have

been framed and woven into a whole by the vegetation, considered the garden's main constitutional element. The Verseggy park in Szolnok, or the ceremonial square of the upper garden in the Buda Arboretum are out and out geometrical gardens, with a rich plant material, a space system divided according to regular geometry, where the Rerrichian play, the moving of basic levels, their lowering and raising are effective instruments of the creation of the sense of space. (1. picture) Quite on the contrary, the Dome square of Szeged is an urban space of elegant, clear geometry, an open space, with facades defined by crafted brick architecture. There are no trees, no flower ornaments in it, it is still an undeniable source of the square's geometrics and ornaments: the geometrical, sunken garden.¹¹ (2. picture)

FROM GARDEN ART TO LANDSCAPE DESIGN

After Rerrich's early death, his student, Imre Ormos took over the education of garden history and garden art. As a garden designer he broke up with clearly geometrical forms and created gardens with looser space forming instead, where the plants did not only play a space-limiting and compositional role, but at the same time melt into the landscape by the consequent application of phytogeographical principles and loosened, dissolved the geometrical regularity of the garden architecture elements. Ormos too, bypassed the knowledge acquired by the basic studies, he followed studies at the Péter Pázmány University in art history and aesthetics, this is among others the reason for him publishing the first detailed schoolbook and manual of garden history in Hungarian language, based on the contemporary determining professional literature, where Ormos analyzed and described style periods

¹ Ráde Károly: A budapesti magyar királyi kertészeti tanintézet. *A kert*, 1899. p.17-20.

² Gillemot Vilmos: Adalék a kertészeti szakoktatáshoz. *A kert*, 1898. 487-488

³ We can consider tájkertészet (Hu:landscape gardening) a predecessor of garden design and open space design. The combination of words originates from the Hungarian translation of the English and German expressions landscape garden, landscape gardening, and Landschaftsgarten, Landschaftsverschönerung.

⁴ The word technology covers here in Gillemot's interpretation the notion of construction and architecture.

⁵ Édouard Francois André (1840-1911), he continued Alphand's style, one of the excellent designers of the parks in Paris at the end of the 19th century.

⁶ Thomas Hayton Mawson (1861-1933) British garden designer, landscape architect and urban designer, a determining designer of the turn of the century and the first third of the 20th century in the island country.

⁷ Jámor Imre: A mértani kert Magyarországon és Rerrich Béla működése. *Tájépítészet - szakmai tudományos folyóirat*. III. (2002) 5. 3-8.

⁸ Rerrich Béla: A kertművészet és az építészet. *Kertészet*, 1913. p.197.

⁹ According to our current thinking Rerrich made reference much rather to the Italian villa (villa suburbana) and the French château architecture, since the Italian villas usually did not have a garden.

¹⁰ Rerrich Béla: A reneszánsz és a modern kert művészete. 1909. p.10. Budapest, 1909. Franklin

¹¹ Jámor 2002

ria mentén tagolt térrendszerrel, ahol a rerrichi játék, az alapsíkok megmozgatása, süllyesztése, kiemelése a térérzet alakításának hatásos eszköze (1. ábra). A szegedi Dóm tér épp ellenkezőleg, elegáns, tiszta geometriájú városi tér, szabadter, mives téglapítéssel fogalmazott térfalakkal. Nincs benne egyetlen fa, egyetlen virágdísz sem, s mégis a tér geometriájának és díszítményeinek letagadhatatlan a forrása: a mértani, süllyesztett kert¹¹ (2. ábra).

A KERTMŰVÉSZETTŐL A TÁJTERVEZÉSIG

Rerrich korai halála után Ormos Imre, a tanítvány vette át a kerttörténet és kertművészet oktatást. Kerttervezőként szakított a tiszta geometrikus formavilággal, és inkább laza térformálású kerteket hozott létre, melyekben a növények nem csak térhatároló és térkompozíciós szerepet töltek be, hanem egyúttal a növényföldrajzi elvek következetes alkalmazásával illeszkedtek a tájba és mintegy fellazították, feloldották a kertarchitektúra-elemek geometriai szabályosságát. Ormos is túllépett az alapvégzettség adta ismereteken, a Pázmány Péter Tudományegyetemen művészettörténeti és esztétikai tanulmányokat folytatott, s többek között ennek köszönhető a kor mértékadó szakirodalmára alapozott első részletes, magyar nyelvű kerttörténeti tankönyv- és kézikönyv is, melyben Ormos a stíluskorszakokat és stílusjegyeket kerttervezői, építészeti és művészettörténeti szemlélettel elemezte s írta le.

1939-ben Ormos vezetésével jött létre a Tanintézetben az első Kertművészeti és Kerttervezési Tanszék, mely 1943-tól a már főiskolai rangú Kertészeti Akadémián működött tovább. S ekkor hirdette meg Ormos a kerttervezési szakszemináriumot, ami egyben a főiskolai szintű tájépítész képzés indítását jelentette. A kertészeti tárgyak oktatásá-

tól elkülönülő, egyetemi szintű, önálló táj- és kertépítészeti szakon az oktatás húsz évvel később, 1963-ban indult meg, Ormos állhatatos diszciplína-fejlesztő munkájának köszönhetően.

A tájépítészeti iskola következő vezetője a világviszonylatban elismert, iskola-, szak- és szakmafejlesztő Mőcsényi Mihály volt, aki tanárai, mesteri útmutatását vagy példáját követve tanult tovább: Ormoshoz hasonlóan művészettörténetet, Rerrichhez hasonlóan építészetet és városépítést, s talán Nebbientől¹², a Városliget tervezőjétől véve a példát, ökonómiát is tanult a kertépítészeti szakszemináriumon megszerzett diploma mellé. S bár Ormos felkérésére eredetileg kerttervezést kellett volna oktatnia, mégis a tájrendezés tárgya bevezetésével és oktatásával írta be első ízben a nevét a szak nagykönyvébe. Míg Ormos kerttörténeti, kertművészeti összegző munkája hosszú évtizedekre alapozta meg a kertművészet oktatást, addig Mőcsényi a tájrendezés és tájtervezés léptékében gondolkodott, s így érthető, ha az ő történeti érdeklődése a barokk kert- és építőművészet felé fordult: kerttörténeti kutatásai a kertművészet táji léptékét boncolgatták. „A barokk-rokokó műegyüttes, a világon egyedülálló táji szerkezetével nem néhány év, hanem több mint kétszáz év alatt nyerte el végleges alakját. Ennek a maga nemében páratlan alkotásnak a magja a központi épület..., az elzászi származású Jacoby alkotása.” Fertőd-Eszterháza késő barokk kert- és tájegyüttesének kimagasló kultúrtörténeti jelentőségére Mőcsényi hívta fel a figyelmet. „A süttöri vadászkastély kiépítésével kezdődött meg a később kiteljesedő, nagyszerű barokk tájalakítás.”¹³ A többször átépített és megtoldott kastély azonban mégsem uralja a tájat – ahogy nem uralta a korábbi vadászlak sem –, hanem „csak” szervezi azt: a kastély a barokk vue-rendszer fókusza, a hármaslúdláb sétány gyűjtőpontja pedig a kastély díszterme. Az Eszterházy birodalom

¹¹ Jámbor 2002.

¹² Henrik Nebbien, németalföldi táj- és kerttervező, birtokrendező, aki a klasszikus tájképi kert iskola követőjének vallotta magát, s aki egyik mesterének Sir L. Brownt tekintette. Tőle a gazdasági/ökonómiai szemlélet fontosságát, az önfenntartó, vagy mai szóval fenntartható birtok fejlesztésének, alakításának módszerét leste el.

¹³ Mőcsényi Mihály: Eszterháza fehérenfeketén. 1998. .

and characteristics from the perspective of garden design and architecture.

In 1939, under the direction of Ormos, the first Department of Garden Art and Garden Design was created at the Institute, which continued to function from 1943 on at the Academy of Horticulture of college level. This was when Ormos announced the professional seminar for garden design, thus, landscape architecture, as a college education taking into account its own complexity. The education at university level started at the autonomous department of landscape and garden architecture, separated from the education of gardening subjects, twenty years later, in 1963, due to the Ormos' constant discipline-developing work.

The next head of the school of landscape architecture was the worldwide recognized, school, subject and profession-developing Mihály Mócsényi, who continued his studies following the advices and the example of his teachers and masters: As Ormos, he studied art history, as Rerrich, he studied architecture and urban planning, and maybe after Nebbien¹², the designer of the City Park, he studied economics as well, beside the diploma he obtained at the landscape architecture vocational seminar. And although according to Ormos' request, he was supposed to teach garden design, still, it was by the introduction of the subject of landscape planning and its education that he wrote his name for the first time into the big book of the profession. While Ormos' summarizing work on garden history and garden art set the basis of garden art education for long decades to come, Mócsényi was thinking in the context of landscape planning and design, it is therefore understandable why his history-oriented interests made him turn towards baroque garden and building art: his research in garden art examined the landscape scale of garden art. "The baroque-rococo art ensemble,

with its worldwide unique landscape structure took not only a couple of years but over two hundred to obtain its final form. The core of this creation, unique in its kind, is the central building...., the Alsacian Jakoby's" work. It was Mócsényi who raised awareness to the extraordinary culture historical value of the baroque garden and landscape ensemble of Fertőd-Eszterháza. "The impressive, later culminating baroque landscaping started with the construction of the Süttör hunting castle."¹³ However, the castle, reconstructed and completed several times, does not rule the landscape - just as the earlier hunter house did not either - it just organizes it: the castle is the focal point of the baroque vue-system, while the triple transversal promenade in the shape of a goose foot concentrates in the castle's ceremony hall. It was also Mócsényi who woke the attention for the high importance of the double-focal space structure, organizing plain and hill hunting into a unified hunting landscape and the dual vue-system revealing the Eszterházy property's hunting park.¹⁴ It is not his fault that the guards and developers of our cultural heritage still don't understand baroque universal artwork, the core value of which is exactly garden art of landscape scale - landscape art, that is!

A new impulse was given to research in the history of gardening by the monument protection reinforced in the fifties-sixties. The Department for Landscape and Garden Architecture led by Ormos-Mócsényi carried out the reconstruction planning for many significant garden architecture ensembles. The restoration of the Eszterházy castle in Fertőd started already in the beginning of the fifties. To the request of Jenő Rados, professor of architecture history, Ormos prepared the reconstruction plan of the parterre (with the contribution of the painter András Balogh), which resulted in a unified, harmonic garden segment from the evocations of the most

¹² Henrik Nebbien, a Dutch landscape and garden designer, property designer who considered himself a follower of the classical landscape garden school and saw Sir L. Brown as one of his masters. From him he learnt the importance of the economic approach and copied the method of self-sustaining, or with the current expression, sustainable property development.

¹³ Mócsényi Mihály: Eszterháza fehérénfeketén. 1998. .

¹⁴ Mócsényi Mihály: Eszterházáról - Mócsényi esszék 11. Építészfórum, 2012.

vadasparkját feltáró kettős vue-rendszer, a síkvidéki és dombvidéki vadászatot egységes vadász-tájba szervező, kétfókuszos térszerkezet korszakos jelentőségére is Möcsényi hívta fel a figyelmet.¹⁴ Nem az ő hibája, hogy kulturális örökségünk gondozói, fejlesztői még ma sem értik a barokk össz-művészetet, melynek legfőbb értéke épp a táj léptékű kertművészet – azaz a tájművészet!

A kerttörténeti kutatásoknak az ötvenes-hatvanas években megerősödő műemlékvédelem adott lendületet. Az Ormos - Möcsényi vezette Táj- és Kertépítészeti Tanszék számos jelentős történeti építészeti és kertépítészeti együttes rekonstrukciós tervezését is elvégezte. A fertődi Esterházy kastély helyreállítása még az ötvenes évek elején kezdődött. Rados Jenő építészettörténész professzor felkérésére készítette el Ormos (Balogh András festőművész közreműködésével) a parter rekonstrukciós tervét, mely a barokk kertművészet leg szebb motívumainak idézeteiből létrehozott egységes, harmonikus kertrészletet eredményezett. A hatvanas években a budai királyi palota középkori részeinek feltárása adott lehetőséget egy újabb, idézetszerű, történeti hangulatú kertművészeti együttes létrehozására.¹⁵ A feltárást irányító Gerő László felkérésére készült kertépítészeti tervben a középkort Ormos olyan kerttörténeti idézetekkel jelenítette meg, melyekkel az egymástól térben is elválasztott udvarok sajátos hangulatot, karaktert kaptak. A középkori főúri kert és a kolostorkert kertművészeti motívumai, vagy a Boros szobrokkal életre keltett szabadterek harmonikusan illeszkednek a várfalak által határolt udvarterekbe. (4. ábra)

A kertművészeti kutatásokra és elemzésekre alapozott történetikert-megújítások és azok módszertana azóta is fontos részét képezik az oktatói-kutatói munkának. Több évtizedes hagyománya volt az egykor létező műemlékvédelem mindenkori hivatali intézményével folytatott együttműködésnek (Országos Műem-

léki Felügyelőség, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Műemlékek Állami Gondnoksága). Az elkötelezett szakmai partnerségi kapcsolat rendszeres és folytonosnak mondható elméleti és gyakorlati képzésre, hallgatói műhelygyakorlatokra, konzultációkra, kutatási, szakértői és tervezési munkakapcsolatra terjedt ki. A KÖH és a MÁG megszűnésével, a feladatok és felelősségek széttagolásával a műemlékek, s velük az élő örökség egységes kezelése, gondozása és fejlesztési lehetőségei megszűntek.

AZ ÖNÁLLÓ TÁJÉPÍTÉSZETI KAR ELSŐ HÚSZ ÉVE

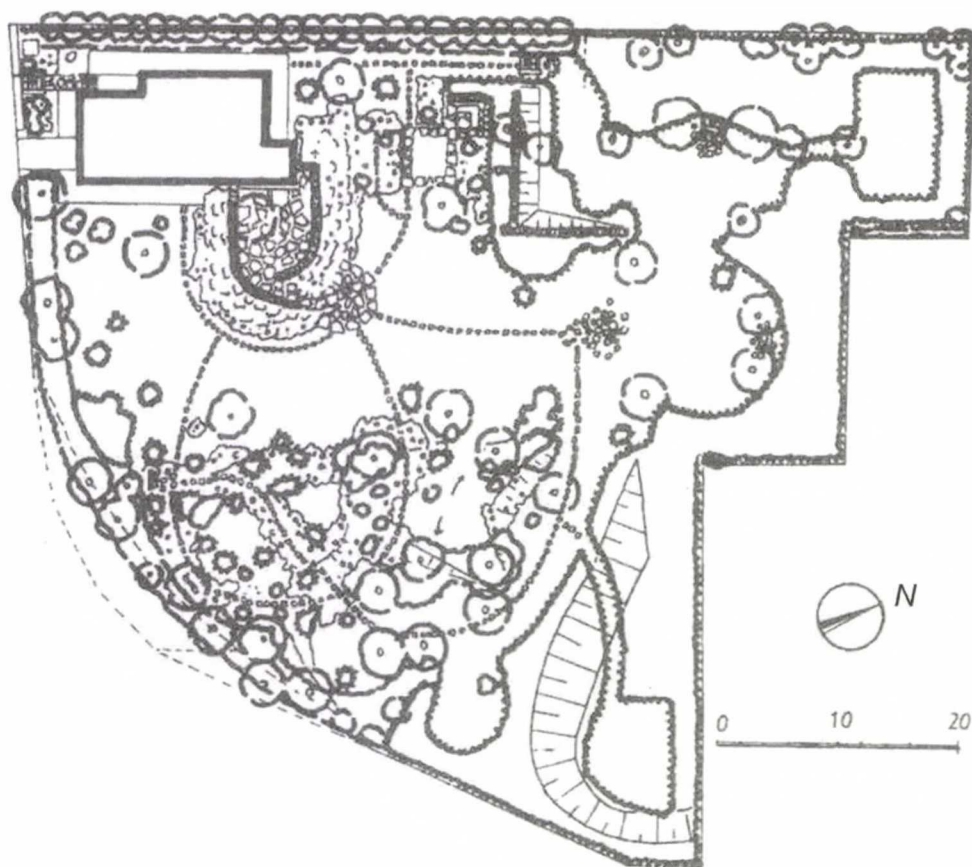
1992-ben az önálló Tájépítészeti Kar létrejöttkor alakult meg a régi-új Kertművészeti Tanszék, amely a kerttörténet képzést és kutatást, valamint a szabadkézi rajz és művészi ábrázolás oktatását irányította és irányítja ma is. A tanszék vezetője ki más is lehetett volna, mint Baloghné Ormos Ilona, aki édesapja és tanára nyomdokaiba lépve egyben a Kar dékáni tisztét is ellátta két cikluson keresztül.¹⁶ Tette ezt akkor, amikor a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetemen belüli önállósodás, azaz a Kertészeti Karból való kiválás igencsak viharos hullámokat kavart. Ormos Ilona higgadtan, határozottan, bölcsen lavírozott és navigált a háborgó vizeken, és sikerült az önállósodás körüli vitákat elsimítania, a kart pedig új szervezeti rendjében megerősítenie. Tanszékvezetőként kezdeményezte a történeti Magyarország kertörökségének rendszerezését, s OTKA kutatások sorával alapozta meg a digitális kerttörténeti archívumot.¹⁷ A Nemzeti Kegyeleti Bizottság tagjaként a kertkultúra, a kertművészet jelentőségére, a tájépítészeti tervezés fontosságára hívta fel a figyelmet minden alkalommal, amikor történeti emlékhelyeink, kegyeleti parkjaink fejlesztéséről, rendezéséről gondolkodni kellett. (5. ábra)

¹⁴ Möcsényi Mihály: Eszterházáról – Möcsényi esszék 11. Építészfórum, 2012.

¹⁵ Dalányi László: Ormos Imre tervező munkássága. P. 26. In: 100 éve született Ormos Imre, 2003.

¹⁶ Az alapító okirat értelmében az 1992. szeptember 1-én létrejött Tájépítészeti, -védelmi és -fejlesztési Kar első dékánja értelemszerűen néhány hónapig Möcsényi Mihály volt, majd a stafétabotot 1992 végén Ormos Ilona vette át.

¹⁷ A kerttörténeti archívum felépítésében, bővítésében Fatsar Kristóf, Kollányi László és Fekete Albert szakmai irányítókként vettek részt. Az adatbázis fejlesztésében tájépítésmérnök hallgatók sokasága dolgozott, dolgozik. A forrásanyagot nagyrészt diplomadolgozatok, szakdolgozatok, TDK és PhD kutatások jelentik.

3. kép/pict.:

Ormos Imre által tervezett lakókert a Rózsadombon / Villengarten of the Rosenhill, Budapest
Design: Imre Ormos

beautiful motives of baroque garden art. In the sixties the research of the medieval parts of the Buda royal palace offered an occasion for the creation of a new, nostalgic, historicizing garden art ensemble.¹⁵ Ormos represented the Middle Ages in the garden architecture plan on László Gerő's demand, the director of the research, with garden historical evocations by which the courtyards, although separated in space received a special atmosphere and character. The garden art motives of the medieval aristocratic garden and cloister garden, or the open spaces brought into life by the Borsos sculptures fit harmonically in the courtyards surrounded by the castle walls. (3. picture)

The garden renewals and their methodology based on garden art research and analysis have been an important part of education and research work ever since. The cooperation with the respective office institution of the once existing monument protection had a decade-long tradition (National Monument Inspectorate, National Office for Monument Protection, Office of Cultural Heritage, National Trust of Monuments). The committed professional partnership embraced regular and continuing theoretical

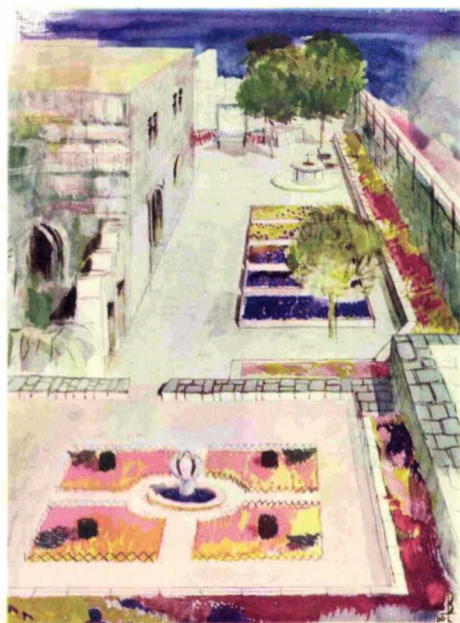
and practical training, students' workshops, consultations, working relationships in the field of research, expertise and design. With the abolition of KÖH (Office for Cultural Heritage Conservation) and MÁG (State Administrative Office for Monuments), with the fragmentation of duties and responsibilities, the monuments, and along with them the unified management of living heritage and their care or development possibilities vanished.

THE FIRST TWENTY YEARS OF THE AUTONOMOUS FACULTY OF LANDSCAPE ARCHITECTURE

In 1992, at the foundation of the Faculty of Landscape Architecture, the old-new Department of Garden Art was created, which has been leading the training and research in garden history, as well as the education of freehand drawing and artistic representation until today. Who else could have been the head of the department than Mrs. Ilona Ormos Balogh, who, stepping in the footsteps of her father and teacher also occupied the position of the faculty's dean for two terms¹⁶. And all this at a point in time when the independence process within the University of Horticulture

¹⁵ Dalányi László: Ormos Imre tervező munkássága. P. 26. In: 100 éve született Ormos Imre, 2003.

¹⁶ In the sense of the deed of foundation, the first dean of the Faculty of Landscape Architecture, Conservation and Development created on September 1st 1992 was obviously Mihály Mócsényi for a few months, then at the end of 1992 Ilona Ormos took over the role.

A hazai kerttörténet és kertművészet nemzetközi hírét erősítette az ICOMOS Történeti kertek és történeti tájak nemzetközi munkabizottságának tagjaként, és Magyarországot képviselte az Entente Florale nemzetközi zsűrijében.

A Kertművészeti Tanszék a kerttörténeti alap kutatások körében komoly eredményeket mutathat fel, elsősorban a reneszánsz (Stirling János és Herczeg Ágnes munkássága) és a barokk (Fatsar Kristóf) kertművészet magyarországi történetének feldolgozásával, monografikus és széleskörű levéltári, művészettörténeti kutatásokra épített szaktörténeti dokumentálásával, valamint a tájképi kert hazai stíluskorszakában létrejött jeles alkotások inventarizációjával.¹⁸ A kerttörténeti kutatásban meghatározó a kertépítészeti műemlékvédelem. Ennek részeként a kutatómódszertan az elmúlt évtizedben geofizikai feltárásokkal, történeti-kerti régészeti kutatásokkal gazdagodott.¹⁹ A Kertművészeti Tanszék gondozta az ötéves egyetemi tájépítésmérnök-képzés keretében a kertépítészeti műemlékvédelem szakirányt, ahol 2005-2010 között 35 hallgató szerzett diplomát. A képzés széles körű történeti és művészettörténeti ismereteket adott. A szakirány a történeti kertek kutatására, a műemlékek helyreállításá-

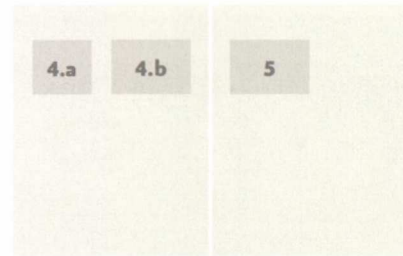
nak történeti hitelességét elősegítő forráskutatásokra, történelmi és levéltári ismeretekre, a helyszíni, terepi kutatások korszerű eljárásaira, a történeti kertek növényállományának ismeretére, a műemlékek, műemléki együttesek kezelésére, hasznosítására, az örökségvédelem összetett problémáinak megoldására fókuszált. A magyarországi kerttörténeti ismeret, s a kerttörténeti archívum is sok értékes monografikus diplomadolgozattal gazdagodott ezekben az években.

A KERTTÖRTÉNETTŐL A TÁJTÖRTÉNETIG

A kerttörténeti oktatásra és tájtörténeti, tájfejlődési kutatásokra építve a 90-es évek közepétől a tájtörténet tantárgy keretében Illyés Zsuzsanna foglalkozik a tájkarakterben megjelenő társadalmi folyamatokkal. A tájtörténeti korszakok különböznek a kerttörténet egyetemes korszakaitól abban a tekintetben, hogy a táj esetében a gazdasági, gazdálkodási körülményeknek és a társadalmi, életmódbeli viszonyoknak megfelelően egy folyamatos metamorfózis egyik szakaszát, a kert esetében, mint alkotásban megjelenő stílusjegyeket jelöli a korszak kifejezés. Így beszélhetünk

18 Stirling János: Magyar reneszánsz kertek a XVI. XVII. században, Szent István Társulat, 2008.; Herczeg Ágnes: Szép és kies kertek, ProPrint, 2008.; Fatsar Kristóf: Magyarországi barokk kertművészet, Helikon, 2008.

19 Fatsar Kristóf: A történeti kertjeinken végzett terepkutatások összetett eljárásai, 4D no. 13

4.a-b kép/pict.:

A Budai Vár középkori kert-idézetei Ormos Imre tervei alapján születtek / Garden-excerpt of the Castle-Buda into the middle edge, Design: Imre Ormos

5. kép/pict.:

A 2007-ben történeti kertté nyilvánított Jókai-kert

rekonstrukciós és revitalizációs kertépítészeti terve (Tervezők: Szilágyi Kinga, Lád Gergely) / Landscape design for the Reconstruction and Revitalisation of the Jókai garden, protected historic garden since 2007 (Design: Kinga Szilágyi, Gergely Lád)

and Food Industry, thus the secession from the Faculty of Horticulture stirred up quite strong storms. Ilona Ormos navigated and maneuvered calmly, firmly and wisely on these stormy waters and could settle the debates around the autonomy-process and strengthen the faculty in its new organizational structure. As the Head of Department she initiated the systematization of the landscape architecture heritage of historical Hungary and set the fundamentals of the digital archive of horticultural history by an extensive research work¹⁷. As a member of the Hungarian Memorial Committee she raised awareness to the significance of garden culture and garden art, the importance of landscape architectural design, every time when it was time to think about the development and settlement of historical monuments and memorial parks. (5. picture) As a member of the *ICOMOS International Working Committee on Historic Gardens and Historical Landscapes* she strengthened the international reputation of Hungarian garden history and garden art and represented Hungary in the international jury of the *Entente Florale*.

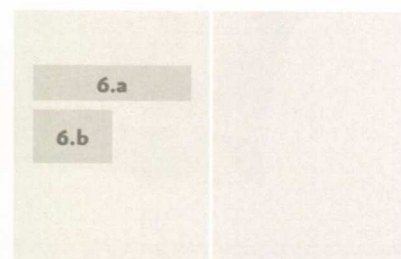
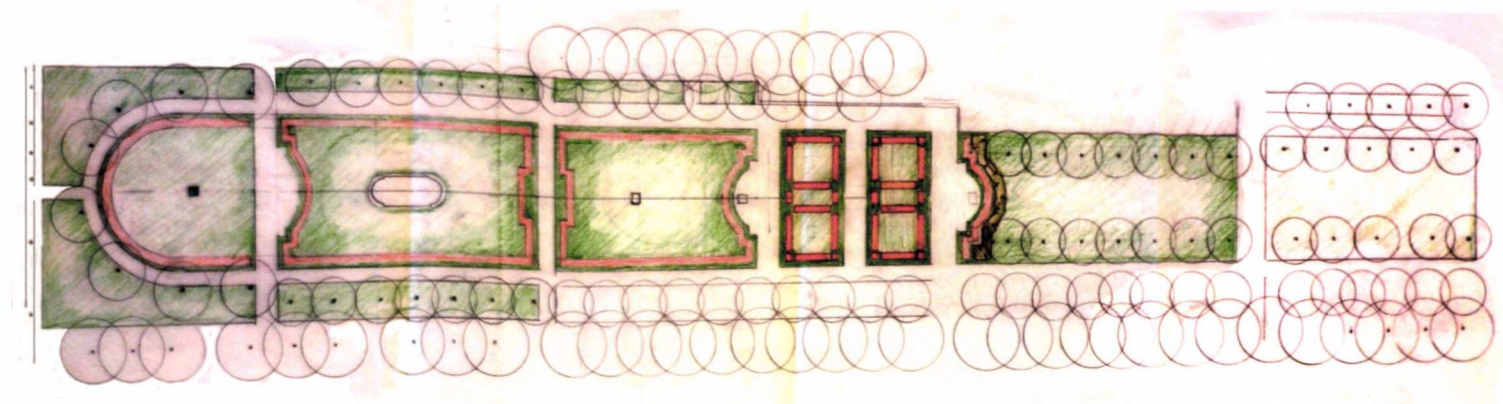
The Department of Garden Art can present important results in the field of

garden history fundamental research, especially through the elaboration of the Hungarian history of renaissance (the work of János Stirling and Ágnes Herczeg) and baroque (Kristóf Fatsar) garden art, their professional historical documentation based on monographic and extensive archival and art historical research, as well as the inventorying of the prominent works created in the Hungarian stylistic period of landscape gardens.¹⁸ In garden history research, garden architecture monument protection plays a decisive role. As part of this, research methodology was enriched with geophysical explorations and archeological research of historic gardens.¹⁹ The Department for Garden Art was in charge of the garden architectural monument protection specialization within the framework of education for engineers in landscape architecture, where between 2005-2010 35 students obtained a diploma. The training provided extensive knowledge in history and art history. The specialization focused on the research of historic gardens, documentary research contributing to the historic authenticity of monument restoration, historic and archival knowledge, modern methods of onsite and field research,

17 Kristóf Fatsar, László Kollányi and Albert Fekete participated as expert leaders in the establishment and extension of the garden history archive. Numerous students of landscape engineering have worked and work also today on the development of the database. The source material usually consists of dissertations and theses, TDK and PhD research works.

18 Stirling János: *Magyar reneszánsz kertek a XVI. XVII. században*, Szent István Társulat, 2008.; Herczeg Ágnes: *Szép és kies kertek*, ProPrint, 2008.; Fatsar Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*, Helikon, 2008.

19 Fatsar Kristóf: *A történeti kertjeinken végzett terepkutatások összetett eljárásai*, 4D 13.sz.

6.a-b. kép/pict.: Szolnok, Tiszaiget, Sétakert, ma
Verseghy park, terv Rerrich Béla, 1920 körül. Rekonstrukció terv: Jámbor Imre, Nagy Gyöngyi, Varga Rita / Szolnok, Tisza-grove, Parc Vershegy, Designer: Béla Rerrich, 1920. Landscape design for the Reconstruction Imre Jámbor, Gyöngyi Nagy, Rita Varga

például a táj „érett feudális” korszakáról, és beszélhetünk az ebben a korban keletkező barokk kertekről.

A tájat szervező barokk kertművészet jelentette az első határozott lépést a kertművészet és a nagy léptékű tájalakítás összefonódásában. A polgárosodás, az ipari forradalom nyitotta meg a várost a szabad táj felé, városi és városszéli közparkok, sétányok építésével. Ekkor zajlottak azok a nagyarányú birtokfejlesztések, -rendezések, amelyekben a kedvezőtlen táji, termőhelyi adottságok módosításával, például lecsapolással, erdősítéssel, vízrendezéssel, továbbá fasorok és sövények telepítésével nem csak a birtokközpont-hoz tartozó kert, park, hanem a birtok egésze, s így a táj is tartalmában és arculatában gazdagodott, változott.

A kertművészeti alkotások a táj karakteres elemeként és a téralakítás, növényalkalmazás példaképeként is működtek. A főúri, nemesi birtokok kertjei, dísnövényei, illetve a kert, mint életmód, mint a társasági és családi élet helyszíne szintén követendő mintát jelentett előbb a nemesi, majd a polgári réteg, sőt a parasztság számára is. A polgári kerteken, villakerteken túl a városkép, a falukép változásában képeződött le ez a mintakövetés, s ennek révén járulhatott hozzá a kertművészet a települési táj formálásához, igényes, tartalmas megjelenéséhez, gondozottságához.

the knowledge of historic gardens' plant stands, the management and exploitation of monuments and monument ensembles and the solution of the complex problems of heritage conservation. The Hungarian garden history knowledge and the garden history archive won many valuable monographic theses during these years.

FROM GARDEN HISTORY TO LANDSCAPE HISTORY

Based on garden history education and landscape history and development research, from the mid-nineties, Zsuzsanna Illyés deals with societal processes appearing in landscape character within the framework of the subject of landscape history. Landscape history periods are different from universal eras of garden history in the sense that in the case of landscape the expression period stands for a period of a continuous metamorphosis according to economic and management characteristics as well as social and living conditions, while in the case of the garden it stands for the style characteristics appearing in the art work. This way we can talk about a "mature feudal" period of landscape, and we can also speak about the baroque gardens born in this period.

The baroque garden art organizing the landscape meant the first definite step to the interweaving of garden art and large scale landscape shaping. Embourgeoisement and industrial revolution opened the town towards the open landscape, by the construction of urban and periphery public parks and avenues. This is when large-scale property developments and settlements were undertaken, where, by the modification of the production site conditions, by drainage, forestation, water management as well as the planting of allées and hedges not only the garden belonging to the center

of the property, but the entire property along with the landscape changed and was enriched in its content and image.

Garden art creations functioned as characteristic elements of landscape and a role model for space shaping and plant application as well. The gardens and ornamental plants of aristocratic and noble properties and the garden as a lifestyle, as the scene of social and family life was an example that the aristocratic and the middle class, yes, even the peasantry considered worth following. Beyond the middle class gardens and the villa gardens the observation of this pattern was reflected in the change of the village's image, and this way garden art could contribute to the forming of urban landscape, its exigent and meaningful appearance and maintenance.

THE FUTURE OF GARDEN HISTORY AND GARDEN ART EDUCATION AND RESEARCH

Landscape architecture and therefore garden art builds upon different kinds of knowledge, skills and various scientific fields and ways of expression. This complex approach and the designing, creating activity based on it are the precious tradition of the Rerrich-Ormos-Mócsényi-school. The forming of space, from garden to landscape, the whole landscape architecture in its integrity can only serve life quality, the fulfillment and health of body and mind, and create an aesthetic value or offer the experience of what is beautiful, if it relies on a strong ecological foundation, a substantial functional and spiritual program. The renewal of our historic gardens and spaces gives much work to the faculty and will probably continue to do so in the future, and beyond inventorying - which is the token of the renewal's authenticity - landscape architectural space forming, the historical development of garden art, the application of plants,

A KERTTÖRTÉNETI, KERTMŰVÉSZETI OKTATÁS, KUTATÁS JÖVŐJE

A tájépítészet, s így a kertművészet is sokfajta tudásra, képességre, több tudományterületre és kifejezőmódra épül. A Rerrich – Ormos – Möcsényi iskola nemes hagyománya ez a komplex látásmód és az erre épülő tervezői, alkotói tevékenység. A kerttől a tájig terjedő téralkítás, a tájépítészet egésze csak erős ökológiai alapozással, tartalmas funkcionális és szellemi programmal tudja a maga teljességében az életminőséget, a testi szellemi kiteljesedést és egészséget szolgálni, s egyben esztétikai értéket teremteni, a szép élményét nyújtani. Történeti kertjeink, tereink megújítása ma is, a jövőben is sok feladatot adhat a karnak, s ebben az inventarizáción túl – mely a megújítás hitelességének záloga – a kertépítészeti téralakítás, a kertművészet történeti fejlődése, a növényalkalmazás, a változó ökológiai viszonyok, valamint a mindenkori társadalmi igények és funkciók tereinek kialakítása jelentheti a szakma számára a legfontosabb kutatási és tervezési területet.

Történeti kertjeink az örökségvédelem fontos területét jelentik. Sajnálatos, hogy mind a mai napig nem tudtunk továbblépni azon a megkülönböztetésen, hogy a történeti kertet az örökségvédelmi törvény a „műemlékvédelem sajátos tárgyaként” definiálja. A kert élő és élettelen téralakító és építőanyagokból létrehozott, térben és időben változó, fejlődő tér- és növényi együttes, és semmiképp sem tárgy. Még a műemlékvédelem szempontjából sem, ahogy nem tárgy a történeti táj sem. A kerttörténeti kutatások egyik fontos célja lehet ezért a közeljövőben az európai örökségvédelemnek és szabályozásnak megfe-

lelő, ahhoz hasonló logikai felépítésben működő műemlékvédelem kimunkálása.

A kerttörténeti és kertművészeti oktatás és kutatás másik fő iránya a történeti kertek, értékek, a történeti környezet védelmével, rekonstrukciójával vagy megújításával kapcsolatos tervezésmódszertani, gyakorlati, projekt alapú képzések, továbbképzések. Jó kezdeményezésnek számított e téren a *Tervezés történeti környezetben*²⁰ című stúdium, melyet a Kert- és Szabadtér-tervezési és a Kertművészeti Tanszék együttesen vezetett. Az itt kimunkált tervezési metodika, a tervezői – kutatói szemlélet egyenrangú képviselése azt a komplex szemléletet tükrözi, amely nélkül nincs tájépítészet.

Mit is kívánhatna magának egy húsz éves Kar? Talán először is azt, hogy legyen további húsz éve. Ehhez eszközök és lehetőségek kellene. A lehetőség most megadatott – az IFLA Europe nemzetközi akkreditációja formájában. 2012. októberében a Tájépítészeti Karon meghirdetett mindhárom tájépítészeti program, az alapképzés, a tájépítészmérnök és a kertművész mesterképzés is európai akkreditációt kapott. A kar és a szak jelene és jövője szempontjából fontos és nagy jelentőségű lépés, hiszen a közép-európai térségben Budapesten van az első akkreditált, a teljes tájépítészeti vertikumot oktató intézmény! A nemzetközi elismerés arra ad lehetőséget, hogy a Kar angol nyelvű Master of Arts in Landscape Architecture (MLA) szakot indítva erősítse pozícióját itthon és a tágabb, közép-európai régióban egyaránt. ●

²⁰ Balogh P.I., Fatsar K (2012): Szabadtér tervezés történeti környezetben – egy választható egyetemi tantárgy története és tapasztalatai. 4D 25.sz. p.18.

the changing ecological conditions, as well as the creation of spaces for the respective social needs and functions might be the profession's most important field of research and design.

Our historic gardens represent an important subject of heritage conservation. It is a pity that up until now we couldn't leave the discrimination behind that the law on heritage conservation defines historic garden as a "special object of monument protection". The garden is an ensemble of space and plants created with living and inert space forming and construction materials, changing and evolving constantly in space and time and it is by no means an object. Not even from the aspect of monument protection, as historic landscape is not an object either. One of the priority aims of garden history research might therefore be in the near future to elaborate a monument protection, with a structure that complies with the European heritage conservation and regulation and is close to it in its logical structure.

Another important direction of garden art education and research are design methodological, practical and project based trainings and further education on the protection, reconstruction or renewal of historic gardens, values and historic environment. The study with the title *Design in a historic environment*²⁰ was considered a good initiative, which was led jointly by the Departments for Garden and Open Space Design and Garden Art. The design methodology elaborated here, the equal representation of the designer's and researcher's approach reflects that complex way of thinking without which there would be no landscape architecture.

What could a twenty-year-old faculty wish for? Maybe, first of all, for having twenty more years. For this, we need tools and opportunities. The opportunity is now given - in the form of the international accreditation of IFLA Europe. In October 2012 all three programs of landscape architecture at the Faculty of Landscape Architecture, the Bachelor program and the Master trainings for landscape engineers and garden artists have received European accreditation. This is an important step from the point of view of the faculty's and department's future, since in the Central-European region Budapest is the first to have an accredited institution with the all branches of landscape architecture! This international recognition gives an opportunity to the Faculty to strengthen its position in Hungary and in the wider Central-European region as well by starting the English language training of Master of Arts in Landscape Architecture (MLA). ●

20 Balogh P.I., Fatsar K (2012): Szabad-tér tervezés történeti környezetben - egy választható egyetemi tantárgy története és tapasztalatai. 4D no. 25 p.18.

AZ OSZTRÁK SZÖVETSÉGI KERTEK ÉS NÖVÉNYGYŰJTEMÉNYEIK – A MŰEMLÉKEK, KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG, REKREÁCIÓ ÉS TURIZMUS HELYSZÍNEI

THE AUSTRIAN FEDERAL GARDENS AND THEIR PLANT COLLECTIONS – HISTORICAL GARDEN MONUMENTS, CULTURAL HERITAGE, RECREATIONAL SPACES AND TOURIST ATTRACTIONS

SZERZŐ/BY:

DIPL.-ING. BRIGITTE MANG

BEVEZETÉS

Ausztria hét legértékesebb, műemléki védettség alatt álló történeti kertjét együttesen Szövetségi Kerteknek nevezzük. Ezek az alábbiak: a schönbrunni kastélypark (1-5. ábra), az Augarten, a Belvedere kertje (6. ábra), a Burggarten (Várkert; 7. ábra) és a Volksgarten (Népkert; 8-9. ábra) Bécsben, valamint az innsbrucki Hofgarten és az ugyancsak innsbrucki Ambras-kastély kertje. A schönbrunni kastélypark és a Belvedere kertjének üvegházában emellett

gazdag növénygyűjtemények is találhatók. Valaha mindezek a Habsburg császári család tulajdonába tartoztak, majd 1918-19-ben a Monarchia megszűnésével mind a korábbi császári udvari kertek, mind pedig azok növénygyűjteményei az Osztrák Köztársaság birtokába kerültek, s ekkor kapták a Szövetségi Kertek elnevezést. A kertek és gyűjteményeik 400 éves kertészeti kultúrát őriznek, s az osztrák és európai kerttörténet jelentős képviselői.

A kertek közösségi zöldterületként, rekreációs területként is jelentő-

INTRODUCTION

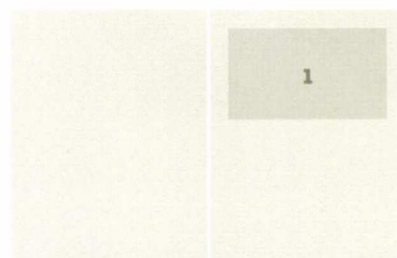
The Federal Gardens comprise seven of Austria's most valuable historical gardens and historical garden monuments: the Schlosspark Schönbrunn (Fig. 1-5), Augarten, Belvederegarten (Fig. 6), Burggarten (Fig. 7) and Volksgarten (Fig. 8-9) in Vienna; and the Hofgarten (Fig. 10) and Schlosspark Ambras in Innsbruck. The botanical collections are located in the conservatories of the Schlosspark Schönbrunn and the Belvederegarten. With the end of the monarchy in 1918/19 the former Imperial Hapsburg Hofgärten and their plant collections became the property of the Republic of Austria with the status of Federal Gardens. The gardens and collections are part of Austrian and European gardening history, representing 400 years of gardening culture.

The gardens are important as public green and recreational spaces, popular tourist destinations, and ecological oases in the city. The Schlosspark Schönbrunn

with its Schloss, the Burggarten, Volksgarten, and Belvederegarten, all gardens in or near Vienna's city centre, are on the UNESCO World Heritage list. Today the plant collections serve the protection and preservation of species. The gardens and collections also make important contributions to biodiversity.

THE GARDENS

The Federal Gardens in Vienna and Innsbruck span over five centuries of Austrian gardening history, beginning with the Renaissance, when Innsbruck's Hofgarten and Schlosspark Ambras were laid out; continuing through the Baroque, with the redesign of the two Innsbruck gardens and the brilliant designs of the Augarten, Belvederegarten and the Schlosspark Schönbrunn (Fig. 11-12) in Vienna; up to the 19th and 20th centuries, in which these five gardens were partially modified, and the two gardens in the centre

1. kép/pict.:

A Belvedere kertje,
Bécs / The garden of
Belvedere Palace,
Vienna

FORRÁS/SOURCE:
WIKIMEDIA
COMMONS FOTÓ/
PHOTO: I.SÁČEK

sek, népszerű turisztikai célpontok és a város ökológiai oázisainak számítanak. A schönbrunni kastély és parkja, a Burggarten, a Volksgarten és a Belvedere kertje, tehát minden, Bécs városközpontjában vagy ahhoz közel elhelyezkedő kert az UNESCO Világörökségi Listáján is szerepel. A növénygyűjtemények napjainkban az egyes fajok védelmét és megőrzését szolgálják, s a kertekkel együtt a városi biodiverzitáshoz is jelentős mértékben hozzájárulnak.

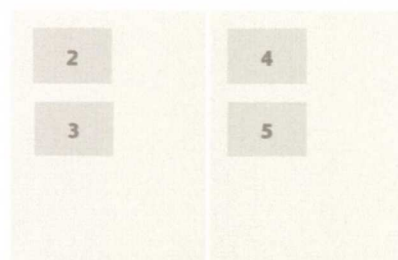
A KERTEK

A bécsi és innsbrucki Szövetségi Kertek az osztrák kerttörténet öt évszázadát ölelik fel. Történetük a reneszánsz korában kezdődött, amikor is az

innsbrucki Hofgartent és az Ambras-kastély kertjét kiépítették; a barokk korban e két innsbrucki kertet átalakították, és ekkor létesült a lenyűgözően megtervezett bécsi Augarten, Belvedere-kert és a schönbrunni kastélypark is. A 19-20. században a meglévő kerteket részben átalakították, s a 19. század elejétől kezdték kiépíteni Bécs további két városközponti kertjét, a Burggartent és a Volksgartent. A kertek ma összesen körülbelül 290 ha területen helyezkednek el.

Történeti kertek védelme a Szövetségi Kertekben

- A hét történeti kert megőrzése érdekében az 1980-as évek végén kezdtek komolyabb intézkedéseket tenni. Akkoriban bontakozott ki az

2. kép/pict.:

A schönbrunni
kastélypark
gloriette-je /
Gloriette in
Schönbrunn Palace
garden

FORRÁS/SOURCE:
WIKIMEDIA
COMMONS Fotó/
PHOTO: HEINZLW

3. kép/pict.:

Augarten
Fotó/PHOTO:
MICHALSKI

4. kép/pict.:

Várkert, Pálmaház /
Burggarten, palm
house

FORRÁS/SOURCE:
WIKIMEDIA
COMMONS Fotó/
PHOTO: MANFRED
WERNER

5. kép/pict.:

Népkert, rozárium /
Volksgarten, rosarium
Fotó/PHOTO:
MICHALSKI

of Vienna – the Burggarten and Volks-
garten – were crafted from the early 19th
century onwards. The gardens cover a
total surface area of about 290 hectares.

Historical garden conservation in the Federal Gardens

- Measures to conserve the seven
historic gardens were implemented
successively from the late 1980s
onwards. At that time historical garden
conservation constituted a new
approach to preserving Austria's
historic gardens, the initiators being
the then director of the Federal Gar-
dens, Dr. Peter Fischer-Colbrie, and the
head of the Historic Gardens Section of
the Federal Monuments Office, Profes-
sor Géza Hájos.
- From the 1990s onwards the garden

heritage conservation agendas in the
Federal Gardens were stepped up.
Today they are standard practice for
garden management and cultivation.
– From the late 1980s and into the early
1990s garden management plans for all
Federal Gardens were commissioned
from landscape architects by the
Historic Gardens Section of the Federal
Monuments Office.
– The amendment of the Federal
Heritage Conservation Act in 1999
enabled the designation of the Federal
Gardens as national heritage, which
required the submission of appraisals
of the individual gardens by landscape
architects. The appraisals were based
on the existing garden management
plans. The designation of the seven
gardens as national heritage was

osztrák kertvédelem terén a történeti kertek megőrzésének újfajta szemléletmódja, amelynek két fő kezdeményezője Dr. Peter Fischer-Colbrie, a Szövetségi Kertek akkori vezetője, valamint Hajós Géza professzor, a Szövetségi Műemléki Hivatal Történeti Kertek Osztályának vezetője volt.

- A kertörökség megőrzési munkálatai az 1990-es évektől egyre nagyobb szerepet kaptak a Szövetségi Kertekben, s ma már a kertfenntartás és -gondozás bevett gyakorlatának számítanak.
- Az 1980-as évek végétől az 1990-es évek elejéig a Szövetségi Műemléki Hivatal Történeti Kertek Osztályának tájépítészei az összes Szövetségi Kert kezelési tervét elkészítették.
- A Szövetségi Örökségvédelmi Törvény 1999-es módosítása tette lehetővé a Szövetségi Kertek nemzeti örökséggé nyilvánítását, amelyhez az egyes kertekről tájépítész szakemberek által készített értékelést kellett benyújtani, ezek a meglévő kezelési tervek alapján készültek el. A hét kert műemlékké nyilvánítása az Augartennel és a Hofgartennel kezdődött 2000-ben, és a schönbrunni kastélyparkkal zárult 2008-ban. A Burggartent és a Volksgartent a Heldenplatz-cal (Hősök tere) és a Maria Theresienplatz-cal (Mária Terézia tér) együtt, Hofburg-komplexumként nyilvánították műemlékké 2001-ben, az Ambras-kastély kertje 2006-ban, a Belvedere kertje pedig 2007-ben vált nemzeti örökséggé.
- Mindemellett Bécs városa a schönbrunni kastélyparkot több természeti és táji védelemre is felterjesztette (bécsi tájtörvények): a teljes területet védett tájként, a Nagy Fácánkertet pedig védett biotópként is nyilvántartják.
- Schönbrunn teljes területe, valamint a Burggarten, Volksgarten és a Belvedere kertje – mint Bécs történeti központjában vagy annak közelében lévő kertek – az UNESCO Világörökségi Listáján is

szerepelnek.

- Minden művelet (kezelési tervek, értékelések, revitalizációs projektek és ezek kivitelezése) figyelembe veszi az egyes kertek történeti és jelenlegi fejlődését, illetve tervezési háttérét. A kertörökség megőrzését szolgáló helyreállítási munkák néhány kivételtől eltekintve 2004-ben befejeződtek; jelenleg további ilyen jellegű projekt nincs tervbe véve.
- Minden örökségi revitalizációs projekt részletes, tájépítészek által elkészített tervek szerint valósul meg, a tervezés folyamata pedig a megfelelő szakemberek, kerttörténészek, művészettörténészek és régészeti feltárások esetén régészek stb. bevonásával történik.
- Minden projekt esetében rendkívül fontos, hogy a jelenlegi kezelési és használati követelményeket és/vagy változásokat figyelembe vegyünk. A parkjainkon belüli vagy azokhoz közeli kulturális, gasztronómiai és más gazdasági vállalkozások parkhasználatának, illetve más külső jellegzetességeinek értékelése és korlátozása; a rövid-, közép- és hosszútávú projektek és azok kivitelezésének elkülönítése; valamint az időszakos és tartós, illetve a megváltoztatható rövid időtartamú és a nem változtatható közép- és hosszútávú intézkedések megkülönböztetése szintén komoly feladat.
- A projektekhez a Szövetségi Műemléki Hivatal (Történeti Kertek Osztályának vagy Regionális Védelmi Osztályának) jóváhagyására van szükség, és alkalmanként Bécs városának hozzájárulására is (a fakivágási engedélyek esetén a 42. Önkormányzati Osztály – Városi Kertészeti Iroda, a schönbrunni kastélypark környezetvédelmi – tájvédelmi és a védett biotópot érintő – ügyeinél, illetve a fasorok revitalizációja esetén a 22. Önkormányzati Osztály engedélyére). Néhány további esetben pedig más önkormányzatok tervező és rendezvényszervező hatóságainak engedélye is szükséges.

- A projekttervekhez és kivitelezésükhöz tartozó döntések a kertörökség védelmével, a kertészeti, személyzeti és gazdasági kritériumokkal összhangban születnek, amelynek során figyelembe vesszük, hogy a jövőbeli intézkedéseket a folyamatos működés részeként hajtsuk végre. A Szövetségi Kertek projektjei esetében a döntéshozó szerv az igazgató, a vonatkozó osztályok vezetői és a kertek ügyintézői képviseléből tevődik össze.
- A revitalizációs projekteket az aktuális költségvetésből finanszírozzuk, rendkívüli, elkülönített források nincsenek erre.
- A projektek kivitelezését a Szövetségi Kertek végzi, külső szakemberek segítségét olyan munkáknál vesszük igénybe, mint a tuskózás, aszfalt eltávolítása stb. A felhasznált növények rendszerint a kertek saját termesztésű példányai (a fasorokhoz, sövényekhez, cserjésekhez, lécrácsos szerkezetekhez alkalmazott fás szárúak, tavaszi és nyári virágok, élő lágyszárúak), de a különleges szoliter fás szárúakat faiskolákból vásároljuk. A helyreállított részek fenntartási programja a folyamatos kertfenntartás részeként valósul meg.
- 2004 óta PR és médiamunka is kíséri a projekteket. Mivel külön PR-költségkelet nem áll rendelkezésre, ezért a meglévő költség- és személyi keretből gazdálkodva kell előteremteni az ehhez szükséges pénzügyi háttérrel.
- 2010-re várhatóan minden revitalizációs munka befejeződik a történeti kertekben.
- 20 évnyi folyamatos tevékenységgel és egyre növekvő tapasztalattal a háttérben megvalósult a történeti kertek megőrzési programja, és ma már magától értetődő kertészeti tevékenységnek számít. Az Osztrák Szövetségi Kertek a védelem terén magasan képzett munkatársakkal rendelkezik és kiváló hírnévnek örvend.

begun with the Augarten and the Hofgarten in 2000 and ended with the decision on the Schlosspark Schönbrunn in 2008. The designation of the Burggarten and Volksgarten together with the Heldenplatz and Maria-Theresienplatz (Hofburg complex) took place in 2001, that of the Schlosspark Ambras in 2006 and that of the Belvederegarten in 2007.

- The City of Vienna has also applied various nature or landscape protection designations to the Schlosspark Schönbrunn (laws of the Land Wien): protected landscape status for the entire area; and "protected biotope" status for the Grosser Fasangarten (Pheasant Garden).

- Schönbrunn in its entirety as well as the Burggarten, Volksgarten, and Belvederegarten as gardens in or near Vienna's city centre are on the UNESCO World Heritage List.

- All operations (management plans, appraisals, revitalization projects and their implementation) take account of the individual historical and current development and design background. Garden heritage conservation reconstructions of individual horticultural spaces were favoured up to 2004 with justified exceptions; no further project decisions of this kind are being planned at present.

- All garden heritage revitalization projects are implemented on the basis of detailed plans drawn up by landscape architects in consultation with appropriate experts, such as garden and art historians, archaeologists in case excavations (Fig. 13-14) are undertaken, etc.

- In the case of all projects it is important to take account of current care and use requirements and/or changes; the assessment of and making allowance for the uses and other external features of cultural, gastronomic and other economic enterprises in or near our parks; the distinction between

short-, medium- and long-term projects and their implementation; and the differentiation between temporary and lasting measures and between short-term ones that can be modified and medium- to long-term ones that cannot.

- The projects require the approval of the Federal Monuments Office (Department of Historic Gardens or Regional Conservation Offices) and in some cases of the City of Vienna (Municipal Department 42 - City Garden Office for Tree-Felling Authorizations, Municipal Department 22 - Environmental Protection for Schlosspark Schönbrunn (Landscape Protection, Protected Biotope) and for avenue revitalizations) and in some cases the planning and event management authorities of other municipalities.

- The decisions on project plans and their implementation are taken in accordance with garden-heritage-conservation, horticultural, personnel and economic criteria, with due regard for the fact that any future management has to be carried out as part of continuous operation. Represented on the project decision-making body of the Federal Gardens are the director, the relevant heads of department, and the garden administrators.

- The revitalization projects are financed out of current budgets, there being no special budgets available.

- The projects are carried out by the Federal Gardens. Operations such as root drilling, asphalt removal, etc. are carried out by external specialists. As a rule, the plants used are those produced by the gardens themselves (woody plants for avenues and hedges, shrubs, espaliers, spring and summer flowers, herbaceous perennials), while special solitary woody plants are bought from nurseries. The maintenance programme for the revitalized parts is implemented as part of ongoing garden maintenance.

- The stepping up of PR and media

work to accompany projects has been going on since 2004 within the existing staff and budget limitations, there being no special PR budget.

- All revitalization work in the historic gardens is expected to be completed by 2010.

- After 20 years of continuous activities and accumulating experience the historical garden conservation programme has been implemented and is now regarded as a horticultural matter of course. The Federal Gardens in Austria have staff highly qualified in the field of conservation and enjoy an excellent reputation.

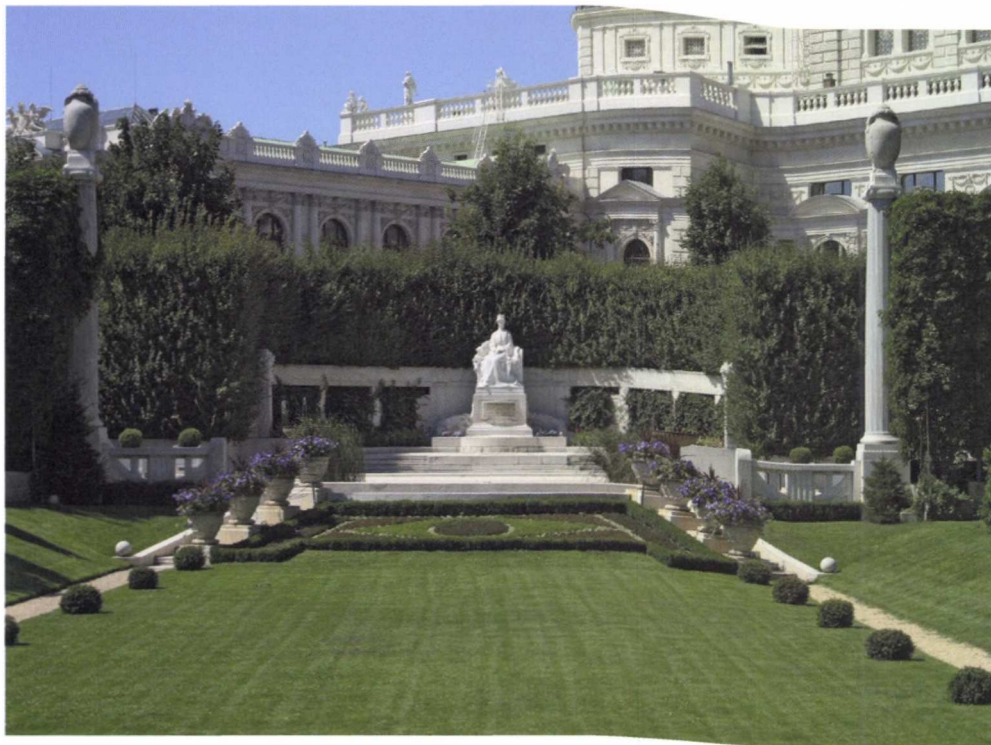
CURRENT ISSUES FACING HISTORICAL GARDEN CONSERVATION

The increasing pressure of use, sometimes leading to overuse, litter pollution and vandalism, constitute a serious horticultural, budgetary and personnel burden, placing great strains on the preservation of gardens in general and of their revitalized parts in particular. The prerequisites and demands for use assume different forms in the individual gardens.

The Botanical Collections

The historically and botanically very valuable plant collections of the Federal Gardens are cultivated in the conservatories of the Schlosspark Schönbrunn and the Belvederegarten. The collections have a centuries-old tradition going back to the expeditions commissioned by the Hapsburgs, and the collecting activities and the scientific interests of members of the Imperial family in the 18th and 19th centuries.

The botanical collections of the Federal Gardens in Schönbrunn and the Belvederegarten today comprise over 60 000 plant rarities from all continents and a total of about 112 000 plants. The largest collections, those in

A TÖRTÉNETI KERTEK MEGŐRZÉSÉNEK AKTUÁLIS TÉMÁI

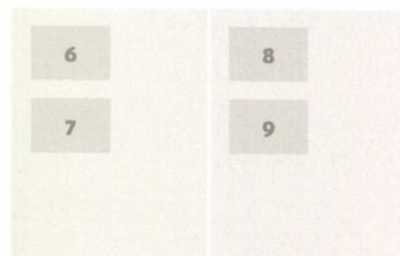
Az egyre növekvő használat – amely néha túlhasználathoz is vezet –, valamint a szemetelés és a vandalizmus komoly kertészeti, anyagi és alkalmazotti terheket ró a fenntartókra, amely nagy erőfeszítéseket igényel a kertek megőrzésében, különösen azok helyreállított részein. A használat feltételei és a használati igények az egyes kertekben különbözőképpen jelennek meg.

Botanikai gyűjtemények

A Szövetségi Kertek történetileg és botanikai szempontból is igen értékes növénygyűjteményeit a schönbrunni kastélypark és a Belvedere-kert üvegházaiban ápolják. A gyűjtemények évszázados

hagyománnyal rendelkeznek, amely még a Habsburgok megbízásából indított felfedező utakkal és a császári család tagjainak gyűjtőmunkájával, tudományos érdeklődésével vette kezdetét a 18-19. században.

A Szövetségi Kertek Schönbrunnban és Belvedere-kertben lévő botanikai gyűjteménye ma már több mint 60000, a világ minden tájáról származó növényritkaságot tartalmaz, s összességében körülbelül 112000 növényegyedet számlál. Az orchidea- és pozsgásgyűjtemény mellett húsevő növények és páfrányok is helyet kaptak a kollekcióban, s a begónia-, azálea-, citrus- és pálmagyűjtemény szintén jelentős értéket képvisel. A Belvedere-kert egyfelől az ausztrál növények, erikák és broméliák, másfelől pedig történeti alpesi kertjében az alpesi növények tartására specializálódott.

6. kép/pict.:

Népkert, Erzsébet császárné emlékműve / Volksgarten, monument of Empress Elisabeth of Austria

FORRÁS/SOURCE: WIKIMEDIA
COMMONS FOTÓ/PHOTO: MANFRED WERNER

7. kép/pict.:

Ambras kastélykertje / Garden of Castle Ambras

FORRÁS/SOURCE: WIKIMEDIA
COMMONS, FOTÓ/PHOTO: ANDREW BOSSI

8. kép/pict.:

Hofgarten

9. kép/pict.:

Hofgarten

FORRÁS/SOURCE: WIKIMEDIA
COMMONS

Schönbrunn, consist of a total of 6393 species. In addition to collections of orchids and succulents there are carnivorous plants and ferns. Also of great significance are the begonia collection, the azalea population, the citrus tree collection and the palm collection. The Belvederegarten specializes in cultivating plants from Australia, Erica and bromeliads as well as alpine plants in its historic Alpengarten.

The gardens' collecting and cultivation goals are the preservation of historical plant populations with the cultivation of progeny as well as the international protection of species, the preservation of plant species already extinct or threatened with extinction in the wild, and the preservation of the gene pools of endangered species. This requires

restructuring of the populations in some cases and the necessary PR work as well as ensuring that we have enough economic and personnel resources. In 2001 there was a special project involving the re-introduction of two Erica species to a South African nature reserve. The collections also function as a repository for plants confiscated under the Washington Convention on the International Trade in Endangered Species. Through the Alpengarten in the Belvederegarten the Federal Gardens take part in the international seed exchange with about 400 botanical institutions.

The display conservatories and special gardens

The Federal Gardens operate, in some cases together with other institutions,

A kertek céljai közé tartozik, hogy szaporítással és a fajok nemzetközi védelmével megóvják a történeti növénypopulációt, továbbá hogy olyan fajokat mentsenek meg, amelyek vadon élve már kihaltak vagy a kihalás veszélye fenyegeti őket. Mindemellett a veszélyeztetett fajok genetikai állományát is igyekeznek megőrizni. Ennek érdekében esetenként a populációk átszervezésére van szükség, valamint PR munkára és az elegendő gazdasági és személyi erőforrások biztosítására is. 2001-ben egy különleges projektre került sor, melynek során két Erica fajt telepítettek vissza egy dél-afrikai rezervátumba. A gyűjtemények mindemellett a Washingtoni Egyezményben (Egyezmény a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről) felsorolt növények számára tárházként is szolgálnak. A Belvedere-kert alpesi kertjével pedig egyúttal a 400 botanikai intézményt megmozgató nemzetközi magcsereprogramban is részt vesz a Szövetségi Kertek intézete.

Bemutató üvegházak és különleges kertek

A Szövetségi Kertek – néhány esetben más intézményekkel közösen – különleges kerteket és bemutatató üvegházakat is üzemeltet. Ezek közé tartozik a schönbrunni kastélyparkban lévő, a Koronahercegi Kertet magában foglaló Kamarakert, a Labirintus, a Nagy Pálház és a Sivatagi Ház; a Belvedere-ben lévő Alpesi és Kamarakert, valamint a Burggartenben található Pillangóház.

A Szövetségi Kertek aktuális ügyei

A szövetségi kormányzat adminisztratív követelményeit és a szövetségi költségvetés tényeit tekintve az ügyosztály gazdasági átcsoportosítása szükséges. A látogatói szolgáltatások, PR és médiamunkák kívánalmai, valamint a bevételből származó profittermelésnek és a szponzorok keresésének szükséglete egyre nagyobb.

Az intézmény

Az Osztrák Szövetségi Kertek a Mezőgazdasági, Erdészeti, Környezet- és Vízgazdálkodási Szövetségi Minisztérium alárendelt osztálya. Hatáskörébe tartozik a történeti kertek kezelése, beleértve azok megőrzését és helyreállítását is; továbbá a történeti növénygyűjtemények védelméért, a fajok (különösen a veszélyeztetett növényfajok) megóvásáért, illetve az üvegházak működtetéséért is felelős.

A jelenleg nagyjából 200 főnyi személyzet legnagyobb része kertészeti területen áll alkalmazásban, mások adminisztratív (7%) vagy műszaki részlegen dolgoznak. A nőket különösen ösztönözzük arra, hogy vezető pozíciót, illetve vezetői felelősséget vállaljanak, és speciális szaktudást sajátítsanak el, s általános célunk, hogy emelkedjen az osztályon a női munkaerő aránya. Munkatársaink kb. 10 %-a fogyatékkal élő. A Szövetségi Kertek jelenleg nagyjából 70 fiatal gyakornokot képez, elsősorban a kertészeti munkák terén, de műszaki és ügyintézői pályán egyaránt. ●

special gardens and display conservatories: the Garten Am Keller with the Kronprinzengarten, the Irrgarten (Maze), the Grossers Palmenhaus and the Wüstenhaus (Desert House) in the Schlosspark Schönbrunn; the Alpengarten and the Kammergarten (Chamber Garden) in the Belvederegarten; and the Schmetterlingshaus (Butterfly House) in the Burgarten.

Current issues facing the Federal Gardens

An economic repositioning of the department is necessary in view of the administrative requirements of the Federal government and the realities of the Federal budget.

The requirements of visitor services, PR/media work and marketing as well as the need to make a profit on revenues and sponsor funding are constantly increasing.

The institution

The Austria Federal Gardens are assigned to the Federal Ministry for Agriculture, Forestry, Environment and Water Management as a "subordinate department". The remit of the Federal Gardens covers the management of historic gardens with regard to their conservation and revitalization; the preservation of the historical plant collections; the protection of species (especially endangered plant species); and running our conservatories.

Most of our staff, who currently

number about 200 people, are employed in the horticultural sphere, the others working in administration (about 7%) or in our technical departments. Women are particularly encouraged to exercise leadership functions and assume management responsibility as well as acquire specialist competences. Our general aim is to raise the proportion of women in the department. Around 10% of our staff are people with disabilities. The Federal Gardens are currently training some 70 young people, mainly as gardeners but also for technical and administrative careers. ©

A SPONTÁN FORMAGENEZIS ELEMZÉSE A BOKODI HORGÁSZTÓ ÉPÍTÉSZETÉNEK KAPCSÁN

SPONTANEOUS GENESIS OF FORM – A CASE STUDY ON THE ARCHITECTURE OF LAKE BOKOD

SZERZŐ/BY:
KECSKÉS TIBOR

A spontán építészet kérdésköre örökké aktuális. A strukturalista és a formáló szemlélet egyik fő ütközőzónája maga az építészet. A par excellence formálás építészeti megjelenése ellentmondásokkal terhes. A spontán építészetben ezek az ellentmondások feloldódhatnak. A bokodi horgásztó építészete – többek közt – ennek kiváló bizonyítéka. A cikkben az elméleti háttér felvázolását követően a bokodi horgásztó spontán építészetét, mint idevágó esettanulmányt vesszük szemügyre, igyekezvén ezzel az elvont gondolatmenet gyakorlati igazolását bemutatni. (1. kép)

BEVEZETÉS

A spontán építészet gondolköre az 1970-es években vált a szakmai közbeszéd részévé és filozófiai háttérével szorosán kapcsolódott a kor posztmodern áramlataihoz. A teória nemzetközi színterének meghatározó alakjaiként számon tartott Bernard Rudofsky és Christopher

Alexander emblemikus műveikben lánczát törnek a laikus építészeti tevékenység legitimitása mellett, hangsúlyozva, hogy az építészet alapvetően strukturális képlet, és mint ilyennek, lényege ellenvaló az alanyi formaalkotás hiú önkénye. Rudofsky bemutatja az építészettörténet névtelen ágát, elemezve azokat a lenyűgöző építészeti produktumokat, melyek építészek közreműködése nélkül jöttek létre, Alexander pedig odáig megy, hogy tagadja az építészet művészi jellegét és a par excellence építészeti formálást számaltalan téralkotási feladat kapcsán feleslegesnek, sőt egyenesen károsnak nevezi.

A nyitott, struktúraközpontú rendszerek a nyelvészet, ill. az irodalom irányából kerültek be az értelmiségi közbeszéd terébe. Ferdinand Saussure új nyelvtudományos paradigmájától a kései Wittgenstein nyelvfilozófiai gondolatain át Umberto Eco irodalomelméleti munkásságáig a strukturalista szemlélet nagy ívet írt le, és jelentős befolyással volt a nyugati filozófia alakulására. A posztmodern világnépp áramlatihoz sorol-

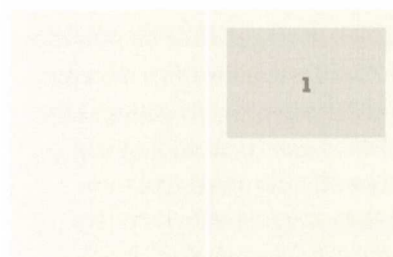
The issue of spontaneous architecture is always relevant. One of the main clash zones of the structuralist and the formative approach is architecture itself. The appearance of formation par excellence in architecture is fraught with contradictions. In spontaneous architecture these contradictions may become resolved, which is prominently proven by the architecture around the Bokod fishing lake. In our paper we are going to give an outline of the theoretical background, and then proceed to examine the architecture of the Bokod fishing lake as a relevant case study, in an attempt to provide real-life proof of an abstract line of thoughts (picture 1).

INTRODUCTION

The broader concept of spontaneous architecture entered into professional discourse in the 1970s, and became closely related to the post-modern trends of the age through its philosophical

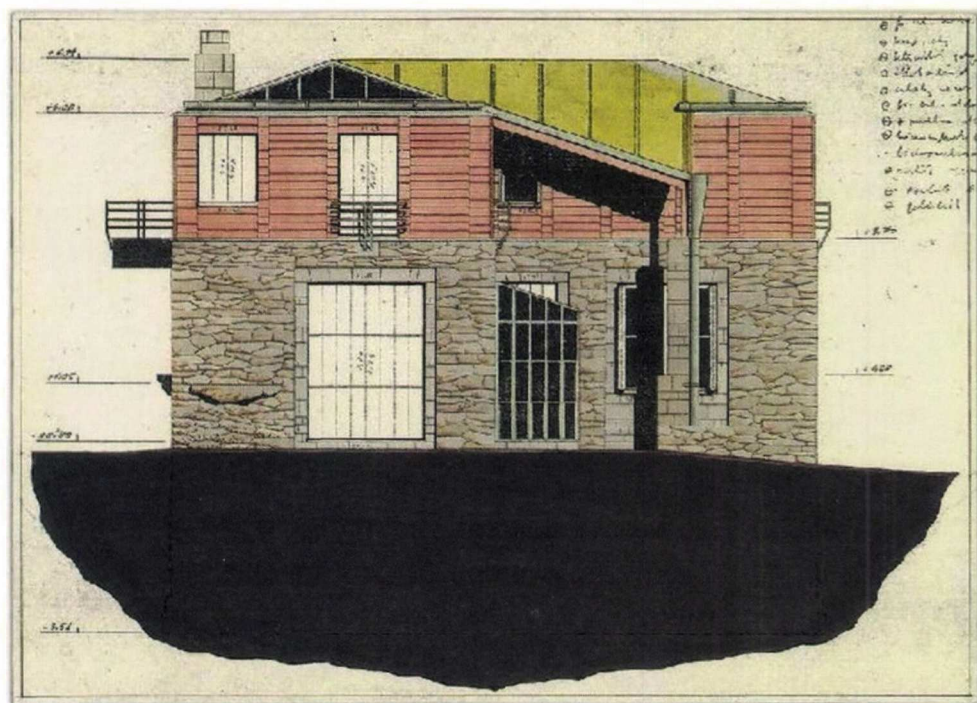
background. Bernard Rudofsky and Christopher Alexander, recognised as outstanding figures of the theory's international forum, stand up for the legitimacy of lay architecture in their emblematic works stressing that architecture is an essentially structural formula, and as such the vain absolutism of form creation is against its very essence. Rudofsky presents the nameless branch of architectural history analysing the impressive products created without any contribution by architects. Alexander goes as far as denying the artistic character of architecture, calls par excellence architectural formation unnecessary, moreover, downright harmful in respect to numerous instances of space creation.

The open, structure-centred systems, initially used in linguistics and literature were also taken on board by intellectual discourse. The structuralist approach has come a long way from Ferdinand Saussure's new linguistic paradigm to the late language philosophy thoughts of Wittgenstein and Umberto Eco's oeuvre of

1. kép/pict.:

Spontán szépség /
Spontaneous beauty
Fotó/Photo:
KECSKÉS TIBOR

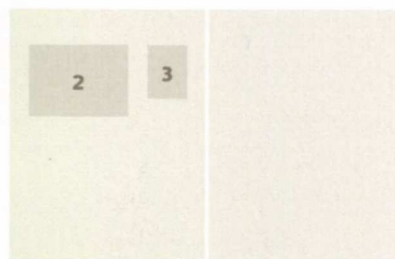
ható strukturalizmus olyan alkotásfilozófiai paradigmát hozott létre, melyben a mű az alkotás terében kvázi magától jön létre. A „szerző halála” – és a „mű önmagát hozza létre” – típusú jelszavak a spontaneitás sajátos univerzumát hirdetik, amelyben elegendő az alkotás erőterét gondosan létrehozni és a mű ezen tér erővonalait követve, akaratlagos formáló erőktől függetlenül bontakozik ki.

Az építészeti gyakorlat strukturalista vonulata megkísérelte domesztikálni a spontán folyamatokat. A holland Herman Hertzberger és Aldo van Eyck, a japán Kenzo Tange, ill. a magyarok közül pl. Janáky István (2. kép) és Reimholz Péter (3. kép) megkísérelték egy olyan nyitott építészeti nyelv kidolgozását, mely lehetővé teszi a kiszámíthatatlan jövő és a nem kevésbé kiszámíthatatlan felhasználói viselkedés optimális kezelését. A spontán építészeti folyamatok vizsgálata a strukturalista megközelítés egyik fő irányává vált, amit az építészeti alkotás alapvetően többdimenziós, hálózatszerű jellege magyaráz.

A posztstrukturalista eszmearamlatként is azonosítható filozófiai dekonstruktivizmus és az építészeti dekonstruktivizmus nem véletlenül kötött szoros szövetséget, hiszen közös alapvetéseik miatt önmaguk hatá-

kony legitimálását látták a másokban. Jacques Derrida, Peter Eisenman és Bernard Tschumi legendás együttműködése jól példázza a posztmodern időszakra jellemző nagy narratívák ellen folytatott harc interdiszciplináris jellegét.

Különös ellentmondás, hogy míg Derrida bonyolult és szándékoltan nem explicit szövegei máig ellenállnak a konkrét értelmezés összes kísérletének, addig az építészeti dekonstruktivizmus viszonylag hamar, és egyáltalán nem meglepő módon, egy újabb nagy narratíva szerepében találta magát. Ezen különböző kimenetek könnyen levezethetők a verbális ill. az építészeti nyelv alapvető különbségéből, hogy ti. míg előbbi viszonylag jól boldogul az érzéki plaszticitás használata nélkül, utóbbinak az érzéki viszonylat működésének alapját képezi. Az építészet számára a konkrét, érzéki forma olyan gravitációs középpontként mutatkozik, melybe eltávolodás esetén folyton visszakíváncozik, de melytől a csömör elkerülése érdekében újra és újra el kell távolodnia. Működő építészet tehát éppen abból a feszültségből születik, amely a strukturális lényeg és a formavágytól terhes érzékiség között jön létre. Mivel a szakmai és a laikus köznyelv egyaránt nagyobb affinitást mutat a kanonizált építészet formaközpontú világa

2. kép/pict.:

Janáky István
házterv /
House design
by István Janáky
FORRÁS/SOURCE:
JANÁKY ISTVÁN: A
HELY

3. kép/pict.:

Reimholz Péter:
Hapimag
apartmanház /
Péter Reimholz:
Hapimag apartment
building
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

literary theory, and has exerted a major influence on the evolution of Western philosophy. Structuralism, which one could group with the trends of the post-modern world view has created a paradigm of creation-philosophy in which the work 'gets created' on its own, in the space of creation, so to speak. The slogans 'the author's death', and 'the work creates itself' are of a type that advocate a special universe of spontaneity in which it is enough to carefully produce the force-field of creation, and the work will then unfold into perfection following the lines of force of this space, independently from the intentional formative forces.

The structuralist trend of architectural practice attempted to domesticate the spontaneous processes. Dutch Herman Hertzberger and Aldo van Eyck, Japanese Kenzo Tange, and Hungarian István Janáky (picture 2) as well as Péter Reimholz (picture 3) tried to work out an open architectural language that enables the optimal handling of unpredictable future, and no less unpredictable user behaviour. The examination of spontaneous architectural processes became one of the main directions of the structuralist approach explained by the essentially multidimensional, network-like character of architectural creation.

Philosophical deconstructivism, sometimes described as a poststructuralist intellectual movement, and architectural deconstructivism had good reason to form a strong alliance given the fact that their common fundaments caused them to see their own legitimisation in the other. The legendary cooperation of Jacques Derrida, Peter Eisenman and Bernard Tschumi is a good example of the interdisciplinary nature of the struggle against great narratives characteristic of the postmodern era.

It is a strange contradiction that while Derrida's complicated and purposefully not explicit texts defy all attempts at specific interpretation up to the present day, architectural deconstructivism found itself, relatively fast, and not at all surprisingly, in the role of another great narrative. These different outputs are easily derived from the basic difference of verbal and architectural language,

namely that while the former gets by reasonably well without employing sensual plasticity, for the latter the sensual correlation forms the basis of its operation. For architecture the specific, sensual form appears as a centre of gravity to which it longs to return after being away for some time, but which it must leave from time to time to prevent burning out. Effective architecture, thus, is born exactly from the tension between the structural essence, and sensuality pregnant with the desire for form. Since common language, both technical and lay shows increasing affinity toward the form-centred world of canonised architecture, it does not seem irrelevant to show up structuralist counter-points. As we're going to see later, spontaneous architecture, and spontaneous formation of object and space in general – though unwillingly – displays great sensitivity to structure. That is why I have seen it worthwhile revisiting the subject, and prove the indispensability of its role applying new aspects and introducing new investigation methods.

THE CONSUBSTANTIAL DUALITY OF STRUCTURE AND FORM

The essential fundaments of Western thinking are reflected in Cartesian dualism, which classifies the world and all that exists within it according to their material and spiritual character. It is important to establish that in the subject at hand we are not interpreting the duality of structure and form in this bi-substantial approach, but refer to them – with a kind of Platonic overtone – as a dynamic unity. It is also important that their roles within the unity are asymmetrical: form is no other than the derivative of structure.

Erwin Schrödinger points out the peculiar truth that as we see, we perceive the contours of objects as being real, even though, due to the unceasing heat induced vibration of atoms, no tangible contours exist. So perception of form is no other than imperfect perception, i.e. the distinctive relationship of the apparatus of vision – which

itself consists of the heat vibration of atoms – and the observed vibration of atoms, in the course of which we distinguish the various objects on a – so to speak – statistical basis from each other. This is our faculty that enables us to create discrete categories in the world around us, and to create also the concept-based thinking whereby we can e.g. write these very words at this moment. Forms, then, pursuant to the above, may be interpreted as the momentary derivatives of complex, dynamic structures. The pictures attached (pictures 4-6) are a good illustration of pure, meaning-free, highly scale-independent spontaneous structures, and the creation of independently interpretable, elementary structures created through spontaneous internal segmentation inside the space of structures (cf. momentary derivatives). With the rice fields, the human factor becomes integrated in the system of natural structures, much stronger than itself, so the morphology formed at this scale may also be regarded spontaneous (picture 7).

The eternal alienness of structure, and the sensual affection towards form

The stream of practical human thinking always avoids purely structural character. The linearity of common language stands graspless before the multidimensional networks, and keeps resorting to form even to resolve a structural problem. Even a simple multiplication requires the sensually memorised melodies of the multiplication table, and, when faced with the sight of the infinite systems of fractal geometry we are seized by a mixture of amazement and desperation (see e.g.: the Koch-curve). At the time quantum mechanics was unfolding there was such intensive resistance against the facts of the microworld exactly because a convincing modelling of the set of phenomena was not possible in any of the plastic languages of the macroworld. In his famous Copenhagen interpretation Niels Bohr found it necessary to emphasise that, although a common-language model cannot be formulated concerning the subject, the novel world described in the abstract language of

felé, nem tűnik haszontalannak strukturalista ellenpontok felmutatása. Mint később látni fogjuk, a spontán építészet és általában a spontán tárgy- és téralakítás – akarata ellenére ugyan, de – nagyfokú struktúra-érzékenységet mutat. Épp ezért érdekesnek láttam a témát újra nagyító alá venni, és új szempontok, új vizsgálati módszerek bevezetésével igazolni szerepének mellőzhetetlenségét.

A STRUKTÚRA ÉS A FORMA EGYLÉNYEGŰ KETTŐSE

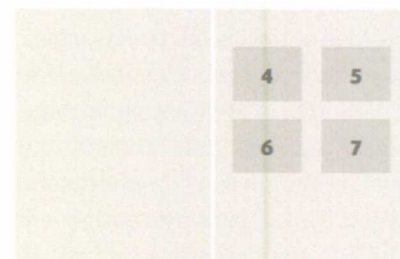
A nyugati gondolkodás lényegi alapvetése tükröződik a karteziánus dualizmusban, mely a világot és az összes benne létezőt anyagi és szellemi jelleg szerint osztályozza. Fontos leszögezni, hogy tárgyunk esetében a struktúra és forma kettősét nem ebben a kétlényegű szemléletben értelmezzük, hanem – egyfajta platónikus felhanggal – dinamikus egységként beszélünk róluk. Fontos továbbá, hogy az egységen belül elfoglalt szerepük aszimmetrikus: a forma nem más, mint a struktúra mindenkor deriváltja. Erwin Schrödinger hívja fel a figyelmet arra a különös tényre, hogy a látás folyamata során a tárgyak kontúrját valódinak érzékeljük, jóllehet az ott elhelyezkedő atomok folytonos hőmozgása miatt konkrét határvonalak nem léteznek. Az alakérzékelés nem más tehát, mint tökéletlen észlelés, nem más, mint a látás apparátusának – mely szintén hőmozgást végző atomokból áll – és a megfigyelt atomtáncnak sajátos viszonya, mely során a különböző tárgyakat mintegy statisztikai alapon különítjük el egymástól. Ebbéli képességünk teszi lehetővé, hogy a világban diszkrét kategóriákat hozunk létre, és hogy kialakulhasson az a fogalmi gondolkodás, melynek segítségével pl. éppen most ezeket a sorokat is megfogalmazhatjuk. A formák a fentiek alapján tehát a bonyolult, dinamikus struktúrák pillanatnyi deriváltjaiként értelmezhetők. A mellékelt fotókon (4-6. képek) jól megfigyelhető, hogy

a tiszta, tehát jelentésmentes spontán struktúrák nagyfokú léptékfüggetlenséggel rendelkeznek, és hogy a struktúrák terében a spontán belső tagolódás révén önállóan is értelmezhető, elemi formák jönnek létre (lásd: pillanatnyi derivált). A rizsföldek esetében az emberi tényező integrálódik a nála jóval erősebb természeti struktúrák rendszerébe, a kialakult morfológia tehát ebben a léptékben szintén spontánnak tekinthető (7. kép).

A STRUKTÚRA ÖRÖK IDEGENSÉGE ÉS AZ ÉRZÉKI FORMAKÖTÖDÉS

Az emberi gondolkodás gyakorlati sodra örökké kerüli a tisztán strukturális jellegét. A köznyelviség linearitása értetlenül áll a többdimenziós hálózatok előtt és strukturális problémák megoldására is rendre a formát hívja segítségül. Még egy egyszerű szorzási műveletet is csupán a szorzótábla érzéki alapon memorizált dallamíveivel vagyunk képesek elvégezni, a fraktálgeometria végtelenbe robbanó rendszereit látva pedig csodálkozással vegyes kétségbeesés vesz rajtunk erőt (lásd pl: Koch-görbe). A kvantummechanika megjelenése idején a mikrovilág tényeivel szemben épp azért bontakozott ki oly intenzív ellenállás, mert a makrovilág plasztikus nyelveinek egyikén sem volt lehetséges a jelenségkör meggyőző modellezése. Niels Bohr a híres koppenhágai értelmezésben szükségét is látta hangsúlyozni, hogy bár köznyelvi modell a tárgyban nem fogalmazható meg, a matematika elvont nyelven leírt újszerű világ mégis a bennünket körülvevő fizikai valóság integráns része. Bohr manifesztuma a közvetlenül érzékelhetetlen mögöttes struktúrák melletti határozott kiállás, annak hangsúlyozásával, hogy ebben az esetben a matematika formalizmusa váltja ki az érzéki plaszticitás közvetítő szerepét.

A bennünket közvetlenül körülvevő makrovilágban az érzéki-plasztikus formák töltik ki a számunkra sok-

4. kép/pict.:

Törött üvegfelület részlete / Detail of broken glass surface
FOTÓ/PHOTO: KECSKÉS TIBOR

5. kép/pict.:

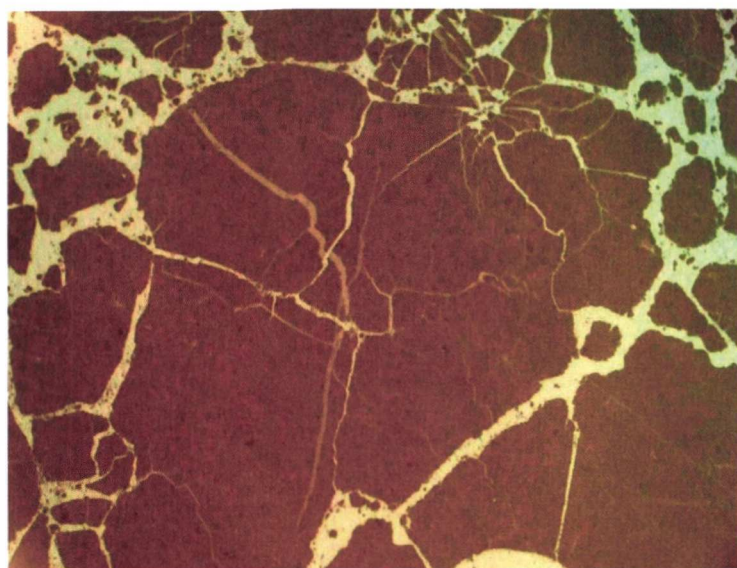
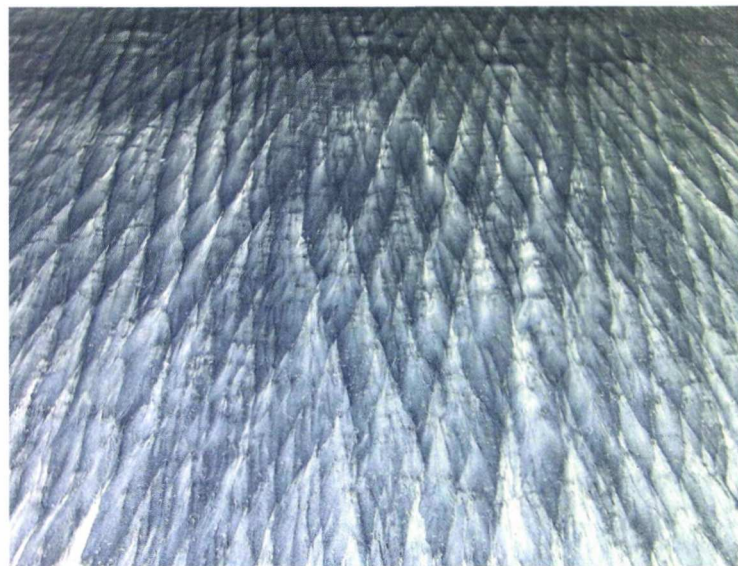
Interferencia a tengerparti homokban / Interference in the sand on the seashore
FOTÓ/PHOTO: KECSKÉS TIBOR

6. kép/pict.:

Filmréteg egy csésze tea felszínén / Film on the surface of a cup of tea
FOTÓ/PHOTO: KECSKÉS TIBOR

7. kép/pict.:

Rizsföldek Bali szigetén / Rice fields on the island of Bali
FORRÁS/SOURCE: WWW.EARTH.GOOGLE.COM

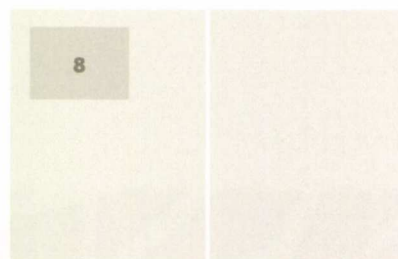

mathematics is still the integral part of physical reality surrounding us. Bohr's manifesto is a resolute stand taken for not immediately perceptible underlying structures at the same time emphasising that in the case at hand it is the formalism of mathematics that elicits the mediating role of sensual plasticism.

In the macroworld surrounding us, sensual-plastic forms fill the space between often grim underlying structures, and the perceiving consciousness. It is a strange contradiction that form – as to its essence – is but an ephemeral illusion, yet it means the world to us from the moment of Lorentz' imprinting through arts all the way to scientific models. Quoting Schrödinger among others, we can now say that perception of form is a

kind of a bridge between the complex structure of our own consciousness, and the complex structure of the perceived world, and an indispensable tool to map the infinite complexity of reality to the finite space of practice.

The history of architectural, and generally artistic, styles reflect the dominance of morphology up to the point where the – at least at the level of manifestos – clearly anti-style, anti-form, and pro-structure Modern and Deconstructive Movements, slid, as if by necessity, into the role of formalism, and became a style easy to identify from the point of view of form.

8. kép/pict.:

Tetszetős, működő
egész / Attractive,
operating whole
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

szor zord, mögöttes struktúrák és a észlelő tudat közötti teret. Különös ellentmondás, hogy bár a forma – lényegét tekintve – efemer illúzió csupán, mégis magát a világot jelenti számunkra, a lorentzi imprinting jelenségétől kezdve a művészeteken keresztül a tudományos modellekkel bezárólag. Schrödingerre is hivatkozva kimondhatjuk tehát, hogy a formaérzékelés egyfajta híd saját tudatunk bonyolult struktúrája és az észlelt világ bonyolult struktúrája között, nélkülözhetetlen eszköz a valóság végtelen összetettségének a gyakorlat véges terébe történő leképzéséhez.

Az építészeti és általában a művészeti stílusok története mind a morfológia dominanciáját mutatja, odáig menően, hogy a kiáltványok szintjén egyértelműen stílustagadó, formaellenes és struktúrapárti modern, ill. dekonstruktivista mozgalom is szinte törvényszerűen csúszott bele a formalizmus szerepébe és vált alakilag jól azonosítható stílussá.

AZ ÉPÍTÉSZET ALAPVETŐEN STRUKTURÁLIS JELLEGE

Az építészet széles léptékskálán átívelő emberi tevékenység, mely különböző téri és idődimenziókban keres kapcsolódást az őt befogadó valósággal. Mivel a fogadókör közeg komplex jellegénél fogva strukturális sajátosságokkal bír, ez a többdimenziós léptékdinamika csak akkor működőképes, ha az építészet strukturális alapjai aktiválódnak és megfelelő válaszokat adnak a tér és az idő által

feltett kérdésekre. A strukturális kompatibilitás az építészetnek elengedhetetlen feltétele. Hogy erre a szerkezeti vázra milyen humanizáló formarétegek kerülnek, rendkívül fontos kérdés, de ez már átvezet a dizájn fogalmkörébe.

A FORMATERVEZÉS MINT A STRUKTURÁLIS JELLEG ELLENVILÁGA

A forma az észlelés viszonylatában egylényegű és egészes. A molekulák szintjén hibátlanul működik az a megközelítés, amikor az atomokat osztatlan elemi részeknek tekintjük még akkor is, ha tisztában vagyunk a továbboszthatóság tényével. Látható tehát, hogy dinamikus struktúrák adott léptéken kimerevítve formává válnak, így valóban indokolt őket eseti deriváltként kezelni. A formatervezés fókuszában ezek a derivátumok állnak, így működési körét tekinthetjük a strukturális jelleg ellenvilágának.

AZ ÉPÍTÉSZET MINT A STRUKTURALITÁS ÉS A FORMAALKOTÁS FŐ ÜTKÖZŐZÓNAJA

Az építészet léptékében a dizájn tárgyai válnak osztatlan egésszé és mint ilyenek kerülnek viszonyba az építészet élő, dinamikus rendszerével. A találkozás három jó elkülöníthető módon történhet, és a lehetséges kimenetek is ennek megfelelően különbözőek.

Amikor a formatervezés különálló produktumai jelennek meg az épí-

THE ESSENTIALLY STRUCTURAL NATURE OF ARCHITECTURE

Architecture is a human activity arching over a broad scale, which seeks contact, in various spatial and time dimensions, with the reality willing to accept it. As, due to its complexity, the receiving media has structural features, this multi-dimensional dynamics of scale will only work as soon as the structural bases of architecture activate, and provide the appropriate answers to the questions posed by space and time. Structural compatibility is an indispensable condition to architecture. What layers of form will settle on this structure, this skeleton is a hugely important question, but that brings us over to the realm of form design.

FORM DESIGN AS THE COUNTER-WORLD OF STRUCTURAL CHARACTER

Form vis-à-vis perception is consubstantial, and total. The approach whereby atoms are regarded indivisible elemental particles works faultlessly at the level of molecules, even if we are effectively aware that they are further divisible. One can see, then, that dynamic structures, frozen at a given scale become form, so it is justified to handle them as occasional derivatives. These derivatives are in the focus of form design, thus one may consider its area of operation the counter-world of structural character.

Architecture as the main clash zone of structurality and form creation

On the scale of architecture the objects of form design become an undivided whole, and, as such they enter in an interaction with the live, dynamic system of architecture. That encounter may take place in any of three well distinguishable ways, and the three possible outputs also differ accordingly.

When the stand-alone products of form design appear in the spaces of the constructed environment, it is a simple case of juxtaposition, or, chemically speaking, the product is not a compound, but only a mixture. Thus the possibly resulting dissonances are not of elementary effect, and can be resolved

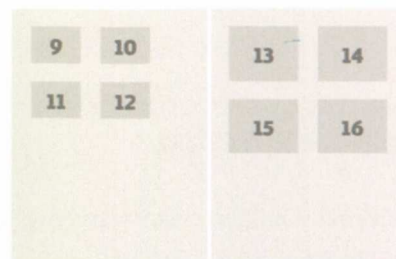
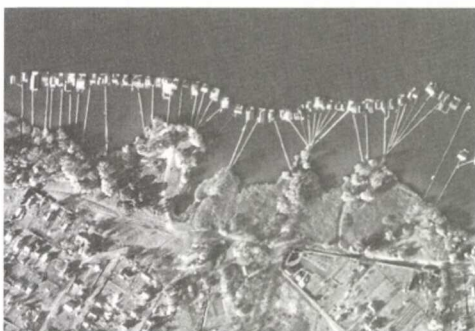
through the simple re-arrangement or swapping of the objects.

The situation becomes more problematic if the form design enters the picture intermingled with the constructed environment. Real, substantial clashes may, and do take place on this plain in most cases. The reason of the dissonance is that in the multi-scale architectural fabric morphologies heavy with external motivations appear pretending an organic unity. Narrative type architectures land in this doubtful situation by necessity, and the way out of the dissonance, exceptionally, can only be if the emerging morphology is really – that is, in the Wrightian meaning – the organic derivative of the architectural structure. The narrative which is the direct descendant of the architectural fabric could also be called internal narrative. In this lucky situation the vocabulary of the language is formed by purely architectural forms, and structures, and at such times architecture essentially speaks about itself.

Finally, we can register symbol-architecture as the extreme value of the encounter of architecture and form design, when in fact scaled-up objects make their entries in the fabric of the landscape or the city (see e.g. star architecture). It would be much more straightforward to call that phenomenon form design, which we do not do clearly, only due to the misleading nature of sizes of the concerned buildings.

THE AREA OF VALIDITY OF SPONTANEOUS ARCHITECTURE

There are two common misunderstandings in conjunction with spontaneous architecture worth dispelling first of all. One of them is heard most often in a lay environment, namely that instances of spontaneous architecture are worthless and ugly without exception. I also heard about the Bokod houses, to be analysed below, a number of times that knocked-up houses are not worth so much time to spend with. Clearly, the fundamentals of that misunderstanding come from the unconditional and excessive respect towards canonised architecture, which, if

9-12. kép/pict.:

A Bokodi-tó
légifelvételei /
Aerial pictures of lake
Bokod

FORRÁS/SOURCE:
WWW.EARTH.
GOOGLE.COM

13. kép/pict.:

Elágazó stégrendszer
/ Ramifying system of
jetties

FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

14. kép/pict.:

Kémény-montázs /
Chimney-montage
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

15. kép/pict.:

Kunyhó versus
erőmű / Hut versus
power station

FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

16. kép/pict.:

Szelíd mutációk /
Gentle mutations

FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

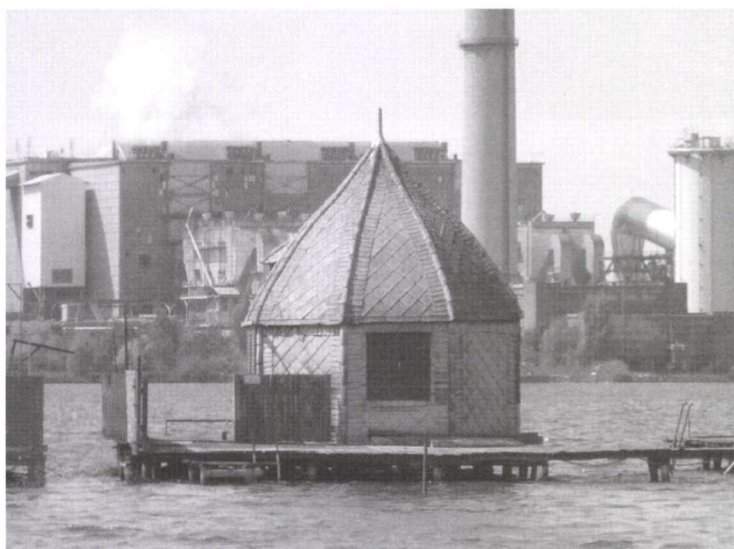
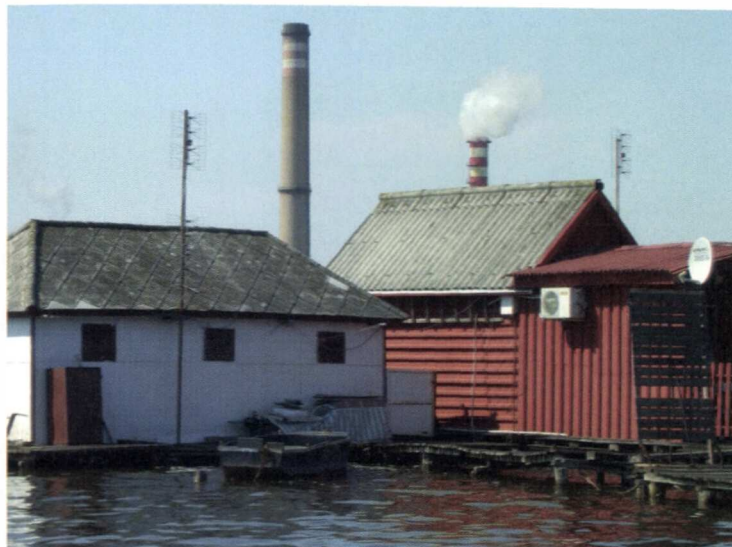
tett környezet tereiben, egyszerű egymásmelletiségről van szó csupán, a kémia nyelvén fogalmazva nem vegyület, csupán keverék jön létre. Az esetleges disszonanciák így nem megrázó erejűek és a tárgyak egyszerű átrendezésével vagy cseréjével feloldhatók.

Bonyolultabb a helyzet, ha a dizájn az épített közeggel elvegyülve kerül be a képbe. Igazi, lényegi ütközés ezen a síkon történhet, és történik is a legtöbb esetben. A disszonancia oka pedig az, hogy a többléptékű építészeti szövetben külsődleges motivációktól terhelt morfológiák jelennek meg azt tettetve, hogy organikus egységről van szó. A narratív típusú építészeti törvényszerűen kerülnek ebbe a kétes helyzetbe, és kivételként a disszonancia előli kiutat csak az jelentheti, ha a felbukkanó morfológia az építészeti struktúrának valóban – tehát wrighti értelemben – organikus származéka. Azt a narratívát, amely az építészeti szövet egyenesági származéka, akár belső narratívának is nevezhetnénk. Ebben a szerencsés helyzetben a nyelv szókincsét a tisztán építészeti formák és szerkezetek alkotják, és ilyenkor az építészet lényegében önmagáról beszél.

Végül építészet és dizájn találkozásának szélső értékeként regisztrálhatjuk a jel-építészetet, amikor is lényegében felnagyított tárgyak kerülnek be a táji, vagy a városi szövetbe (lásd pl: sztárépítészet). Ezt a jelenséget sokkal egyértelműbb volna formatervezésnek nevezni, amit nyilván csak az építészeti méretek megtevésztő volta miatt nem teszünk.

A SPONTÁN ÉPÍTÉSZET ÉRVÉNYESSÉGI KÖRE

A spontán építészettel kapcsolatban mindenekelőtt oszlassunk el két gyakori félreértést. Az egyik – amit főként laikus közegben hallhatunk – az, hogy a spontán építmények kivétel nélkül értékelnek és csúnyák. Az alább elemzendő bokodi házak kapcsán is számos olyan véleménnyel találkoztam, miszerint felesleges összetákolt bódékkal ennyit foglalkozni. Nyilvánvaló, hogy ezen félreértés alapját a kanonizált építészet iránti feltétlen és túlzott tisztelet képezi, és ha ebbéli tiszteletünket szögre akasztjuk, különleges csodákat fedezhetünk fel. A másik félreértés inkább szakértő körökből származik; sokan gondolják úgy, hogy a spontán építészet pártfogói minden spontán téri alkotást eleve jónak és szépnek látnak. A Bokodi-tó építészetének kapcsán is igyekszem hangsúlyozni, hogy a spontaneitás csak az épített tér bizonyos léptékeiben és ott is csak speciális peremfelteletek mellett lehet termékeny. Ezen a példán bemutatom egyrészt, hogy a táji struktúra, a jelenlévő növényzet és terepplasztika miként integrálja az egyébként teljesen individuális építési motivációkat. Másrészt hangsúlyozom, hogy az itt megjelenő építési dimenzió és komplexitás lényegében a spontaneitás legtermékenyebb talaja, és ez az a kreatív tér, ahol teljesen felesleges volna a laikus építőt elitorientált túlszabályozással megfosztani az alkotás örömétől. Nem utolsó sorban azért sem, mert a figyelmes

we put aside, we can discover rare beauties. The other misunderstanding is more widespread among professionals. Many believe that subscribers to spontaneous architecture regard all spontaneous spatial creation good and beautiful. I try to emphasise even apropos of the architecture of lake Bokod that spontaneity may be fertile only in certain scales of the constructed environment, and even there only at special conditions. I will use the example to present on the one hand, the way in which the structure of the landscape, the plastic art of flora and landscape integrate the otherwise fully individual architectural motivations. On the other hand I emphasize that the architectural dimension and complexity that appears here is in fact the most fertile soil for spontaneity, and this is the creative space where it would be completely unnecessary to deprive the lay architect from the joy of creation by elite-oriented over-regulation. Not last because there is a great deal for observant architects

to learn from this charming world of the good-meaning eventuality.

The unintentional structure-sensitivity of fertile spontaneous architecture

The lay creator is awkward. His specific form-creation is rarely noteworthy. The analyses presented do not in fact concentrate on these mostly gawky solutions of form, but much more on the modalities whereby the incidental parts unite into an attractive, and, which is more: operating whole (picture 8). Reading between the lines of form one unlocks an enchanting spatial metatext written without the layman creator knowledge! Unlike the layman, the trained architect is much too skilful to ensure that this metatext of underlying structures can appear between the lines of his creation. He covers the creative field seamlessly with his intention, as if writing even in the space between the lines. Fertile spontaneous architecture – and the Bokod example no doubt qualifies as such – though

műépítész sok mindent tanulhat a jó szándékú esetlegesség eme bűvös világából.

A TERMÉKENY SPONTÁN ÉPÍTÉSZET AKARATLAN STRUKTÚRA-ÉRZÉKENYSÉGE

A laikus alkotó ügyetlen. Konkrét formaalkotásai ritkán figyelemre méltók. A bemutatott elemzések nem is ezekkel a többnyire suta formai megoldásokkal foglalkoznak, hanem sokkal inkább a módozatokkal, melyek révén az esetleges részek tetszetős, és ami még fontosabb: működő egészzé állnak össze (8. kép). A formasorok között olvasva feltárul egy varázslatos téri metaszóveg, mely a mindenkori laikus alkotó tudta nélkül íródott! A laikussal ellentétben a képzett építész túlságosan ügyes ahhoz, hogy a mögöttes struktúrák ezen metaszóvege megjelenhessen alkotásának sorai között. Akaratával hézagmentesen lefedi a kreatív mezőt, mintegy megírva a sorközoket is. A termékeny spontán építészet – és a bokodi feltétlenül annak tekinthető – akaratlanul ugyan, de meghagyja azokat az alkotástechnikai réseket, melyeken keresztül beáramolhatnak a valódi kreativitást képviselő bonyolult, mögöttes struktúrák.

A SPONTÁN ÉPÍTÉSZET MEDIÁTORI SZEREPE A KÜLÖNBÖZŐ ÉPÍTETT RENDSZEREK KÖZÖTT

A laikus alkotó képtelen formailag tiszta

frekvenciára hangolt alakzatokat létrehozni, ezért az általa megjelenített téri együttesek szükségképpen kevert frekvenciával rendelkeznek. Amiképp a kevert frekvencia elengedhetetlen pl. egy híd szerkezeti stabilitásához, az épített környezetre is jótékony, kiegyensúlyozó hatással van. Az Albert Speer-i steril tonalitás ellenvilágaként a spontaneitás kevert frekvenciája egyfajta semleges, fehér zajként mutatkozik, így más épített rendszerekkel való találkozásokor elejét veszi a diszsonancia kialakulásának és eredményeképpen szelíd, demokratikusan mellérendelt jellegű, nem valamilyen építészet születik.

A BOKODI-TÓ SPONTÁN UNIVERZUMA

A Vértes északnyugati lábainál, Oroszlány és Bokod között található a Bokodi-tó (9-12. kép). A mesterséges tó alapfunkciójában 1961 óta a Vértesi Erőmű hűtőtavaként szolgál. Az Által-ér felduzzasztásával elárasztották az erőmű melletti füves területet, így jött létre az 1-1,5 méter vízmélységű tó, melybe az 1970-es évektől halakat is telepítettek. Ekkortól kezdve indult meg a horgászfalu kiépítése és az 1980-as évek végéig lényegében be is fejeződött. Mivel a hűtőtó vize télen sem fagy be, egész éven át aktív horgászélet zajlik a területen.

A bokodi horgásztelepülés esetében a spontaneitás három szinten is alakította a létrejövétel folyamatát. Az első a főfunkcióban hűtőtóként létesült speciális vízpotenciál horgásztóként való szellemes

unwillingly, leaves in place the gaps of creation technique through which the complicated, underlying structures representing real creativity can flow in.

THE MEDIATOR ROLE OF SPONTANEOUS ARCHITECTURE BETWEEN VARIOUS CONSTRUCTED SYSTEMS

The lay creator is unable to create formations tuned to formally clean frequency, therefore the spatial compounds represented by it have a necessarily mixed frequency. As mixed frequency is indispensable for e.g. the structural stability of a bridge, it also works a beneficial, balancing effect on the constructed environment. As the counter-world of Albert Speer's sterile tonality the mixed frequency of spontaneity is displayed as a kind of neutral, white noise, thus, when it encounters other constructed systems, it prevents dissonance, and a gentle, democratically co-ordinated not like something architecture results.

THE SPONTANEOUS UNIVERSE OF LAKE BOKOD

At the North-West foot of the Vértes mountain, lake Bokod is situated between Oroszlány and Bokod (pictures 9-12). As its primary function, the artificial lake has been the cooling water of the Vértes power station since 1961. The

grassland around the power station was dammed up with the Által streamlet, which gave rise to the lake of a depth of 1-1.5 m, in which they planted fish in the early 1970s. That lifted the curtain on the development of the fishermen's village, which effectively came to an end in the late 1980s. Since the cooling lake does not freeze up even in winter, the area is home to active fishing all round the year. Spontaneity helped form the process of the Bokod fishermen village's creation at as many as three levels. The first is ingeniously using the special water potential, originally a cooling lake, as a fishing lake. The next spontaneous moment is the installation configuration, which, unbelievable as it may sound, went without the minutest amount of control by competent authorities. The little houses of the fishermen's village appeared quietly, one by one with the tacit approval by the owner Vértes power station, thus the location was almost exclusively formed by the spontaneous circumstances offered by the features of the terrain, and the water, the flora, and of course the personal motivations of the constructors. The third spontaneous component is the most spectacular among all. It is the complex force field under whose attraction more than three hundred (!) buildings were erected in their unrepeatable individuality. The only rational force that lends spontaneity a somewhat artificial framework was the self-regulating system of the local fishing club that divided the available coastal

17 18 19

20 21 22

23 24 25

26 27 28

17-19. kép/pict.:

Szelíd mutációk /
Gentle mutations
FOTÓ: KECSKÉS TIBOR

20-23. kép/pict.:

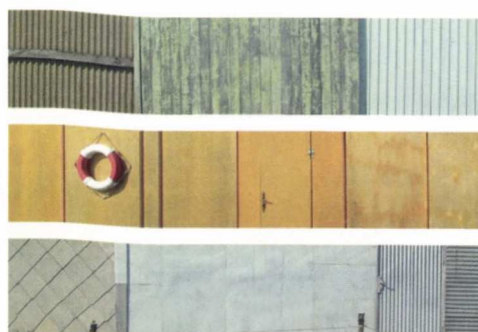
Spontán addíció /
Spontaneous addition
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

24-27. kép/pict.:

Kicsinyítés /
Scaling-down
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

28. kép/pict.:

Felületi homogenitás
/ Surface homogeneity
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

másodhasznosítása. A következő spontán momentum az épületek telepítési konfigurációja, ami bármily hihetetlenül is hangzik, teljességgel mellőzte a hivatalos hatósági kontrollt. A horgászfalu házacskaí szép csendben, a tulajdonos Vértési Erőmű hallgatólagos beleegyezésével jelentek meg, így szinte kizárólag a jelenlévő spontán körülmények – a terep és vízviszonyok, a növényzet és persze az építők személyes motivációi – alakították a helyszínt. A harmadik spontán komponens mind közül a leglátványosabb: ez az az összetett erőter, aminek vonzásában a több mint háromszáz (!) épület a maga megismételhetetlen egyediségében felépült. Az egyetlen racionális erő, mely a spontaneitásnak bizonyos mértékben mesterséges kereteket adott, a helyi horgászklub önszabályozó rendszere volt, ami meghatározott méretrendben felosztotta a használható partszakaszokat.

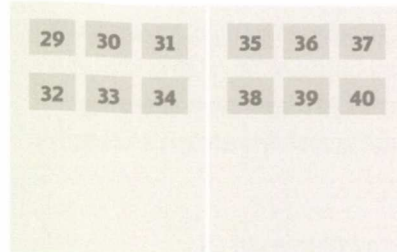
A körülmények szerencsés együttállásának köszönhetően, és az ideális építészeti lépték jóvoltából a spontán építészeti valóságos mintatelepe jött itt létre. Bár bejártam Magyarországot, Európát és távoli földrészek egzotikus tájait is spontán építészeti példák után kutatva, bizonyon állíthatom, hogy a Bokodi-tó spontán univerzumának koncentráltágban és variabilitásban nincsen párja.

A TÁJI KONTEXTUS ÉS A TERMÉSZETI STRUKTÚRÁK HATÁSA

A Bokodi-tó horgásztelepe Oroszlány városának, Bokod településének és a

Vértési erőműnek hármass vonzásában jött létre. A telep megközelítése a partvonalat 10-30 méteres távolságban követő szervizútról történik. A tavat körülvevő dús vegetáció – különös tekintettel a part menti sűrű nádasra – mint a telepítést/települést alapvetően strukturáló erőter mutatkozik, amennyiben arra kényszerítette az építőket, hogy a partnak csak bizonyos pontjain nyissanak bejárási lehetőséget a házak felé. Mivel pedig a horgászat hatékonyabbá tétele érdekében célszerű volt az épületeket a parttól 10-20 méteres távolságban elhelyezni, következőként adódott a fő- és mellékstégek gazdag rendszere (13. kép), ami a 11-12. képen látható organikus lenyomatként jelentkezett. (A csekély vízmélység szerencsére lehetővé tette, hogy a cölöpös szerkezeteket a laikus építők speciális szakértelem híján is könnyedén létrehozhassák.) Láthatjuk tehát, hogy a spontán alkotók egyéni, természetszerűen divergáló motivációit milyen erős, több léptékdimenzióan keresztül ható keretrendszer, mondhatjuk: formageneráló háttérstruktúra integrálja gazdag belső dinamikával rendelkező, jól működő egésszé.

A horgásztelep sajátos elhelyezkedése aktiválja a spontaneitás egy másik fontos tényezőjét, a montázs-hatást is: a parányi házak és a gigászi erőmű együttes megjelenése izgalmas, szórakoztató és néha már a komikum határát súroló látványokat produkál (14-15. kép).

29-31. kép/pict.:

Felületi homogenitás / Surface homogeneity

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

32. kép/pict.:

Színbeli homogenitás

/ Homogeneity of colour

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

33. kép/pict.:

Spontán színesség / Spontaneous

colourfulness

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

34. kép/pict.:

Spontán felületek

esztétikája / The aesthetics of

spontaneous surfaces

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

35-38. kép/pict.:

Tükröződés / Mirror image

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

39. kép/pict.:

A burmai Inle-tó

vízifaluja / The water

village of Inle-lake

in Burma

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

40. kép/pict.:

Anyag- és

szervezeti

homogenitás /

Homogeneity of

material and structure

FOTÓ/PHOTO:

KECSKÉS TIBOR

sectors into a set standard of sizes.

Thanks to the lucky conjunction of circumstances and the ideal architectural scale a real exemplary colony of spontaneous architecture was erected here. After travelling Hungary, Europe, and exotic lands of faraway continents searching for examples of spontaneous architecture, I can state with full certainty that the universe of lake Bokod is unparalleled in terms of both concentration and variability.

THE EFFECT OF THE LANDSCAPE CONTEXT AND THE NATURAL STRUCTURES

Lake Bokod's fishermen colony was created in the three-way attraction of the city of Oroszlány, the village of Bokod, and the Vértess power station. The colony is accessible from the service road following the shoreline in a distance of 10-30 meters. The lush vegetation surrounding the lake – with special regard to the thick reed next to the lake – works as the force field essentially structuring the construction process by forcing the constructors to open entries toward the houses only at certain points of the shore. And since the improvement of the effectiveness of fishing seemed to require the erection of the houses at 10-20 m from the shore, the result was a rich system of main and secondary jetties (picture 13), which appeared as an organic print as seen in pictures 11-12.

(Fortunately the shallow water enabled the builders to create the structures supported by stilts easily, without special expertise.) Thus we see what strong framework structure working its effect through several scale dimensions, or – one could say – form-generating background structure integrates the naturally diverging individual motivations of spontaneous creators into a well operating whole with a rich inherent dynamic.

The characteristic location of the fishing lake activates another important factor of spontaneity, i.e. the montage effect: the simultaneous appearance of the tiny houses and the gigantic power station produces sights that are exciting, amusing, and in some cases it is little short of comic (pictures 14-15).

GLOBAL UNITY AND LOCAL DIVERSITY

An essential feature of the evolution of form is the series of mutations by tiny differences. That is, we are having to do with a genre of variations where, within the area of global unity local diversity is shown by the emergence of form-patterns in a relationship of coordination. The tone and the main constraints of composition are determined by mega-structures, and the occasional arches of melody find their individual roles in this set of relations. That local diversity is worth supporting until the individual deflections do not reach the scale of the receiving structure. In

GLOBÁLIS EGYSÉG ÉS LOKÁLIS DIVERZITÁS

A formaevolúció lényegi sajátja a mutációk apró különbségekkel előálló sorozata. Egyfajta variációs műfajról van szó tehát, ahol a globális egység terén belül lokális diverzitás mutatkozik az egymással mellérendelt viszonyban álló formaképletek felbukkanásával. A hangnemet és a fő kompozíciós kötöttségeket a megastruktúrák határozzák meg, és az eseti dallamívek ebben a viszonyrendszerben találják meg egyedi szerepüket. Ezt a lokális diverzitást mindaddig támogatni érdemes, amíg a variációk egyedi kitérései nem érik el a befogadó struktúra léptékét. Bokod esetében egy-két bántó kivételtől eltekintve az egyes épületvariációk a megastruktúra keretein belül mutatják be egyedi szerepüket (16-19. kép).

AZ ADDÍCIÓ MINT A SPONTÁN ÉPÍTÉS JELLEMZŐ ATTITÜDJE

Mint már említettük, a köznyelvi gondolkodás alapvetően lineáris jellegű, ezért a laikus, spontán alkotások fő viselkedési mintájaként az addíciót nevezhetjük meg. A sorolás, a hozzáépítés az időben alakuló spontán rendszerek legtermészetesebb sajátja, ami alapvető különállást mutat a kanonizált alkotási módszerek kompozíciós attitűdjéhez képest. A spontán építő a rész-egész viszonyrendszerét általában a személyesebb kötődést biztosító rész léptéke felől ragadja

meg, így a közreműködése révén létrejövő kompozíciókért rajta kívül álló, spontánnak nevezhető folyamatok felelősek. A bokodi vízfalu közel negyven éves belső fejlődése kivételes gazdagságban hozta létre az idő- és térbeli lerakódások bonyolult rendszerét (20-23. kép).

LÉPTÉKVÁLTÁS, SAJÁTOS ARÁNYRENDSZEREK

A spontán alkotó a hivatalos építészettől ösztönösen domesztikálja a számára elérhető tartományt. Míg a kanonizált építészeti formaképzése a nagyítás gesztusát részesíti előnyben, a spontán építészeti kicsinyítés útján háziasítja a követendőnek ítélt morfológiát. Bár a bokodi horgászházak általában is tekinthetők úgy, mint a civil lakóházak kicsinyített másai, némelyikük már-már karikatúraszerűen él a méretcsökkentés eszközével. Ezeknél a példáknál a felhasznált, ismert osztásrendű burkolóanyagok léptéke komikus ellentétben áll a forma által egyébként sugallt mérettel (24-27. kép).

ANYAGHASZNÁLAT, SZÍNKEZELÉS, FELÜLETEK

A spontán alakulatok három markáns megnyilvánulási módja a jellemzően redukált anyaghasználat, az ezt némiképp ellenpontoszó elfogulatlan színkezelés és az ezek együttes hatásaként létrejövő felületi minőségek világa. A horgásztelep

Bokod, the individual building variations present their own individual roles within the framework of the megastructure, apart from a few offensive exceptions. (pictures 16-19).

ADDITION AS A TYPICAL ATTITUDE OF SPONTANEOUS ARCHITECTURE

As we have said above, common-language thinking is essentially linear, therefore we may call addition the main behavioural pattern of lay, spontaneous creations. Seriality and additional construction is the most natural feature of spontaneous systems forming over time, which shows an essential difference vis-à-vis compositional attitude of canonised methods of creation. The spontaneous constructor seizes the relationship of the part/whole usually from the scale of the part offering more personal attachment, thus processes beyond his control, qualifying as spontaneous are responsible for the composition created through his contribution. During its almost 40 years of internal development, Bokod aqua-village brought an exceptional abundance of complex systems of sedimentation in time and space (pictures 20-23).

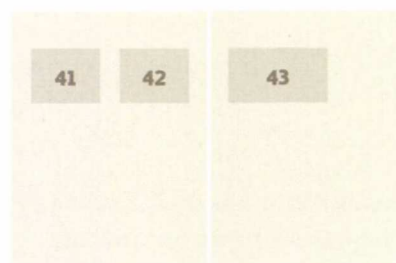
CHANGE OF SCALE, SPECIAL RATIO SYSTEMS

The spontaneous creator domesticates

instinctively the range accessible for him from formal architecture. While the form creation of canonised architecture prefers the gesture of scaling-up, spontaneous architecture domesticates the morphology deemed to be followed through scaling-down. Although the fishing houses of Bokod can generally be regarded as the scaled-down versions of civilian residential buildings, some employ the method of down-scaling to the rate of being caricature. In these examples the scale of covering materials used in the examples is in comic contrast with the size otherwise suggested by form (pictures 24-27).

USE OF MATERIAL, HANDLING OF COLOURS, SURFACES

The three distinct modes of manifestation of spontaneous formations are typically reduced use of material, even-handed handling of colour to compensate for it to some extent, and the world of surface qualities created as the combined effect of the above. At the time the fishing colony was erected the Hungarian market of construction materials was beneficially small, whereby there was a high degree of homogeneity of materials, and structures used (pictures 28-31). On the other hand, one sees an attempt at a liberal handling of colours aimed at mitigating monotony. The handling of surfaces, colouring as the part of lowest inertia in the

41. kép/pict.:
Spontán addíció /
Spontaneous addition
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

42. kép/pict.:
Családi ház Borneó
szigetén / Family
house on the island
of Borneo
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

43. kép/pict.:
Nyaraló Horányban /
Summer cottage
in Horány
FOTÓ/PHOTO:
KECSKÉS TIBOR

kiépülésének idején a magyar építőanyag-piac jótékonyan szűk volt, így a felhasznált anyagok, szerkezetek terén nagyfokú homogenitás figyelhető meg (28-31. kép). A monotónia oldására való törekvést láthatjuk másfelől a színek szabad kezelésében. A felületkezelés, a színezés mint az építési folyamat legkisebb tehetetlenségű része esetünkben egyszerre képes az egyes épületeken belüli egység (32. kép) és a településképi színesség (33. kép) szolgálatára. A spontán módon egymás mellé kerülő felületek a különböző faktúrák és színek jóvoltából szórakoztató képeket hoznak létre. Ezen képletek külön esztétikai értékkel gazdagodnak az erózió egységesítő és egyszersmind felületgazdagító hatásának köszönhetően (34. kép).

TÜKRÖZÖDÉSEK

A kaleidoszkóp-hatás érvényesül a spontán alakzatoknak vízben való tükröződésekor. A kaleidoszkóp alapképlete közismerten abban áll, hogy bármilyen véletlenszerű formai konstellációnak a szervezethez illúzióját kölcsönzi a tükröződés jótékony szimmetriája. Esetünkben is nagyban csökkenti a formák heterogenitásától fakadó vizuális entrópiát a sima vízfelület ebbéli rendező ereje (35-38. kép).

PÁRHUZAMOK

A spontán mögöttes struktúrák általános jellegének köszönhetően a spontán építészet eszköztára univerzális. Az építészeti nyelv Chomsky-féle mélystruktúrájának eseti megtestesüléseivel állunk szemben, mely megtestesülések feltűnő hasonlóságot mutatnak. A hasonlóság oka, hogy a mélystruktúrát megszólaltató felszíni formalizmus jórészt azonos fizikai paraméterek vonzásában artikulálódik. Magyarországtól távol, Délkelet-Ázsia kilenc országában is gyűjtöttem idevágó példákat, és az itt bemutatott

fotók segítségével igyekszem a párhuzamok valóságát igazolni. Legkézenfekvőbb példaként a burmai Inle-tó vízfaluja kínálkozik, ahol szintén redukált eszköztárral és elemi épületszerkezetekkel készült cölöpházak alkotnak laza települést (39. kép). A nagyfokú szegénység itt még a bokodi faluénál is nagyobb anyaghasználati homogenitást eredményez (40. kép). Figyelemre méltó, hogy a többszörösen additív tömegképzés a spontán építésnek ebben a trópusi változatában is jól megfigyelhető (41. kép). Borneó szigetének maláj területén pedig ugyanolyan spontán morfológiát találunk (42. kép), mint itthon, a dunaparti Horány nyaralóépítészetében (43. kép).

ZÁRSZÓ

Fritjof Capra klasszikus könyvében merész párhuzamot vázol fel a keleti filozófiák és a kvantummechanika világa között. A párhuzam lényegét egy formákon túli mögöttes struktúra feltételezése adja, amely a fizika, ill. a vallások formalizmusának segítségével képes az ember érzékei számára felfogható módon hírt adni magáról. A Bokodi-tó esettanulmányával azt kívántuk bemutatni, hogy a spontán építészet hatóerejét adó mögöttes téri struktúrák ugyanígy manifesztálódnak a laikus építő keresetlen alkotásaiban. Ebben az esetben a spontán genezis legvirágzóbb léptékét láthatjuk, azt az alkotási spektrumot, ahol az individuális motivációk és a külső adottságként értelmezhető háttérstruktúrák ideális szerepmegosztásban találkoznak. Mivel a karakterszegény akaratlagos formák laza mellérendeltsége csak jelentős hézagokkal tudja lefedni az alkotás terét, a termékeny mögöttes struktúrák nagy szabadságfokkal képesek kimeríthetetlen kompozíciós potenciáljuk megjelenítésére. ●

construction process is capable, in our case, of serving unity in the individual building (picture 32), and colourfulness as regards the overall image of the colony (picture 33). The surfaces spontaneously juxtaposed to each other create amusing patterns thanks to the various ways of application, and different colours. These patterns are enriched by special aesthetic value as a result of the homogenizing but, at the same time, surface enriching effect of erosion (picture 34).

MIRROR IMAGES

A kaleidoscope effect is experienced as the spontaneous formations are reflected in the water. The principle of the kaleidoscope is commonly known to be an illusion of structured arrangement through the generous symmetry of reflection of any random formal constellation. In our case, too, the same organising force of the flat water surface greatly reduces the visual entropy deriving from the heterogeneity of forms (pictures 35-38).

PARALLELISMS

Thanks to the general character of spontaneous underlying structures, the tool set of spontaneous architecture is universal. We are experiencing specific instances of Chomskyan deep structure of the language of architecture, which instances reflect remarkable similarity. The reason of this similarity is that the surface formalism sounding the deep structure is articulated in the attraction of mostly identical physical parameters. I have collected relevant examples also from places far away from Hungary, in nine countries of South-East Asia, and I try to prove the reality of the parallelisms with the help of the pictures shown here. The most plausible example seems to be the water-village of the Inle-lake in Burma where stilt

houses constructed also with a reduced tool set, and basic building structures to form a loose community (picture 39). A high rate of poverty results in homogeneity of use of material even greater than in the village of Bokod (picture 40). It is a noteworthy fact that the multiply additive construction is easy to observe even in this tropical version of spontaneous architecture (picture 41). Meanwhile, on the Malay part of Borneo one finds the same spontaneous morphology (picture 42) as in Hungary in the architecture of summer cottages in Horány on the Danube banks (picture 43).

CONCLUSION

In his classic book, Fritjof Capra describes a daring parallel between Eastern philosophies, and the world of quantum mechanics. The essence of the parallel comes from supposing an underlying structure beyond forms, which, with the help of the formalism of physics, and/or religions, is capable of communicating its existence. Our message through the case study of lake Bokod has been that the underlying spatial structures providing the force of spontaneous architecture are manifested in the same way in the unaffected creations of the lay constructor. In the current case we see the most flourishing scale of spontaneous genesis, i.e. the spectrum of creation in which the individual motivations and the background structures interpretable as external conditions meet in an ideal allocation of roles. Since the loose coordination of purposeful forms poor in character can only cover the space of creation with significant gaps, the fertile underlying structures have a great degree of liberty in displaying their inexhaustible potential of composition. ©

Irodalomjegyzék/Literature

- Alexander, Christopher: *A Pattern Language*; New York, Oxford University Press, 1977;
- Barthes, Roland: *Mitológiák (Mithologies)*; Budapest, Európa Kiadó, 1983;
- Capra, Fritjof: *The tao of physics*; London, Fontana Paperbacks, 1985;
- Eco, Umberto: *Nyitott mű (Open work)*; Budapest, Európa Kiadó, 1998;
- Gleick, James: *Káosz (Chaos)*; Budapest, Göncöl Kiadó, 2004;
- Hughes, R.I.G.: *The structure and interpretation of quantum mechanics*; Harvard University Press, 1989;
- Janáky, István: *A hely (The place)*; Budapest, Műszaki Kiadó, 1999;
- Lorentz, Konrad: *Salamon király gyűrűje (King Solomon's ring)*; Gondolat Kiadó, Budapest, 1976;
- Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészethez (Introduction to general linguistics)*; Budapest, Gondolat Kiadó, 1967;
- Rudofsky, Bernard: *Architecture Without Architects*; London, Academy Editions, 1964;
- Schrödinger, Erwin: *Válogatott tanulmányok (Selected papers)*; Budapest, Gondolat Kiadó, 1985;
- Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások (Philosophical investigations)*; Budapest, Atlantis Kiadó, 1998
- www.earth.google.com;
- www.vert.hu/oroszlan.aspx